

A távíró és az internet

Két forradalmi hatású bináris és globális hálózat összehasonlítása

Bajomi-Lázár Péter

Budapesti Gazdasági Egyetem

Boldog Dalma

Budapesti Gazdasági Egyetem

Az internet kialakulásának okait és következményeit, a kommunikációs technológia és a társadalom kölcsönhatásait vizsgáló médiakutatók fogódzókat keresve szívesen támaszkodnak történeti analógiákra. Különösen kedvelik azokat párhuzamokat, amelyek a távíróhálózat kiépítése által fémjelzett elektronikus forradalom és az internet térhódítását magával hozó digitális forradalom között mutatkoznak. Írásunkban ezt a hagyományt követjük: a szakirodalom kritikai áttekintésével a távíró és az internet – e két bináris és globális hálózat – történetét és társadalmi hatásait vetjük össze. Úgy érvelünk, hogy a két hálózat története számos közös vonást mutat, ám lényeges különbség mutatkozik közöttük például abban, ahogyan az újságírás társadalmi szerepét befolyásolták.

Kulcsszavak: globalizáció, internet, távíró, technológiatörténet, újságírás

The telegraph and the internet

Comparing two binary and global networks and their impacts upon society

Media scholars studying the origins and impacts of the rise of the internet and exploring interactions between communication technology and society often seek historical analogies. The parallels offered by comparisons of the electronic revolution marked by the telegraph network and the digital revolution marked by the internet are particularly often remarked. This paper follows this tradition. Based on a critical review of the literature, it compares the histories of the telegraph and of the internet, the first and the last binary and digital networks. While finding a great number of similarities, it also suggests that they differ in their impacts upon journalism and its role in society, among other things.

Key words: globalisation, internet, journalism, telegraph, technology history

1. A kezdetek

Az elektronikus távíró története családi tragédiával kezdődött. 1825-ben Samuel Morse felesége, Lucretia váratlanul meghalt a házaspár connecticuti otthonában. Maga Morse, aki épp Washingtonban tartózkodott, csupán öt nappal később, levélből értesült a történetekről, és mire hazaért, az asszonyt már eltemették (Standage 1998/2007). A feltaláló – aki egyébként a Yale Egyetem kémiaszakán végzett, de mindaddig portréfestőként dolgozott – ekkor olyan eszköz fejlesztésébe fogott, amellyel gyorsan lehet nagy távolságra üzenetet küldeni. Vezetékes rendszert dolgozott ki, amely elektromos impulzusok segítségével percenként 30 betűt továbbított pontokból és vonalakból álló – vagyis bináris – kódok formájában.¹ Találmányát 1837 októberében szabadalmaztatta, majd 1844 májusában sikeresen demonstrálta működését a szövetségi kormány anyagi támogatásával Washington és Baltimore között kiépített vezetéken. A következő években a távíróhálózatok hossza gyorsan nőtt, így 1850-ben már 12 ezer mérföldnyi kábel működött szerte az Egyesült Államokban (Kovarik 2015). A 19. század közepén a keleti és a nyugati part között még postán továbbították az üzeneteket: a Pony Express futárai váltott lovakon tíz nap alatt tették meg a mintegy 1800 mérföldes távolságot. Miután 1859-ben átadták a New Yorkot San Franciscoval összekötő transzamerikai távírókábel, ez az idő néhány percre csökkent (Standage 1998/2007, Briggs & Burke 2002/2004, Sterling 2003).²

Az Újvilág és az Óvilág közötti első sürgönyt az 1858-ban lefektetett tenger alatti kábelrel küldték el, s így az üzenetek a négy-nyolc hetes hajóút helyett már néhány óra alatt jutottak át az egyik kontinensről a másikra. Igaz, az első kísérletek után a rendszer összeomlott, ezért a megbízhatóan működő és az üzeneteket immár szinte valós időben továbbító transzatlanti kábelre 1866-ig kellett várni (Czitrom 1982, Barbier & Lavenir 2000/2004). Morse szabadalma alapján hamarosan kábelhálózatokat építettek ki Európa és az Ottomán Birodalom nagy részén (Kovarik 2015).³ Hongkongot, Kínát és Japánt 1870-ben, Ausztráliát 1871-ben, Dél-Amerikát 1874-ben, Kelet- és Dél-Afrikát 1880-ban érték el a kontinenseket összekötő tenger alatti kábelek. 1880-ra a távíróhálózat így gyakorlatilag globálissá vált, és mintegy 20 ezer települést kapcsolt össze egymással (Standage 1998/2007, Putnis 2008). A távíró globális karrierje egészen a századfordulóig töretlenül folytatódott: 1900-ban már 13 különböző távírókábel szelte át az Atlanti-óceánt. A világot ekkor mintegy 5,5 millió kilométernyi vezeték hálózta be, és ezeken évente több mint 425 millió sürgönyt továbbítottak (Sterling 2003).

Bár kezdetben a láthatatlan elektromágnesesség természetéből mit sem értő és így az új technológiától tartó nagyközönség szkeptikusan ítélte meg Morse találmányát, az egyház pedig fekete mágiának tartotta, idővel megváltozott a közvélekedés, s Morse – aki magas kort ért meg (1791–1872), így tanúja lehetett találmánya példátlan térhódításának – századának ismert és népszerű alakja lett. A lapok ünnepelték, a költők verseket írtak róla, még életében szobrot emeltek neki, és számos akadémiai társaság tiszteletbeli tagjává választotta. Az európai uralkodók Franciaországtól Törökországig rangos kitüntetésekben részesítették (Czitrom 1982, Standage 1998/2007).

Olyan találmány született, amely „először választotta szét a kommunikációt és a közlekedést, egyben megnyitotta az elektronikus kommunikáció korát” (Czitrom 1982: XII), és amely „megváltoztatta a világot, felszámolta a tér és az idő korlátait” (Kovarik 2015: 192).⁴ Morse távírójának jelentőségét társadalmi hatása miatt Johannes Gutenberg nyomdájához és Tim Bernes-Lee világhálójához hasonlítják (Kovarik 2015).⁵ Globális és hálózatos

1 Bár Morse kódja pontok és vonalak kombinációján alapult, ezért a szakírók zöme az első bináris kódnak tartja, a képet árnyalja, hogy voltaképpen változó hosszúságú kódról van szó, amely „négy szimbólumból álló ábécét használ: a pontot, a vesszőt, valamint a betűk, illetve a szavak közti helyet; a rövid szekvenciák a gyakori, a hosszú frekvenciák a ritka betűket képviselik” (Haykin & Moher 2006: 1).

2 A különböző források különböző évekre teszik a transzamerikai kábel kiépítését: 1859-re, 1861-re, illetve 1862-re. Ennek talán az az oka, hogy a kábel átadása, kipróbálása, tökéletesítése és tényleges használatba vétele időbe tellett.

3 A Bécs és Pest közötti vonalat 1867-ben adták át.

4 Az idegen nyelvű idézeteket saját fordításunkban közöljük – A szerzők.

5 A köznyelv és a szakirodalom néha szinonimaként használja az internet (*interconnected networks*) és a világháló (*world wide web*) fogalmát. Ez teljesen indokolt: a net és a web valóban egymás szinonimája; az internet voltaképpen a hálózatok hálózatát jelenti. Technikai értelemben mégis érdemes különbséget tennünk. Az internet „olyan számítógépek közötti hálózatok globális együttese, amelyek digitális jeleket küldenek telefonon, kábelon, műholdon és száloptikai rendszereken keresztül”, a világháló pedig „olyan multimédiás információs rendszer, amely az interneten működik, és lehetővé teszi a dokumentumok hipertextlinkeken keresztül való átadását” (Kovarik 2015: 534 [online kiadás]).

jellege miatt pedig az internet közvetlen technológiai és történeti előzményének tartják: Tom Standage (1998/2007) egyenesen „minden hálózatok őseinek” és a „viktoriánus internet”-nek nevezi.

A távíró 1837-ben kezdődött története nagyjából csakugyan egybeesett Viktória királynő uralkodásával (1837–1901). Hanyatlása a telefon feltalálásával (1876) kezdődött.⁶ Viktória királynő halálának évében az Egyesült Államokban már minden tizedik háztartásban volt telefon (Standage 1998/2007). Az Egyesült Királyságban az újságírók az 1892-es választások alatt kezdtek a gyorsabb és kényelmesebb telefonra támaszkodni (Chalaby 1996). A távíró- és a telefonszolgáltatás azonban sokáig párhuzamosan működött, és a távíró csak a 21. század elején ment ki teljesen a használatból. Az Egyesült Államokban 2009-ben adták fel az utolsó sürgönyt, és a következő évtizedben számos már országban is megszűnt a szolgáltatás.⁷ A telefon és az internet úgy szorította ki a távíró, ahogyan 150 évvel korábban a távíró megjelenése miatt zárták be a különböző szemaforrendszereket (Sterling 2003).⁸

Az internet kialakulásának okait és következményeit, a kommunikációs technológia és a társadalom kölcsönhatásait vizsgáló médiakutatók fogódzókat keresve szívesen támaszkodnak történeti analógiákra. Különösen kedvelik azokat párhuzamokat, amelyek a távíró (és a telefon) által fémjelzett *elektronikus forradalom*, illetve az internet (és a mobiltelefon) térhódítását magával hozó *digitális forradalom* között mutatkoznak (vö. Kovarik 2015). Írásunkban ezt a hagyományt követjük: a szakirodalom kritikai áttekintésével, a különböző forrásmunkák összevetésével a távíró és az internet – e két bináris és globális hálózat – történetében mutatkozó hasonlóságokat és különbségeket vizsgáljuk. E témaválasztást különösen indokoltá teszi, hogy – mint James W. Carey írja (1989/2009: 155) – a távíró

...minden bizonnyal a legkevesebbet tanulmányozott kommunikációs technológia. A modern életre gyakorolt hatásait és a későbbi kommunikációs fejlesztésekben játszott modell-szerepét mindeddig alig vizsgálták.⁹

Mi sem vállalkozunk a teljes kép felrajzolására, de igyekszünk a fontosabb szakirodalmi megállapításokat összegezni és ütköztetni. Bár a távíró és az internet kialakulásának és következményeinek leírása során a makroszintű társadalmi jelenségekre összpontosítunk, törekszünk arra is, hogy ezeket konkrét példák, mikroszintű történetek bemutatásával illusztráljuk. Dolgozatunknak tehát kettős célja van, két síkon halad: egyrészt felidézzük a – néha igen eltérő – szakirodalmi állításokat, másrészt igyekszünk rekonstruálni a távíró történetét és összevetni az internet történetével.

A médiatechnológiák társadalmi következményeit tanulmányozó szakirodalom jellemzően megkülönbözteti az elsődleges, a másodlagos és a harmadlagos hatásokat. A könyvnyomtatás esetében például az elsődleges hatás

6 A telefon technikai értelemben a távíró továbbfejlesztett változata volt. Feltalálója, Alexander Graham Bell eredetileg nagyobb teljesítményű automata távíron dolgozott, amikor rájött, miként lehet a kábelt emberi hang továbbítására használni. A telefont kezdetben „beszélő távírónak” (*speaking telegraph*) nevezték (Standage 1998/2007).

7 Magyarországon 2021-ben szűnt meg a távíró.

8 Az elektronikus távíró előtt számos különböző szemaforrendszer létezett. Ezeket az elektronikus forradalom előtti, többnyire zászlókat, karokat vagy fényjeleket használó hálózatokat nevezték *mechanikus* vagy *optikai távírónak* is. Közülük az első és egyben legnagyobb a francia Claude Chappé nevéhez fűződik. Első vonala Párizs és Lille között készült el 1794-ben, majd Napóleon Bonaparte utasítására az ország nagy részét – összesen 29 várost – elérő hálózatot építettek ki. Egyes források szerint Chappétól származik a távíró (*télégraphe*) elnevezés is (Carey 1989/2009, Sterling 2003, Putnis 2008). Más források szerint Chappé barátja, a klasszikus tudományok művelője, Miot de Méliot a kifejezés atyja (Standage 1998/2007). Az első épített kommunikációs hálózat tehát nem az elektronikus, hanem a mechanikus távíró volt – ezt egyébként Standage (1998: 26) „mechanikus internet”-nek is nevezi. Igaz, a mechanikus távíró még nem volt globális. Működtetése igen költséges volt, ezért csak kormányok tudták fenntartani, magánbefektetők nem. Chappé találmányához ugyanis azonos távolságokban elhelyezett közvetítőtornyokra volt szükség, amelyekben állandó személyzet ült. Rádásul a hálózat éjjel, sötétben nem működött (Standage 1998/2007).

9 Tom Standage *A viktoriánus internet. A távíró és a tizenkilencedik század online úttörőinek figyelemreméltó története* (1998) című áttekintő munkája már Carey itt idézett könyvének első kiadása után született. Ez azonban a távíró technikai részleteire összpontosít, és bár ismerteti a távíró fejlesztésének anekdotikus epizódjait, csak felületesen tárgyalja a történeti kontextust, a távíró és a társadalom kölcsönhatásait.

az volt, hogy kiadták a nyomtatott bibliákat, a másodlagos hatás az volt, hogy a helyi bibliafordításokból kialakultak a későbbi nemzeti nyelvek sztenderdizált alapjai, a harmadlagos hatás pedig az volt, hogy a lefordított bibliák szerepet játszottak a protestáns reformáció sikerében. A kommunikációtechnológiai változások természetesen csupán hozzájáruló okok (*contributory causes*), vagyis ezekben az összetett társadalmi változásokban más tényezők is közrejátszottak (Kovarik 2015). Írásunkban a távíró és az internet másodlagos és harmadlagos hatásaira összpontosítunk. Az elsődleges hatást mindkét esetben az jelenti, hogy a gazdasági, a politikai, a katonai-stratégiai és a magánjellegű információk az itt vizsgált hálózatokon valós időben, nagy távolságokat utazva cseréltek gazdát. A másodlagos hatások közé soroljuk egyebek mellett a multinacionális vállalkozások létrejöttét, a központi államadminisztrációk megerősödését, a hadviselés, valamint az újságírás átalakulását. A harmadlagos hatás érvélesünk szerint a távíró esetében a tudás stabilizálódása, az internet esetében pedig a tudás destabilizálódása.

Összeállításunkból az derül ki, hogy bár a távíró kötelező szereplője minden kommunikáció- és médiatörténeti munkának, a vonatkozó szakirodalmi források töredékesek és helyenként ellentmondásosak. Az is kiderül, hogy a két hálózat összevetése számos párhuzamot kínál; ilyen különösen a két hálózat kialakulásának társadalmi háttere. Találunk azonban lényeges különbségeket is; ilyen különbség például az, hogy a távíróhálózat és az internet különbözőképpen befolyásolta az újságírás fejlődését: az előbbi a professzionalizálódáshoz, az utóbbi a deprofesszionalizálódáshoz járult hozzá.

2. Hálózat és globalizáció

A kommunikációs eszközök történetében gyakori, hogy egy új, több országban párhuzamosan fejlesztett technológia megjelenését előbb szabványháborúk kísérik, majd idővel egyetlen technológia válik egyeduralkodóvá.¹⁰ Így volt ez a távíróval is: kezdetben nem mindenhol követték Morse szabadalmát.

A brit birodalomban a feltaláló William F. Cooke és anyagi támogatója, a feltalálóként is aktív Charles Wheatstone dolgozott hasonló találmányon.¹¹ Morse kutatásait nem ismerték – ahogy Morse sem tudott az ő munkájukról. Cooke és Wheatstone 1837 májusában jegyeztette be távíróját, majd ugyanazon év júliusában a London–Birmingham-vasútvonal mentén sikeresen tesztelte a találmányt. Ez a szerkezet ekkor még nem bináris jeleket használt, hanem – különféle karok segítségével – bonyolult, majd valamelyest egyszerűsített jelkombinációkat. A gyorsan kiépülő brit hálózat évtizedekkel később, 1871-ben tért át a Morse-kód használatára.¹² Cooke és Wheatstone tehát néhány hónappal megelőzte Morse-ét, ám később mégis Morse modellje vált a világon legszélesebb körben alkalmazott technológiává. Maga Cooke is üdvözölte az átállást (Standage 1998/2007).

Cooke olyan mesterektől tanulta az elektrofizikát, mint az orosz Pavel Lvovics Silling és a porosz Muncke professzor,¹³ az elektromágnesesség elmélete pedig olyan tudósok nevéhez fűződik, mint a francia André-Marie Ampère, a dán Hans Christian Ørsted és az angol James Clerk Maxwell (Standage 1998/2007, Sterling 2003, Barbier & Lavenir 2000/2004, Briggs & Burke 2002/2004). E háttér kézenfekvő párhuzamot kínál az internet kialakulásának előzményeivel. Mivel az utóbbi is olyan feltalálók munkáiból merít, mint a francia Blaise Pascal, a német Gottfried Leibnitz, az angol Charles Babbage és Alec Reeves, az amerikai Herman Hollerith és Robert Noyce, a svéd Harry Nyquist és még sokan mások (Haykin & Moher 2006, Kovarik 2015), mindkét esetben *nemzetközi kollaborációról* kell beszélnünk, vagyis egyik technológia sem köthető egyetlen ország felfedezőihez.

10 Ismert példa erre a televízió korai története (lásd Chadwick 2013/2017).

11 Nem ők voltak az egyetlenek Európában: a 18. század második felétől a 19. század első harmadáig különböző kutatók mintegy hatvan esetben kíséreltek meg elektronikus távírót építeni – sikertelenül (Standage 1998/2007).

12 Valójában kétféle Morse-kód létezett: az eredeti „amerikai morze” és a például Európában használt „nemzetközi morze”, ám néhány apró különbségtől eltekintve a két rendszer hasonlóan működött (Sterling 2003). Más európai országok már 1851-ben áttértek a morze-kódra (Standage 1998/2007).

13 Mucke professzor keresztnévét egyik forrás sem említi.

Az amerikai és az angol távíróhálózat között lényeges különbség, hogy az előbbi magántulajdonban volt, míg az utóbbit 1869-ben államosították, és a brit postához csatolták (Briggs & Burke 2002/2004, Chadwick 2013/2017).¹⁴ Általában a kontinentális Európában ugyancsak állami kézben voltak a távíróhálózatok (Barbier & Lavenir 2000/2004).¹⁵ Mindamellett az amerikai modell globális dominanciáját fedezhetjük fel amögött, hogy a távíróhálózatok szinte az egész világon a *common carrier* modellt követték, vagyis a felhasználó csupán az eszközt vette bérbe a szolgáltatótól, ám a tartalmat maga állította elő. A hálózatszolgáltató tehát nem tehetett különbséget az egyes felhasználók között az általuk továbbított tartalom alapján: minden tartalmat egyformán továbbítani kellett (Sterling 2003). Ez egyben azt is jelentette, hogy az eszközt – a kommunikációs csatornát – nyújtó vállalat nem viselt felelősséget a közvetített tartalomért. Később ezt a modellt követték a telefontársaságok, még később pedig – főszabályként – az internet infrastruktúráját nyújtó vállalatok is (Kovarik 2015).

A 19. század végére az Egyesült Államokban működő mintegy 500 kisebb távíróvállalatot fokozatosan magába olvasztotta a Western Union. Az immár az amerikai sürgönyök 80 százalékát továbbító társaság ezzel monopolközeli helyzetbe került, és korának vezető vállalatává vált. Az „első kommunikációs birodalom” (Carey 1989/2009: 155) méreteit és befolyását szemlélteti, hogy nemcsak a távközlésben, hanem valamennyi iparágban együttvéve ez volt a legnagyobb vállalkozás (Sterling 2003). Gazdasági súlya előrevetítette a 20. század végén tapasztalt technológiai óriások jelentőségét: a világ tíz leggazdagabb vállalkozója közül hét ma is a kommunikációs infrastruktúrát és tartalmat biztosító iparágakban tevékenykedik.¹⁶

A Western Union az 1860-as évek közepén kizárólagos megállapodást kötött az Associated Press hírügynökséggel (AP, lásd még a 4.2. fejezetet). Így a kvázi-monopolhelyzetben lévő két társaság együtt nagy hatást gyakorolt arra, hogy az amerikai újságolvasók milyen hírekről értesülhettek (Kovarik 2015). Az AP-t alkotó hét New York-i napilap ugyanis megosztotta egymás között a költségeket, ezért olcsón jutott a hírekhez, míg a Western Union a rivális hírügynökségek híreit sztemderd áron, drágábban továbbította. A monopólium kritikusai a kongresszusban, a szenátusban és a lapok hasábjain azért szólaltak fel, mert úgy látták, a távíró, amely kezdetben az információ szabad áramlását ígérte, később az információk beszűkülését hozta magával (Czitrom 1982). Egy 1874-ben végzett szenátusi vizsgálat erre a következtetésre jutott:

A távíró folyamatosan és gyorsan növekvő hatalma felbecsülhetetlen. A sajtón keresztül képes befolyásolni a közvéleményt, az ország piacait, és komoly hatást gyakorolhat az emberek életére (idézi Czitrom 1982: 26).

A Western Union piaci pozíciója tehát a századfordulón ahhoz hasonló nyilvános vitákat váltott ki, mint amelyek ma, az ezredfordulón folynak a BigTech cégek – a Google, az Amazon, az Apple, a Facebook/Meta és a Microsoft – monopolközeli helyzete körül (az utóbbiakról lásd Ash 2016/2022).

A távíró kezdetben nem mindenhol vették használatba. Oroszországban I. Miklós cár (1796–1855) inkább a hagyományos szemaforrendszert részesítette előnyben, és még a távíróról szóló beszédet is felforgatónak minősítette és tiltotta. Így az új technológia oroszországi térhódítása késedelmet szenvedett, hasonlóan ahhoz, ahogyan korábban a könyvnyomtatás bevezetése is (Briggs & Burke 2004).¹⁷ A távírókábelek azonban hálózatot alkottak, így Oroszország döntése nem állta útját a rendszer terjeszkedésének: a vezetékek az országot megkerülve

¹⁴ A 19. század végén az amerikai kongresszus több kísérletet is tett a távíróhálózat államosítására, de e kísérletek megbuktak (Czitrom 1982).

¹⁵ Franciaország élen járt a mechanikus távíró fejlesztésében (lásd a 8. lábjegyzetet). Ez az előny azonban később hátránnyá vált: az ország nehezen mondott le a már kiépített mechanikus hálózatról, és így más országokhoz képest lemaradva tért át az elektronikus távíróra (Standage 1998/2007).

¹⁶ 2021-ben a Forbes magazin szerint közéjük tartozott Elon Musk (SpaceX), Jeff Bezos (Amazon), Bill Gates (Microsoft), Mark Zuckerberg (Meta), Larry Ellison (Oracle), Larry Page (Google) és Sergey Brin (Google), lásd <https://web.archive.org/web/20220217164331/https://www.forbes.com/billionaires/>. A következő években ugyanakkor közülük többen kiszorultak az első tíz helyről.

¹⁷ A könyvnyomtatás Nyugat-Európa nagy részén már a 15. század végére megjelent, Oroszországba azonban csak a 18. század elején jutott el (Briggs & Burke 2004).

szinte az egész világot behálózták, fontos állomást jelentve a kulturális, a politikai és a gazdasági globalizáció történetében – hasonlóan ahhoz, ahogyan ma az internet működik. Közös vonás tehát az is, hogy a távíró és az internet esetében egyaránt *szelektív globalizációról* kell beszélnünk (vö. Castells 2000/2005).¹⁸ Bár a kezdetekkor mindkét hálózattól azt várták, hogy azok majd univerzális hozzáférést biztosítanak az információkhoz (lásd a 3. fejezetet), a gyakorlatban mindkettő esetében *egyenlőtlen hozzáférésről* kell beszélnünk (vö. diMaggio & Hargittai 2001).

Távíratot a felhasználó úgy küldhetett, hogy elment a távíróhivatalba, a megfelelő formanyomtatványba kézzel beírta az üzenetet, azt átadta az alkalmazottnak, majd fizetett. Az alkalmazott kódolta és kábelen a célállomásra továbbította üzenetét, ahol azt egy másik alkalmazott dekódolta és újra papírra vetette, majd egy kufutófiú elvitte a címzettnek (Standage 1998/2007). A távíró használatához tehát a felhasználónak szakemberek segítségét kellett igénybe vennie, ez pedig lényeges különbséget jelent az internethez képest, amelyet maga a felhasználó kezel. Távíratot bárki küldhetett, ha kifizette az árát, ám ehhez sem technológiára, sem speciális ismeretekre nem volt szüksége; az internet használatához ezzel szemben a felhasználónak rendelkeznie kell a megfelelő eszközökkel, előfizetéssel, és szüksége van hozzá némi speciális tudásra is.¹⁹

Igaz, a helyzet némileg megváltozott akkor, amikor az 1870-es években megjelentek a különböző feltalálók által jegyzett automata távírók, amelyeket a felhasználó immár képzett operátor segítségével is üzemeltethetett. Ám ezeket elsősorban üzleti vállalkozások (különösen a lapszerkesztőségek) és az államadminisztráció egységei (különösen a rendőrségek), nem pedig magánszemélyek használták. Ugyanakkor az Egyesült Királyságban – ahol az egész távíróhálózat egyetlen kézben, a Királyi Posta ellenőrzése alatt volt – a felhasználók olyan, a postai címüknél egyszerűbb, személyes sürgőnycímet regisztrálhattak, amelyet könnyen párhuzamba állíthatunk a mai emailcímekkel. A brit posta 1889-ig több mint 35 ezer ilyen címet rögzített, és ezeket egy telefonkönyvhöz hasonló kiadványban valamennyi postahivatalban elérhetővé tette (Standage 1998/2007).

Lényeges különbséget jelent az is, hogy a távírón csupán maguk a távírdászok tudtak közvetlenül egymással kommunikálni, népes „online” közösséget alkotva (lásd még az 5.3. fejezetet), míg az interneten potenciálisan valamennyi felhasználó közvetítők nélküli kapcsolatba léphet egymással. A két hálózathoz való hozzáférés különbségeiből következik, hogy a távíró csupán az élet bizonyos aspektusait, egyes szakmák világát alakította át – különösen a kereskedelmet, a diplomáciát, a hadviselést és az újságírást –, míg az internet a magánszférától a közszféráig, a szabadidőtől a munkáig az élet minden területén radikális változásokat hozott (részletesebben lásd az 5. fejezetet).

3. Derű- és borúlátó jóslatok

Az új kommunikációs technológiák megjelenését rendszerint heves társadalmi reakciók kísérik. Jellemzően két markáns forgatókönyv fogalmazódik meg: az optimista és a pesszimista (Messenger Davis 2010, Kovarik 2015).

A 20. század utópistái közé sorolják Vannevar Bush-t, Franklin D. Rooseveltnél tudományos tanácsadóját. Bush 1945-ben közzétett esszéjében egy olyan, egymással összekötött komputerekből álló hálózat létrehozását javasolta, amelyen keresztül a felhasználók különböző adatbázisokhoz férhetnének hozzá, mégpedig gyorsan, olcsón és földrajzi lokációjuktól függetlenül. Ezt a szerkezetet memexnek nevezte.²⁰ Bush csupán a hálózat elvét írta le, és ötletét nem ültette át a gyakorlatba, de koncepciójában ráismerhetünk a később létrejövő internetre – és a tudás demokratizálását célzó korai erőfeszítésekre (lásd még Szűts 2012).

18 A Briggs–Burke-szerzőpárossal szemben Standage (1998) úgy tudja, hogy Oroszországban már I. Miklós uralkodása alatt kiépültek az első elektronikus távíróvonalak.

19 A távíró-szolgáltatás ára kezdetben borsos volt, és csak az 1860-as években kezdett csökkenni (Standage 1998/2007).

20 „A »memex« olyan eszköz, amelyen az egyén valamennyi könyvét, adatbázisát és egyéb kommunikációját tárolhatja, és így ezekhez egyre gyorsabban és egyre nagyobb rugalmassággal férhetünk hozzá. ... Egy íróasztalból áll ... ennek tetején átlátszó képernyők vannak, amelyekre a megfelelő olvashatóság érdekében ki lehet vetíteni az anyagokat. Ezekhez klaviatúra tartozik, billentyűkkel és gombokkal. ... Így új típusú enciklopédiák válnak elérhetővé” (idézi Kovarik 2015: 276).

A pesszimista nézőpontok sokszor a művészetekben fogalmazódnak meg, reflektálva a társadalomban a technológiai újításokkal szemben gyakran jelentkező félelmekre. A 20. századi disztópisták között említik George Orwellt, aki 1948-ban írott *1984* című regényében egy olyan társadalom képét vetítette előre, amelyben az állam a kommunikációs technológia segítségével alattvalóinak minden lépését figyelemmel követi. A disztópisták sorolják Stanley Kubrickot is, aki 1968-ban forgatott *2001: Űrodüsszeia* című filmjében arra figyelmeztetett, hogy az életre kelő gép – a mesterséges intelligencia – elpusztíthatja alkotóját (Kovarik 2015).

Hasonló nézetek jelentek meg a 19. század közepén és második felében a távíró kapcsán is. Az utópisták közé tartozott Charles F. Briggs és Augustus Maverick. A szerzőpáros így fogalmazott a távíróról 1858-ban megjelent könyvében, a társadalmat integráló erőt, a felvilágosodás eszméinek terjesztőjét látva a távíróban:

A nemzet egységét semmi más nem tarthatja fenn, mint a valamennyi ember között szabadon és akadálytalanul folyó kapcsolattartás. Milyen hatalmas szerepet tölt hát be a távíró a világ civilizálásában! Köldökzsinórként köti össze a Föld valamennyi nemzetét. Szükségszerűen véget vet a régi előítéleteknek és ellenségeskedéseknek, mert az összes nemzet között lehetőséget teremt az eszmecserére (idézi Carey 1989/2009: 161).

Ezzel szemben a disztópisták közé sorolják Henry David Thoreau író, aki 1854-ben így fogalmazott:

[A távíró] csupán egy feljavított módszer, amelyet ugyanarra a fel nem javított célra használnak ... Mintha a fő cél az volna, hogy gyorsan, s nem az, hogy értelmesen beszéljenek (idézi Czitrom 1982: 11).

Thoreau itt arra utalhatott, hogy a kommunikáció eszköze közömbös, mert az emberi természet állandó, s ez utóbbi dönti el, mire használják az új technológiát. Ennél is súlyosabb aggályokat fogalmazott meg George M. Beard, aki 1881-ben ezt írta:

A sajtó és a távíró médiuma az oka az emberek szenvedéseinek mindenütt. ... E helyi szenvedések és rémálmok állnak naponta jelentkező idegi rendellenességeik mögött (idézi Messenger Davis 2010: 76).

Beard, korának befolyásos neurológusa a társadalomban eluralkodni vélte idegességet általában a modern civilizáció térhódításával és különösen öt okkal magyarázta. Ezek „a gőzenergia, az időszaki sajtó, a távíró, a tudomány, valamint a nők mentális tevékenysége” (idézi Czitrom 1982: 20). A távíró elsősorban azért hibáztatta, mert úgy vélte, a sok információ megterheli az ember idegrendszerét – hasonló érvelés jelenik meg az internet kapcsán is, főként a közösségi platformokkal kapcsolatban.

Érdekesség, hogy már a távíró keltette vitákban megjelent egy harmadik álláspont is. Maga Morse ugyanis – félretéve kötelező optimizmusát (lásd a 4.3. fejezetet) – már 1838-ban így fogalmazott:

Első pillantásra is nyilvánvaló, hogy az azonnali kommunikációnak ez a módja óriási hatalom eszközévé válhat, amelyet *egyaránt használhatnak jóra vagy rosszra*, attól függően, hogy jól vagy rosszul bánnak vele (idézi Kovarik 2015: 195 – kiemelés tőlünk: a szerzők).

Itt tehát Morse megelőlegezte azt a mai szakirodalomban gyakran felmerülő álláspontot, amely szerint a technológia – bármely technológia – önmagában semleges, ezért hatása azon múlik, hogy milyen tartalommal tölti meg az ember (vö. Hodkinson 2011). Mint látjuk, a távíró kapcsán megfogalmazott derű- és borúlátó jóslatok szoros párhuzamokat mutatnak az internet kapcsán egy évszázaddal később megfogalmazott előrejelzésekkel.

4. A két hálózat kialakulásának okai

A kommunikációtörténet-írást sokáig az a Harold Innis (1950/1986) és Marshall McLuhan (1962/2011, 1964/2013) munkáihoz kötődő megközelítés dominálta, amely szerint a kommunikációtechnológia formálja a társadalmat. Ezt azonban az utóbbi évtizedekben sokan bíralták monokauzális szemlélete miatt, és utólag *technológiai determinizmus*nak nevezték. Az a *társadalmi konstruktivizmus*ként számontartott elképzelés váltotta fel, amely szerint a találmányok nem a semmiből teremnek, hanem létező társadalmi szükségleteket elégítenek ki, vagyis nemcsak a társadalom követi a médiatechnológiát, hanem a médiatechnológia is a társadalmat (lásd Hodgkinson 2011, Kovarik 2015).

A kommunikációtechnológiai innovációkat tehát társadalmi szükségletek hívják életre, majd az új kommunikációs technológiák új társadalmi használati módokat generálnak. A médiumok kétszer születnek: előbb technológiai értelemben, amikor a feltalálók megalkotják őket, majd társadalmi értelemben, amikor a nagyközönség eldönti, mire használja őket. Szemléletes példája ennek Thomas A. Edison fonográfja (1878), amelyet a feltaláló elsősorban diktafonnak, üzenetrögzítőnek szánt, és amelyet a társadalom mégis lemezjátszóként hasznosított (Briggs & Burke 2002/2004).²¹ Ráadásul a kommunikációs technológiák is folyamatosan megújulnak. Sosem „készek”, mert a társadalommal interakcióban mindig újragondolják őket. Példa erre a televízió evolúciója: az ötvenes évek néhány csatornás, fekete-fehér, élő közvetítésekre használt, földfelszíni adásokat fogó készüléke alapvetően másként működött és más célokat szolgált, mint napjaink sokcsatornás, színes, interaktív, kábeles és műholdas adást fogó, internetes tartalmakat is vevő készüléke (Chadwick 2013/2017).

A társadalmi konstruktivizmus jegyében Bill Kovarik (2015) azt írja a 20. századi digitalizációról és kumputerizációról, hogy számos kielégítendő társadalmi szükséglet állt mögötte: a század első felében az állam a népszámlálás és az adóbegyűjtés, a magánbankok és -biztosítók az adatrögzítés, a II. világháború titkosszolgálati pedig a gyorsabb kódfejtés érdekében támogatták a számítógépek fejlesztését.

Némileg másként érvel Manuel Castells (2000/2005), aki három nagy csoportba sorolja az új kommunikációs technológia kifejlesztése mögött álló okokat. Ezek a következők:

- *Állami/katonai kezdeményezések:* A hatvanas évek elejének hidegháborús helyzetében az Egyesült Államok Honvédelmi Minisztériuma egy olyan új kommunikációs eszköz kifejlesztését finanszírozta, amelyet decentralizált jellege miatt egy szovjet atomtámadás sem tudna működésképtelenné tenni. Ez lett a mai internet közvetlen elődjének tekintett, 1969-ben négy amerikai egyetem számítógépeinek összekapcsolásával létrehozott, később nyugat-európai oktatási intézményekkel is összekötött hálózat, az ARPANET (Advanced Research Projects Agency Network). Ténylegesen az akadémiai intézmények közötti kommunikációt szolgált, és az internet megjelenésekor, 1990-ben megszűnt.²²
- *Piaci kezdeményezések:* A hetvenes évek olajárrobbanásai miatt kialakult válság alatt az érintett magánvállalkozások egy olyan kommunikációs rendszer kiépítését szorgalmazták, amely globális szinten és valós időben teszi lehetővé a gazdasági tevékenységek koordinálását és a pénzügyi tranzakciókat, így a termelékenység megőrzését. Az 1990-ben megjelenő világháló megkönnyítette az információ, a gyártás, a technológia, a tőke és a munkaerő szabad áramlását, így a gyáraknak az iparosodott országoktól távol eső, de olcsó munkaerőt kínáló régiókba telepítését. Ezzel lehetővé tette a profit fenntartását, és hozzájárult a neoliberális gazdaságpolitikai elvek szerint szerveződő globális kapitalizmus kialakulásához.
- *Egyéni kezdeményezések:* A hatvanas és a hetvenes évek ellenkulturális mozgalmainak egalitárius és emancipatorikus képviselői arra törekedtek, hogy olyan új kommunikációs technológiákat dolgozzanak ki, amelyek az információkat mindenkinek – iskolázottnak és iskolázatlannak, gazdagnak és szegénynek, a centrumban és a periférián élőknek – egyaránt elérhetővé teszik. Castells e technológiák úttörői közé

²¹ Edison egyébként távirdásként kezdte pályáját (Standage 1998/2007).

²² Szűts Zoltán (2012) megjegyzi, hogy az ARPANET mellett az internet közvetlen előzményének tekinthetjük az 1970-es évek elején kiépült angol NPL-t (National Physical Laboratory) és az ugyanakkor létrehozott francia Cyclades-ot, valamint több kisebb – jellemzően egyetemközi – hálózatot is. Szűts ugyancsak megemlíti a francia Minitelt (1982–2012), amely már számos, a mai internetéhez hasonló interaktív szolgáltatást nyújtott, ám az adatokat még központi szervereken tárolták (lásd még Kovarik 2015).

sorolja mások mellett a Duke Egyetem és az Észak-karolinai Egyetem diákjait, akik egy olyan protokollt dolgoztak ki, amelynek segítségével a személyi számítógépeket közönséges telefonkábelben keresztül össze lehet kapcsolni más személyi számítógépekkel, így az ott rögzített információkat is meg lehet osztani.

Ide sorolja Ted Nelson filozófust, a hipertext és a hipermédia fogalmának kidolgozóját is.

Castells tehát a hatvanas és a hetvenes évekig vezeti vissza az 1990-ben létrejött internet eredetét, megjegyezve, hogy e kezdeményezések esetében *késleltetett hatásról* van szó. A technológia kifejlesztése és társadalmi használatba vétele között évtizedek telhetnek el, mert a társadalomnak időre van szüksége ahhoz, hogy megbarátkozzon az új technológiával, és elsajátítsa használatát. Mint az 1. fejezetben láttuk, ez történt a távíró esetében is: a kezdetben szkeptikus, az új technológiától idegenkedő társadalom csak később fogadta el és vette használatba Morse találmányát.

Mint látni fogjuk, a távíró kialakulása mögött a Castells által említettekhez hasonló okokat találunk. Az alábbi szakirodalmi áttekintésből kiderül, hogy a kábelhálózatok kiépítésében egyaránt szerepet játszottak az állam adminisztrációs és katonai-stratégiai megfontolásai, a magánvállalkozások – különösen a lapkiadók, a vasút-társaságok és az áru- és értékpapírpiazi befektetők – gazdasági szempontjai, valamint az egyéni társadalomjavító törekvések.

4.1. Az állam szerepe

Carlo Lombardi (1993) szerint az Egyesült Államokban kiépülő távíróhálózat mögött elsősorban az ország hatalmas méretei álltak. A szövetségi kormánynak olyan kommunikációs technológiára volt szüksége, amellyel e távolságokat áthidalhatta, hogy a távoli államokkal és településekkel is gyorsan kapcsolatba tudjon lépni.

Asa Briggs és Peter Burke (2002/2004) hozzáteszi, hogy a távíró fontos szerepet kapott az olyan ritkán lakott országokban is, mint Ausztrália és Új-Zéland, ahol az alacsony népsűrűség miatt különösen nagy nehézségekbe ütközött a távoli települések közti kapcsolattartás. Itt ugyanis a kommunikációs hálózat korábban épült ki, mint a közlekedési hálózat. A Melbourne és Port Melbourne közötti távíróvonalat például már jóval azelőtt átadták, hogy ugyanott kiépült volna a vasútvonal is.

Peter Putnis (2008) arra hívja fel a figyelmet, hogy a távíró egyes nemzetállamok születésében is szerepet játszott: az 1870-es években egyesülő új Németország politikai elitje támogatta az országot át- és átszövő föld alatti távírókábel-hálózat kiépítését. Manehem Blondheim (2008: 5050) némiképp hasonlóan érvel, amikor azt írja, hogy a távírati irodák „tudósításai, amelyek az ország egész területéről begyűjtötték és a nemzeti közösség igényeihez igazították tudósításaikat, egyben a nemzeti integráció ügyét is szolgálták”. Ők tehát a média integráló hatását hangsúlyozó Benedict Anderson (1983/2006) híres elméletét terjesztik ki a távíróra is.

Az adminisztrációs szempontok mellett katonai-stratégiai megfontolások is szerepet játszottak a távíró fejlesztésében. Frédéric Barbier és Cathrine Bertho Lavenir (2000/2004) a brit birodalom példájával illusztrálja ezek szerepét: az Angliát a gyarmatokkal összekötő nemzetközi kábelhálózatot maga a brit haditengerészet építette ki. Igaz, hozzáteszik, hogy e munkálatokat részben az angol kereskedelmi cégek finanszírozták.

A katonai-stratégiai alkalmazások jelentőségét mutatja az is, hogy az Egyesült Államokban gyorsan kiépülő kábelhálózatok létrejöttét Christopher H. Sterling (2003) egyebek mellett a Mexikóval vívott háborúval (1846–1848) indokolja. Szerinte hasonlóan fontos szerepet játszott a távíróhálózatok fejlesztésében az északi és a déli államok háborúja is (1861–1865), mert mindkét fél felismerte az új kommunikációs eszköz hadviselésben játszott szerepét; az északi hadsereg egymaga 15 ezer mérföldnyi vonalat épített ki. A távíróhálózatok Sterling szerint Angliának és Franciaországnak is jó szolgálatot tettek a 19. század végi gyarmati háborúkban, az Egyesült Államok kormánya pedig az első világháború alatt és után rövid időre – és heves vitákat kiváltva – át is vette a legnagyobb szolgáltató, az AT&T távíróhálózata feletti ellenőrzést (1918–1919).²³ A kábelhálózatok a rádió elterjedése után, a második

---

23 Az AT&T telefontársaság 1909-ben vásárolta fel a legnagyobb amerikai távírószolgáltatót, a Western Uniont. A két szolgáltatást ezután még sokáig párhuzamosan működtette (Chadwick 2013/2017).

világháborúban is fontos szerepet játszottak, mert ezeket – szemben a „drót nélküli távírón”, vagyis a rádión továbbított üzenetekkel – nem lehetett lehallgatni.

A fentiekkel összhangban Standage (1998/2007) azt írja, az első olyan külföldön vívott háború, amelyben a távíró stratégiai szerepet játszott, a krími volt (1853–1856). Az egyfelől az Egyesült Királyság, Franciaország és Törökország, másfelől Oroszország közötti háborúban a britek és a franciák egészen a Krím-félszigetig kiépítették a távíróvonalat. Ez volt az első olyan katonai konfliktus, amelyben a kormányok közvetlenül kommunikálhattak a csatamezőn állomásozó seregeikkel.

4.2. A piac szerepe

Innis (1950/1986) szerint az Egyesült Államokban elsősorban az 1830-as években megjelent és példányszámának növelésére törekvő tömegsajtó hírigénye járult hozzá a távíró fejlesztéséhez. Hasonlóan – és a részleteket alaposabban felfedve – érvel Michael Schudson (1978: 34–35), aki szerint:

Elsősorban a filléres lapok – nem általában az újságok – használták a távírot. Ez esetben nem általában a [Mexikóval vívott háború miatti] háborús idők gyors hírszolgáltatások iránti vonzalma fontos, hanem a filléres lapok különleges hajlandósága arra, hogy friss híreket közöljenek.

Daniel J. Czitrom (1982: 16) ugyanakkor – Schudsonnal szemben – úgy tudja, hogy „a közönség érdeklődése a mexikói háború miatt fordult a hírek felé”.

Az olcsó tömegsajtó (*penny press*) az 1830-as években alakult ki az Egyesült Államokban. E lapok – például a New York Sun, a New York Herald és a Philadelphia Public Ledger – már nem az eliteket, hanem a tömegeket szólították meg, és nem riadtak vissza a szenzációs ügyekről, például bűnügyekről és botrányokról szóló tudósításoktól sem. A korábbi párt-sajtóval szemben bevételeiket már nem politikai támogatásokból, hanem a közönségpiacból és a hirdetési piacból nyerték. Nem előfizetések útján, hanem a tömegközlekedési csomópontokban álló rikkancsok által terjesztették őket – vagyis elsősorban az iparosodásnak és a nyomában végbe menő urbanizációnak köszönhették születésüket. Szerkesztőségeik ezért támogatták mindazokat az új technológiákat, amelyek elősegítették a sajtó iparosodását, vagyis több olvasó elérését (Czitrom 1982). A 19. század elején felvirágzó csatorna- és vasútépítés, a kézi nyomtatást 1835-ben felváltó gőznyomda²⁴ és az 1866-ban bevezetett cellulózalapú papírgyártás mellett ilyen technológia volt a távíró is (Innis 1950/1986, Schudson 1978). Az Egyesült Államokban különösen a Baltimore Sun (Schudson 1978), az Egyesült Királyságban pedig különösen a Morning Chronicle (Fülöp 1981) állt e kezdeményezések mögött: először e lapok közöltek távírati híreket.

1848 első hetében például a New York Herald, James G. Bennett lapja 79 ezer szónyi távírón érkezett hírt közölt, s ezért több mint 12 ezer dollárt fizetett. A Philadelphia Public Ledger tulajdonosa, William Swain maga is a Magnetic Telegraph Company, az első kereskedelmi távíróhálózat befektetője, majd igazgatója volt; 1850-ben a társaság elnökévé választották. A sajtó iparosodását jól érzékelteti, hogy 1800-ban körülbelül 235 újság volt az Egyesült Államokban, és ez a szám 1899-re mintegy 16 ezerre nőtt (Czitrom 1982).

Standage (1998/2007) szerint a lapok növekvő hírérsége, vagyis a filléres sajtó létrejöttéhez vezető híverseny magára a piaci versenyre vezethető vissza. Az 1820-as években két New York-i lap, a Journal of Commerce és a Courier and Enquirer rivalizálni kezdett egymással: az tudott több példányt eladni, amelyik frissebb híreket közölt. A rivalizálás jegyében egymással is versengő futárjáratokat állítottak fel New York és Washington között, később pedig postagalambokkal továbbított híreket közöltek. E törekvésük miatt támogatták a távíró fejlesztését is. A technológiai innovációk támogatása mögött tehát elsősorban profitszempontok álltak.

²⁴ Angliában a Times volt az első lap, amely átállt a gőznyomda használatára, mégpedig az amerikai lapoknál jóval korábban, 1814-ben (Fülöp 1981). Gőznyomdával néhány százról több ezerre nőtt a lapok példányszáma.

Daniel J. Boorstin (1961/1992: 13) arra hívja fel a figyelmet, hogy az első amerikai hírügynökséget, az Associated Press-t is két újságíró alapította 1848-ban. A hírügynökség kezdetben hat, később hét New York-i napilap tulajdonában állt (Czitrom 1982).²⁵ A távíró kifejezés egyébként számos lap nevében is megjelent, utalva a hírközlés gyorsaságára: ilyen volt például a New York Telegraph (New York, 1845), a Daily Telegraph (Melbourne, 1869) és a Telegraph (Brisbane, 1872). Czitrom (1982: 16) egyenesen azt írja, hogy „a távíró tette lehetővé, sőt szükségessé a hírgyűjtés szisztematikus együttműködésre helyezését”, de hozzáteszi, hogy később az AP maga is támogatta a vezetékek építését és karbantartását. Az 1866-ban lefektetett transzatlanti kábel összes költségének harmadát például az AP finanszírozta. Sterling (2003) szerint a távíró megjelenése azért indokolta a hírügynökségek létrehozását, mert a távíró használata kezdetben igen drága volt. Szerinte a lapok a hírgyűjtés költségeit megosztandó hozták létre az AP-t. Kovarik (2015) ugyanakkor úgy tudja, hogy kifejezetten a mexikói háborúból küldött tudósítások nehézsége ösztönözte a lapokat az AP megalapítására.

Briggs és Burke (2002/2004) a sajtó szerepét hangsúlyozó narratívákkal szemben azt írja, hogy a földfelszíni távíró elsősorban a vasút szükségleteinek köszönhette születését, mert az egypályás vonalakon egyeztetni kellett az egymással szembe tartó szerelvények érkezését. A távíró vasúti balesetek megelőzésében játszott szerepét Carey (1989/2009) is megjegyzi. Mint írja, a távíró előtt még lovasok nyargaltak fel-alá a vasútvonalak mentén, hogy figyelmeztessék a mozdonyvezetőket, ha másik vonat érkezett szemből ugyanazon a vágányon. Barbier és Lavenir (2000/2004) szintén hangsúlyozza a vasút szerepét, és kiemeli: Angliában a vasúttársaságok finanszírozták a távíróhálózatok működtetését, és kezdetben ők maguk is üzemeltették azokat. Sterling (2003) ugyancsak megemlíti, hogy a vasútvonalak fejlesztése fontos szerepet játszott a távíróhálózat bővítésében: a közlekedési és a távközlési vonalak jellemzően egymással párhuzamosan futottak. Ő is hozzáteszi azonban, hogy az amerikai vasúttársaságok kezdetben sokkal kisebb mértékben érdeklődtek a távíró után, mint az európaiak, bár később maguk is részt vettek a kábelhálózat kiépítésében. Lassú reagálásukat mutatja az is, hogy a kábelhálózatok már évekkel azelőtt összekötötték a keleti és a nyugati partot, hogy az első transzkontinentális vasútvonal kiépült volna.

A Briggs–Burke-szerzőpáros (2002/2004) megemlíti, hogy voltak olyan távírókábelek is, amelyek nem a vasútvonalak, hanem a csatornák mentén húzódtak. A tenger alatti kábelek lefektetését pedig a felívelő globális kereskedelem szükségletei indokolták, mert a távíró összekötötte a nemzeti és a nemzetközi piacokat, így a tőzsdéket is – vagyis a távíró térhódítását hasonló tényezőnek tulajdonítják, mint Castells (2000/2005), aki részben a globális gazdaság kiépítésének igényével magyarázza az internet kialakulását. Lombardi (1993) is megemlíti az iparosodás nyomán virágzásnak induló vállalkozások növekvő információs és kommunikációs igényeit. Barbier és Lavenir (2000/2004) szintén azt hangsúlyozza, hogy a kereskedelmi magánvállalkozások a növekvő szerepű nyersanyag- és értékpapírtőzsdék közötti gyors kommunikációban voltak érdekeltek. Ezt támasztják alá Standage (1998) adatai is: az 1850-es évek elején Londonban a táviratok fele a tőzsdéhez kapcsolódott, további harmaduk más üzleti tranzakciókhoz, és csupán minden hetedik sürgőnyt küldtek magánügyekben. Ugyanő egy korabeli forrásra hivatkozva azt írja, hogy az amerikai táviratok 80 százaléka üzleti ügyekben született. Czitrom (1982) meg is jegyzi, hogy maguknak a távíróhálózatoknak az üzemeltetését is a napilapok és az üzleti vállalkozások – tehát nem a magánfelhasználók – tették sikeres gazdasági vállalkozássá.

4.3. Az egyéni kezdeményezések szerepe

Mint már láttuk, a távíró felfedezésekor az új kommunikációs technológiától többen az egyén és a közösség életének javítását várták. E szempontok motiválták a feltalálókat is. Maga Morse 1838-ban így vélekedett találmányának várható társadalmi hatásáról:

---

²⁵ A legelső hírügynökséget azonban nem az Egyesült Államokban, hanem Franciaországban hozták létre még 1835-ben. Charles-Auguste Havas hírügynöksége, a mai Agence France-Presse elődje kezdetben még postagalambokat használt (Briggs & Burke 2002/2004). Amikor 1845-ben a távíró megjelent Franciaországban, elsőként a Havas Hírügynökség állt át az új technológiára (Kovarik 2015).

...hamarosan országunk egész területét behálózzák ezek az idegszálak, amelyek a gondolat sebességével szárnyalva terjesztik e vidéken a tudást mindenkinek, voltaképpen egyetlen szomszédsággá téve az egész országot (idézi Czitrom 1982: 11–12).²⁶

Hasonló, bár kevésbé ambiciózus célokat fogalmazott meg Cooke. Szerinte a távíró egyaránt segítheti a családokat a kapcsolattartásban, az üzleti vállalkozásokat a piaci információk továbbításában, a központi kormányokat pedig a helyi hatóságokkal való kapcsolattartásban és a béke fenntartásában: „...zavargások esetén a kormányok továbbíthatják parancsait a helyi hatóságoknak, és szükség esetén csapatokat küldhetnek a segítségükre” (idézi Standage 1998/2007: 46).

4.4. A távíró feltalálásának okai: összegzés és következtetések

A társadalmi fejleményeknek a távíróra gyakorolt hatását, illetve a távírónak a társadalomra gyakorolt hatását néhány ponton – például a távirati irodák esetében – eltérően értékelik a különböző szakírók. Ennek az lehet az oka, hogy – más kommunikációtechnológiai találmányokhoz hasonlóan (lásd a 4. fejezetet) – a távíró sosem volt „kész”. Folyamatosan fejlesztették annak érdekében, hogy hatékonyabbá váljon, és több felhasználót tudjon kiszolgálni (Sterling 2003). Állandó interakcióban állt a társadalommal, s a kettő kölcsönhatásában nehéz szétszálazni az okokat és az okozatokat. A távíróra – akárcsak ma az internetre – egyaránt a folyamatos technikai fejlesztés, a *permanens befejezetlenség* állapota jellemző, vagyis az, hogy minden egyes technológiai innováció újabb innovációkhoz vezet el.

A távíró és az internet feltalálásának okait vizsgálva nem nehéz újabb közös vonásokat találnunk. Mindkét technológia születésében, fejlesztésében és terjedésében fontos szerepet játszanak az államok adminisztrációs és katonai-stratégiai megfontolásai, az üzleti befektetők nemzetközi kereskedelmi törekvései és a világot jobbítani szándékozó egyéni kezdeményezések. Mindkét technológia esetében a kommunikáció azonnalisága jelenti azt a hozzáadott értéket, amely miatt a különböző szereplőknek érdekükben áll az új technológia kidolgozása és fejlesztése.

Különbséget jelent ugyanakkor, hogy a távíróval szemben az internetet – pontosabban annak elődjét, az ARPANET-et – kezdetben csupán katonai és akadémiai célokra használták, s az üzleti alkalmazások csak később váltak jellemzővé,²⁷ és maga a hálózat is csak később vált elérhetővé a lakosság számára.²⁸

5. A két hálózat kialakulásának következményei

A távíró társadalmi hatását nem lehet minden részletében összevetni az internetével. A régi hálózat története már lezárult, így hatásairól is viszonylag pontos képet nyerhetünk, az újé viszont még tart, így hatásairól is csak korlátozott adatunk lehetnek. A netet vizsgáló kortárs szakirodalom persze számos kérdést már eddig is tárgyalt. Ilyen kérdés egyebek mellett az, hogy miként formálta át az internet a gazdaságot, azaz hogyan vezetett el a termelés decentralizálásához és a kapitalizmus globális térnyeréséhez (Castells 2000/2005, 2019, lásd még a 4. fejezetet),

²⁶ Morse szavaiban ráismerhetünk McLuhan gyakran idézett szövegrészének történeti előzményére. McLuhan (1962: 16) ugyanis így fogalmaz: „...minden médium – vagyis saját magunk minden kiterjesztése – személyes és társadalmi következményei abból az új távolságból fakadnak, amelyet saját magunk kiterjesztései vagy az új technológiák teremtenek.” A „kiterjesztés” itt arra utal, hogy a kommunikációs technológiák révén messzebbre láthatunk, hallhatunk, beszélhetünk, illetve – ez esetben – messzebbre írhatunk: táv-írhatunk. A gép voltaképpen az ember meghosszabbítása.

²⁷ A kereskedelmi és a fogyasztói szokásokat radikálisan átformáló Amazont például 1995-ben alapították, nagyjából öt évvel a világháló létrehozása után.

²⁸ Az 1989-ben kidolgozott world wide web protokollját használó első online híroldal, a San Jose Mercury News 1994-ben jelent meg (Kovarik 2015). Egy évvel később 5 millió, 1995 nyarán pedig már 12 millió amerikai fizetett elő internetes szolgáltatásra (Pew Research Center 1995).

miként változtak a tájékozódási szokások (például Wojcieszak et al. 2021), hogyan és miért váltak gyakoribbá a dezinformációk (például Vosoughi et al. 2018), milyen szerepet játszottak a közösségimédia-platformok a politikai polarizációban és a demokratikus kohézió megingásában (például Allcott et al. 2020), milyen átalakulás ment végbe a politikai kommunikációban (például Papathanassopoulos & Negrine 2019), és milyen hatást gyakorolt e két bináris globális hálózat a hírközlésre (Splichal & Dahlgren 2016).

Mivel teljes képet nem nyújthatunk, a távíró és az internet társadalmi hatásainak összevetése során előbb röviden áttekintjük a hasonló vonásokat, majd részletesebben vizsgáljuk a két hálózat hatásaiban mutatkozó talán leglényegesebb különbséget: azt, hogy miként alakították át az újságírást.

5.1. Gazdaság: a terméktől az árucikkig

A távíróhálózatok megjelenésének gazdasági következményeit Carey (1989/2009) tárgyalja a legrészletesebben. Szerinte a távírószolgáltatások előtt a termékek árai a földrajzi helyszíntől függően különböztek egymástól – igaz, a közlekedési feltételek javulásával egyre kisebb mértékben. A távíró megjelenése után az árak nagyjából kiegyenlítődtek, mert a térben távoli piacok hatást kezdtek gyakorolni egymásra, és azt a korábbi üzleti gyakorlatot, amelynek lényege az volt, hogy az egyik városban olcsó terméket felvásárolták és a másik városban drágábban eladták, nehezen lehetett tartani. Hasonlóan érvel Blondheim (2008: 5050) is, aki azt is megjegyzi, hogy az árak kiegyenlítésével a távíró hozzájárult „a nemzeti gazdaságok integrációjához”.

Carey ugyanott (1989/2009) megjegyzi, hogy a távíró előtt az üzleti kapcsolatok személyes kontaktuson alapultak. A távíró azonban az ismerősök közötti tranzakciókat személytelen eladó–vevő-kapcsolatokká tette. Az üzlet „névtelenné” vált. A távíró ezzel hozzájárult a termékek sztenderdizálásához is: Carey szerint – aki itt Karl Marxot idézi – voltaképpen ennek az átalakulásnak köszönhetően váltak a termékek (*products*) árucikkeké (*commodities*), vagyis az történt, hogy a használati értékük elvált a csereértéküktől. A távíró feltalálása az első lépés volt azon az úton, amely a gazdaság globalizációjához és így a globális kapitalizmus kialakulásához vezetett, mert szerepet játszott „az első olyan nemzetközi vállalatok megjelenésében, amelyeket már multinacionálisnak nevezhetünk” (Carey 1989/2009: 163). Igaz, Carey azt is megjegyzi, hogy késleltetett hatásról van szó: a távíró kereskedelemben játszott szerepe csak némi idő elteltével érvényesült.

A távírónak az üzlet névtelenné válásában játszott szerepe párhuzamba állítható az internet hasonló szerepével. A kortárs médiakörnyezetben a közösségi média algoritmusai és a mesterséges intelligencia által generált, a *micro-targeting* logikáját követő hirdetések, illetve az online vásárlások – a felhasználó és a gép közötti interakciók – még személytelenebbé teszik az üzleti tranzakciókat.

5.2. Geopolitika: a kolonializmustól az imperializmusig

McLuhan (1964/2013: 93) szerint a távíró minden korábbi kommunikációs technológiánál radikálisabban alakította át a geopolitikai viszonyokat és az emberi kapcsolatokat:

Szamosodott és töredezett civilizációnk, amely a központ és a periféria elve szerint strukturálódik, hirtelen azt tapasztalja, hogy gépesített részei egy pillanat alatt egyetlen szerves egészbe kapcsolódnak össze. Ez a globális falu új világa.

Sterling (2003) ugyancsak megjegyzi, hogy a gyors üzenetváltás természetesen felgyorsította a diplomáciai folyamatokat, a hírek áramlását. Megváltozott az idő és a tér érzékelése, a világ kisebb lett. Nyugat-Európa és Észak-Amerika „közelebb” került egymáshoz.

Carey (1989/2009) azt írja, hogy a távíróhálózat vezette át a brit birodalmat a *kolonializmus* korából az *imperializmus* korába, mert az új kommunikációs eszköz lehetővé tette, hogy a birodalmi központ diktáljon, és ne a gyarmati kormányzó döntsön a helyi ügyekben. Hozzáteszi: aligha véletlen, hogy a birodalom (*empire*)

és az imperializmus (*imperialism*) kifejezés az 1870-es években jelent meg az angol nyelvben, röviddel a transzatlanti kábel lefektetése után. Standage (1998/2007) ugyancsak megjegyzi, hogy „a birodalmon belüli távíró”, amely nem érintette más országok területét, ezért nem is függött tőlük, a politikai centralizáció eszközévé vált. Barbier és Lavenir (2000/2004) hasonlóan fogalmaz, amikor azt írja, hogy a távíró szerepet játszott a brit gyarmatbirodalom megszilárdulásában. Carey (1989/2009: 164) ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy e változás nem csupán Morse találmányának köszönhető: „A vasút, a gőz ereje, a távíró és a kábelhálózat együtt olyan koherens birodalom kialakulásához vezetett, amelynek alapját egy koherens kommunikációs rendszer jelentette.” A brit birodalom kialakulása tehát egyszerre kötődik az első és a második ipari forradalomhoz: a gőz és az elektromosság használatba vételéhez.

Carey (1989/2009: 173) megemlíti azt is, hogy a távíró megjelenése lehetővé tette a hatalmas brit birodalomban – és a szintén jókora Egyesült Államokban – az idő átstrukturálását is, mert „az idő ellenőrzése teszi lehetővé a tevékenységek összehangolását”. A 19. század nagy részében még mindenhol az adott település vagy az adott megye helyi idejét használták, ami egyebek mellett a vasúti menetrendek összehangolását is megnehezítette. A távíró abban játszott szerepet, hogy az időzónák kialakításához szükséges pontos időt továbbítsák az egyik központból a másikba. Ez az érvelés egybecseng Lombardi (1993) korábban említett megállapításával, amely szerint az Egyesült Államok hatalmas területe önmagában is sürgette egy új távközlési eszköz feltalálását és fejlesztését.

5.3. Adatvédelem és emberi kapcsolatok

Standage (1998/2007) arra hívja fel a figyelmet, hogy a távíróon továbbított információk sebezhetőek voltak: az adatokat el lehetett lopni. Azok például, akik a sürgönyök révén a bukmékek előtt ismerték meg a lóversenyek legfrissebb eredményeit, kisebb vagyonra tehettek szert holtbiztos „tippjeikkel”.

Problémát jelentett az is, hogy – mivel az üzenetek gyakran előbb a periférikus távíróirodán, majd az egyik, később a másik központi irodán, még később egy újabb periférikus irodán is keresztülmentek – legalább féltucat ember olvasta őket. Ezért idővel a kormányok, az üzleti vállalkozások és a magánszemélyek körében is egyre jobban elterjedt a titkosított kódok használata. Standage megjegyzi, hogy az interneten ugyancsak az adatok kódolásával igyekeznek elejét venni az adatlopásnak. Ezúttal is kézenfekvő párhuzamot vonhatunk tehát az interneten tapasztalható adatbiztonsági kérdésekkel. Igaz, ez a probléma nem a hálózati kommunikáció sajátja: a postai levél óta valamennyi közvetítőeszközön továbbított üzenet esetében jelentkezik.

Standage ugyanott megemlíti a távíró felfedezésének egy másik hatását is: az első *virtuális közösség* létrejöttét. A világ különböző országaiban működő távírdák személyzete állandó – „online” – összeköttetésben állt egymással. És bár személyesen sosem találkoztak egymással, kialakult az a szokásrend és az a szaknyelv, amely megkönnyítette a közöttük folyó kommunikációt. Amikor nem kellett fizetett üzeneteket továbbítaniuk, egymással „beszélgettek”. Volt példa arra is, hogy több száz operátor vett részt egyazon élő hálózati találkozón. Barátságok, sőt szerelmek születtek a térben távoli idegenek között – akárcsak a net esetében.

5.4. Információs túlterheltség

Standage (1998/2007) szerint a távíró azzal, hogy felgyorsította az információk közlésének sebességét és megnövelte a közölt információk mennyiségét, egyben új problémát is teremtett: az információs túlterheltséget (*information overload*). Már láttuk, hogy a távíróforgalom legnagyobb részét az üzleti kommunikáció tette ki. A kereskedők azzal szembesültek – különösen a legjobban kiépült kommunikációs és közlekedési hálózatokkal rendelkező Egyesült Államokban –, hogy a korábban havonta egyszer-kétszer befutó piaci információk immár a nap 24 órájában utolérték őket. Bár Standage ezt nem mondja ki, talán fogalmazhatunk úgy, hogy a távíró elmosta a nyilvános szféra (pontosabban az üzleti élet) és a magánszféra közötti határt. Beard neurológusnak tehát némileg igaza volt.

5.5. Újságírás: a professzionalizálódástól a deprofesszionalizálódásig

Abban szinte valamennyi szakíró egyetért, hogy az elektronikus kommunikáció megjelenése gyökeresen átalakította az újságírást és a tájékozódási szokásokat. McLuhan (1964/2013: 239) például azt írja, hogy „a távíró egyaránt forradalmasította a hírek összegyűjtését és bemutatását”.

A 19. század elején a lapok jellemzően még csak hetente egyszer-kétszer jelentek meg, és célközösségük helyi ügyeivel foglalkoztak, illetve alkalmanként – néhány napos vagy hetes, néha néhány hónapos késéssel – beszámoltak más lapok híreiről is. Tudósításaitak nemegyszer szájról szájra terjedő információkra alapozták (Czitrom 1982, Standage 1998/2007). Ez a gyakorlat változott meg a távíró megjelenésével. Mint Svennik Høyer (1998/2001) írja, a távíró kulcsszerepet játszott a hírügynökségek, vagyis a „távirati irodák” megjelenésében és így a hírek globalizációjában (lásd még a 4.2. fejezetet). Sterling (2003) azt hangsúlyozza, hogy felgyorsult a hírverseny, és a lapok egyre több friss hírt közöltek. A philadelphiai-i Evening Bulletin például ekkoriban napi hét kiadásban szállította a híreket.

Høyer (1998/2001), Carey (1989/2009) és Kovarik (2015) egyaránt arra hívja fel a figyelmet, hogy a tudósítóknak minden távíron továbbított szóért külön kellett fizetniük, ezért Morse találmányának egyik közvetett hatása az volt, hogy a távíron továbbított hírek lerövidültek, hozzájárulva az úgynevezett *hírparadigma*, vagyis a tényközpontú tájékoztatás kialakulásához. Az objektivitásra való törekvés egyben piacszerzési stratégia is volt: immár nem az volt a lényeges, hogy a gyártott tartalom minél több embernek tetszen, hanem az, hogy minél kevesebbnek *ne* tetszen, mert a lapok már nemcsak egy-egy politikai irányzat híveit, hanem valamennyi potenciális olvasót igyekeztek megszólítani.

A távíron érkező hírek tehát a tényekre fókuszáltak. Kerülték a véleményeket és általában az irodalmi stílust. Már Innis (1950/1986: 161) ezt írja: „Az atlanti távírókábel megnövelte az európai hírek fontosságát, tömör fogalmazáshoz vezetett, és lehetővé tette, hogy az amerikai nyelv a [brit] angoltól függetlenül fejlődjön.”

Carey (1989/2009) ugyancsak arra hívja fel a figyelmet, hogy megváltozott a sajtónyelv: a lapokban háttérbe szorultak az olyan irodalmi műfajok, mint a humor, a satíra és az ironia. A távíratú stílusú tudósítások ugyanakkor még a szépirodalmat is megtermékenyítették: saját bevallása szerint innen ered Hemingway tömör és tárgyilagos stílusa.

Az objektivitásdoktrína amerikai térnyerésében a távíratú irodák azzal játszottak szerepet, hogy – valamennyi ügyfelük kiszolgálására törekedve – semleges, pártpolitikai elfogultságtól mentes formában fogalmazták meg híreiket. Carey (1989/2009) szerint a távíró ezzel hozzájárult a hírgyártás rutinizálódásához, a szerkesztőségek működésének üzemszerű megszervezéséhez, a hírmédia iparosodásához is. Boorstin (1961/1992: 13) hasonló szellemben úgy fogalmaz, hogy „a hír eladható árucikké vált”.

Briggs és Burke (2002/2004) azt hangsúlyozza, hogy a lapok a távíró megjelenése után építették ki külföldi tudósítói hálózataikat, és hogy a távíró tette lehetővé a szinte valós idejű haditudósítások megjelenését. Hugo de Burgh (2000/2005) hozzáteszi, hogy a távíró felfedezése fordulatot hozott a tényfeltáró újságírás történetében is. A krími háború alatt a londoni Times haditudósítója, William Howard Russell távíron küldött tudósításaiban rendszeresen beszámolt a brit sereg rosszul szervezett élelmezéséről és silány egészségügyi helyzetéről, így sikerült elérnie, hogy a hadvezetés javítson katonáinak ellátásán. Burgh úgy tudja, Russell tudósításai hozzájárultak a brit kormány bukásához is.

Jean K. Chalaby (1996) a tényekre fókuszáló újságírás megjelenését összefoglalóan az újságírás *professzionalizálásának* nevezi. E fogalmon azt érti, hogy az újságírás eltávolodott a politikai és az irodalmi logikától, kialakultak saját diszkurzív normái, és létrejött saját legitimációs ideológiája, amelynek középpontjában az újságíró szakmai autonómiája, a kormánytól és a politikai pártoktól való függetlensége áll. Svennik Høyer és Epp Lauk (1995) szerint a hivatását professzionálisan űző újságíró olyan szakértelemmel rendelkezik, amely képessé teszi arra, hogy releváns helyről szerezze be információit, felismerje a közönség igényeit, és fenntartsa az olvasók érdeklődését.

Ez az elsőként az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban megjelenő szerepértelmezés később a világ számos más országában is elterjedt. Ezt erősíti meg a 2016-ban készült globális vizsgálat, a Worlds of Journalism Study is, amely szerint az így értelmezett professzionális újságírás normatív modellként ma már nemcsak a fejlett

országokban, hanem a „globális Délen” is jelen van (Hanitzsch et al. 2019): még ott is megfogalmazódnak, ahol egyébként hiányoznak az újságírás professzionalizálódásának technológiai, politikai és gazdasági feltételei.

Úgy tűnik azonban, hogy a távíró megjelenésével kezdődő professzionalizálódás az az internet megjelenésével deprofesszionalizálódásba ment át. Slavko Splichal és Peter Dahlgren (2016: 6–8 & 12–14) szerint:

Az internet vezetett el ahhoz, hogy a nem professzionális újságíróként dolgozó emberek – például a bloggerek és a civil újságírók (*citizen journalists*) – a kommunikáció részvételi formáit gyakorolhatták. ... A civil újságírás ... gyakran elkötelezett valamilyen társadalmi érték iránt, így kevésbé követi az olyan hagyományos normákat, mint a méltányosság és a kiegyensúlyozottság, és elmossa a tények és a vélemények között egykor éles határokat. ... A civil újságírás ... számonkérhetetlen.

Az internet és a deprofesszionalizálódás kapcsolatát érdemes három síkon vizsgálni:

- A *közönség szempontjából* az jelent fontos változást az új médiakörnyezetben – és ezért az újságírói gyakorlatokban is –, hogy megjelent az online tartalmak, közöttük a hírek személyre szabásának lehetősége (Negroponte 1995), így visszhangkamrák (Sunstein 2001) és szűrőbuborékok (Pariser 2011) jöttek létre. Ezek voltaképpen visszatérést jelentenek a kiegyensúlyozottságra törekvő tömegsajtó megjelenése előtti egyoldalú pártsajtó által formált tájékozódási szokásokhoz. Fontos ugyanakkor hozzátennünk, hogy a különböző mérések szerint csupán a hírfogyasztók negyede-harmada korlátozza hírfogyasztását olyan információkra, amelyek létező hiedelmeit erősítik (Gálik 2022, Tóth et al. 2022).
- A *technológia szempontjából* azt látjuk, hogy az ezredfordulótól kezdve, az interaktív web 2.0 megjelenésével egyre gyakrabban fogalmazódik meg az az elvárás az újságírókkal szemben, hogy ne csak szavakban, hanem audiovizuális tartalmak formájában is tudósítsanak, és ez az elvárás kiegészül azzal, hogy az újságírók multimédiás és linkelt tartalmakat, hipertexteket (Deuze 2003, Steensen 2011), valamint saját készítésű – és a minél gyorsabb közzétehetőség érdekében mobileszközzel rögzített – tartalmakat állítsanak elő. Kialakulóban van egy speciális gyakorlat, a mobil újságírás (*mobile journalism*) (Borum 2016), amelynél a professzionális szempontokat figyelembe vevő hírközlésnél már hangsúlyosabb az újságírók technikai tudása. Úgy tűnik, a szakmai kiválasztásban csökken a speciális intellektuális képességek és nő az általános technikai készségek szerepe.
- A *tartalomelőállítás szempontjából* pedig azt látjuk, hogy a web 2.0 – különösen a közösségimédia-platformok – megjelenésével elmosódnak a határok a tartalom előállítói és a tartalom fogyasztói között, és e szerepek felcserélhetővé válnak (Deuze 2008, Örnebring 2008). Professzionális újságírók blogokat írnak, és civil bloggerek hagyományos médiatartalmakat állítanak elő (Chadwick 2013/2017). A 2020-as évek elején megjelent az újságírásban a mesterséges intelligencia (AI) is, amelyet most már olyan hagyományos hírszervezetek is használnak, mint az Associated Press, a Bloomberg, a Los Angeles Times és a Washington Post (Tölgyes 2023). Az AI feleslegessé teheti a hagyományos újságírói készségeket, és gépi munkával válthatja ki az emberi teljesítmény egy részét. Kérdés az is, hogy sajtóetikai kérdésekben képes-e a megfelelő döntéseket hozni.

E fejlemények együtt azt jelentik, hogy a hírek előállításához egyre kevésbé van szükség szakképzett újságírókra. Meginog a professzionális újságíróknak a releváns információk kiválasztásában, a napirend kijelölésében, az információk ellenőrzésében, a hatalom monitorozásában és a közbeszéd moderálásában játszott szerepe. A Pew Research Center (2021) szerint 2008-ban még 114 ezren dolgoztak az amerikai hírszerkesztőségekben, 2020-ban azonban már csak 85 ezren, vagyis ma közel 30 ezerrel kevesebb hírújságíró van.

Az újságírói deprofesszionalizáció eredménye az információs túlterheltség, a közjó szempontjából irreleváns témák napirendre kerülése, a közös tudásbázis megingása, az álhírek terjedése és a közbeszéd modortalanná válása. A deprofesszionalizálódás árát nemcsak a hagyományos szakmai értékeket képviselő újságírók, hanem a hírfogyasztók is megfizetik – rácsafolva azokra a korai jóslatokra, amelyek az internet megjelenésétől a tájékozódás könnyebbé válását várták.

5.6. A két hálózat következményei

Összegezve az eddig írtakat: a távíró és az internet, e két bináris és globális hálózat történetének rövid áttekintése számos párhuzamot kínál. Ilyen az, hogy technológiai értelemben mindkét hálózat esetében nemzetközi kollaborációról kell beszélnünk, vagyis mindkettő számos különböző nemzetiségű kutató innovációit integrálta. Mindkét hálózat kulcsszerepet játszott abban, hogy napjainkra a távközlési hálózatokhoz kapcsolódó iparágak képviselői váltak a gazdaság vezető szereplőivé. Mindkét hálózatban gyors és erőteljes tulajdonkoncentráció ment végbe, amely komoly aggályokat váltott ki a nagyközönségben és a szakpolitikusokban.

Mindkét hálózat esetében szelektív globalizációról kell beszélnünk, vagyis előnyeikből és hátrányaikból egyenlőtlen mértékben részesült a világ népessége. Mindkét hálózat kialakulása mögött ott találjuk a kutatásokat adminisztrációs és katonai-stratégiai megfontolásokból finanszírozó államot, a keresletet támaztató és profitot ígérő piacot, valamint a társadalom jobbá tételére törekvő egyéni kezdeményezéseket, vagyis mindazokat a fentről, letről, illetve közéről érkező erőket, amelyek az új technológia és így a bekövetkező, igen messzemenő társadalmi változások megjelenését magyarázzák.

Mind a távíró, mind az internet esetében késleltetett hatásról kell beszélnünk, azaz a társadalomnak időre volt szüksége ahhoz, hogy megbarátkozzon az új kommunikációs technológiával, használatba vegye, és a maga képére formálja. Mindkét hálózat várható társadalmi hatása kapcsán megfogalmazódtak derű- és borúlatozó jóslatok, és ezek között fontos szerepet töltött be az az elképzelés, hogy az új technológia mindenkinek hozzáférhetővé teszi – voltaképpen demokratizálja – a tudást.

Mindkét technológia személytelenné tette az üzleti tranzakciókat, és hozzájárult a gazdaság globalizációjához. Mindkét hálózat adatvédelmi problémákat vetett fel – igaz, az adatvédelem kérdése minden mediatisztált kommunikáció esetében felmerül. Mindkét hálózat hozzájárul a magán- és a nyilvános szféra határának elmosódásához.

Mindkét hálózat megmutatta az információk könnyű elérésének árnyoldalát: az információs túlterheltséget. Mindkét hálózat hozzájárult a virtuális közösségek kialakulásához – igaz, nagyon eltérő mértékben. Mindkét kommunikációs technológia sajátja a permanens befejezetlenség, vagyis az, hogy folyamatosan a felhasználók igényeihez igazítják őket, soha nincsenek „készen”.

Lényeges különbségek mutatkoznak ugyanakkor a két technológia használatában és az újságírásra gyakorolt hatásában. A kezdetektől fogva lényeges különbséget jelent, hogy a távíró használatához a távíró- vagy a postahivatalok szakképzett személyzetének segítségét kellett igénybe venni, míg az internet végpontjai közvetlenül a háztartásokban és az intézményekben vannak, s maguk a felhasználók kezelik őket, vagyis használatukhoz speciális tudásra és kompetenciákra van szükség. A távíró nem köti közvetlenül össze egymással a felhasználókat úgy, ahogy az internet teszi. Ebből is következik, hogy a távíró csupán a társadalom egyes területeit formálta át, míg az internet hatása az élet valamennyi területét gyökeresen átalakította.

Fontos különbség az is, hogy a távíró megjelenése nagymértékben hozzájárult az újságírás professzionalizálódásához, míg az internet az újságírás deprofesszionalizálódásában játszott szerepet. Mind a távíró, mind az internet megjelenése paradigmaváltást hozott az újságírásban, ám a távíró az újságírás professzionális modelljét teremtette meg, az internet azonban válságba sodorta az így kialakult újságírói szerepértelmezést. A távíró a tudás stabilizálásában, a közös jelentések birtoklásában játszott szerepet, az internet azonban szétzilálta, destabilizálta a közös tudást.

Irodalom

Allcott, Hunt, Luca Braghieri, Sarah Eichmeyer & Matthew Gentzkow (2020): The Welfare Effects of Social Media. *American Economic Review*, vol. 110, no. 3, pp. 629–676, <https://doi.org/10.1257/aer.20190658>

Anderson, Benedict (1983/2006): *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és terjeszkedéséről*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.

Ash, Timothy Garton (2016/2022): *Szólásszabadság. A globálisan összekapcsolt világ tíz alapelve*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

- Barbier, Frédéric & Catherine Bertho Lavenir (2000/2004): *A média története. Diderot-tól az internetig*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Blondheim, Manheim (2008): Telegraphic News. In: Wolfgang Donsbach (ed.): *The International Encyclopedia of Communication*, pp. 5049–5051. Malden, MA, USA & Oxford, UK: Blackwell Publishing, <https://doi.org/10.1002/9781405186407.wbiect029>
- Boorstin, Daniel J. (1961/1992): *The Image. A Guide to Pseudo-Events in America*. New York: Vintage Books.
- Briggs, Asa & Peter Burke (2002/2004): *A média társadalomtörténete. Gutenbergtől az internetig*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Burgh, Hugo de (2000/2005): Az oknyomozó újságírás története. In: Uő (szerk.): *Oknyomozó újságírás*. Budapest: Jászöveg Műhely Kiadó.
- Burum, Ivo (2016): *Democratizing Journalism through Mobile Media. The Mojo Revolution*. New York: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9781315630335>
- Castells, Manuel (2000/2005): *A hálózati társadalom kialakulása*. I. kötet. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Castells, Manuel (2019): *Rupture. The Crisis of Liberal Democracy*. Online edition. Cambridge, UK: Polity Press.
- Carey, James W. (1989/2009): *Communication as Culture. Essays on Media and Modernity*. Revised edition. Online edition. New York & London: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9780203928912>
- Chadwick, Andrew (2013/2017): *The Hybrid Media System*. Oxford University Press, <https://doi.org/10.1093/oso/9780190696726.001.0001>
- Chalaby, Jane K. (1996): Journalism as an Anglo-American Invention. A Comparison of the Development of French and Anglo-American Journalism, 1830s–1920s. *European Journal of Communication*, vol. 11, no. 3, pp. 303–326, <https://doi.org/10.1177/0267323196011003002>
- Czitrom, Daniel J. (1982): *Media and the American Mind. From Morse to McLuhan*. Online edition. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Deuze, Mark (2003): A web és a webes újságírás típusai. *Médiakutató*, 4. évf. 3. sz. 57–79. o.
- Deuze, Mark (2008): The Changing Context of News Work: Liquid Journalism and Monitorial Citizenship. *International Journal of Communication*, vol. 2, no. 5, pp. 848–865.
- DiMaggio, Paul & Eszter Hargittai (2001): From the ‘Digital Divide’ to ‘Digital Inequality’: Studying Internet Use as Penetration Increases. No. 47, Working Papers, Princeton University, School of Public and International Affairs, Center for Arts and Cultural Policy Studies, <https://EconPapers.repec.org/RePEc:pri:cpanda:15>.
- Fülöp Géza (1981): *Bevezetés az egyetemes sajtótörténetbe*. Budapest: Tankönyvkiadó & Magyar Újságírók Szövetsége.
- Gálik Mihály (2022): Visszhangkamrák és szűrőbuborékok. A hírfogyasztásról szóló vita a digitális hálózati médiaökoszisztéma világában. *Médiakutató*, 22. évf. 1. sz. 27–35. o.
- Hanitzsch, Thomas, Folker Hanusch, Jyotika Ramaprasad & Arnold S. de Beer, eds. (2019): *Worlds of Journalism. Journalistic Cultures around the Globe*. New York: Columbia University Press, <https://doi.org/10.7312/hani18642>
- Haykin, Simon S. & Michael Moher (2006): *An Introduction to Analog and Digital Communications*. John Wiley & Sons, Inc.
- Hodkinson, Paul (2011): *Media, Culture and Society. An Introduction*. Los Angeles, London, etc.: SAGE.
- Høyer, Svennik (1998/2001): Média a harmadik évezred küszöbén. *Médiakutató*, 2. évf. 4. sz. 23–38. o.
- Høyer, Svennik & Epp Lauk (1995): A hivatásos újságírás és a civil társadalom, *Jel-Kép*, 14. évf. 1. sz. 73–89. o.
- Innis, Harold (1950/1986): *Empire & Communication*. Victoria/Toronto: Press Porcépic.
- Kovarik, Bill (2015): *Revolutions in Communication. Media History from Gutenberg to the Digital Age*. Online edition. New York, London, etc.: Bloomsbury Publishing Inc.
- Lombardi, Carlo (1993): A postagalambtól a szerkesztési rendszerig. In: Giovanni Giovannini (szerk.): *A tömeg-kommunikációs eszközök története a kovakótól a szilíciumig*, 117–168. o. Budapest: Püski.
- Lorenz-Spreen, Philipp, Lisa Oswald & Stephan Lewandowsky (2023): A Systematic Review of Worldwide Causal and Correlational Evidence on Digital Media and Democracy. *Natural Human Behaviour*, no. 7, pp. 74–101, <https://doi.org/10.1038/s41562-022-01460-1>
- McLuhan, Marshall (1962/2011): *The Gutenberg Galaxy. With new essays by W. Terrence Gordon, Elena Lamberti, and Dominique Scheffel-Dunand*. Online edition. Toronto, Buffalo & London: University of Toronto Press.

- McLuhan, Marshall (1964/2013): *Understanding Media. The Extensions of Man*. Online edition. Berkeley, California: Gingko Press.
- Messenger Davies, Máire (2010): *Children, Media and Culture*. Maidenhead, England & New York, US: Open University Press.
- Negroponte, Nicholas (1995): *Being Digital*. London: Vintage.
- Örnebring, Henrik (2008): The Consumer as Producer—of What? *Journalism Studies*, vol. 9, no. 5, pp. 771–785, DOI: 10.1080/14616700802207789
- Papathanassopoulos, Stylianos & Ralph Negrine (2019): Political Communication, Digital Inequality and Populism. In: Josef Trappel (ed.) *Digital Media Inequalities. Policies Against Divides, Distrust and Discrimination*, pp. 79–94. Göteborg: Nordicom.
- Pariser, Eli (2011): *The Filter Bubble. What the Internet is Hiding from You*. New York: Penguin Press, <https://doi.org/10.3139/9783446431164>
- Pew Research Center (1995): *Technology in the American Household: Americans Going Online...Explosive Growth, Uncertain Destinations*, <https://www.pewresearch.org/politics/1995/10/16/americans-going-online-explosive-growth-uncertain-destinations/>.
- Pew Research Center (2021): U.S. newsroom employment has fallen 26% since 2008, <https://www.pewresearch.org/short-reads/2021/07/13/u-s-newsroom-employment-has-fallen-26-since-2008/>
- Putnis, Peter (2008): Telegraph, History of. In: Wolfgang Donsbach (ed.): *The International Encyclopedia of Communication*, pp. 5047–5048. Malden, MA, USA & Oxford, UK: Blackwell Publishing, <https://doi.org/10.1002/9781405186407.wbiect028>
- Reuters Institute (2021): Digital News Report, https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2021-06/Digital_News_Report_2021_FINAL.pdf.
- Reuters Institute (2022): Digital News Report, https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2022-06/Digital_News-Report_2022.pdf.
- Schudson, Michael (1978): *Discovering the News*. USA: Basic Books, Inc.
- Splichal, Slavko & Peter Dahlgren (2016): Journalism between De-Professionalisation and Democratisation. *European Journal of Communication*, vol. 31, no. 1, pp. 5–18, <https://doi.org/10.1177/0267323115614196>
- Standage, Tom (1998/2007): *The Victorian Internet: The Remarkable Story of the Telegraph and the Nineteenth Century's On-Line Pioneers*. Online edition. New York: Walker & Company.
- Steensen, Steen (2011): Online Journalism and the Promises of New Technology. *Journalism Studies*, vol. 12, no. 3, pp. 311–327, DOI: 10.1080/1461670X.2010.501151
- Sterling, Christopher H. (2003): Telegraph. In: Donald H. Johnston (ed.): *Encyclopedia of International Media and Communications*, vol. 4, pp. 355–366. Amsterdam, Boston, London, etc.: Academic Press, <https://doi.org/10.1016/B0-12-387670-2/00284-3>
- Sunstein, Cass R. (2001): *Republic.com*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- Szűts Zoltán (2012): Az internetes kommunikációs története és elmélete. *Médiakutató*, 13. évf. 2. sz. 7–18. o.
- Tölgyes László András (2023): Újságírás a mesterséges intelligencia korában. *ICT Global*, <https://ictglobal.hu/technologia/ujsgiras-a-mesterseges-intelligencia-koraban/>.
- Tóth, Fanni, Sabina Mihelj, Václav Stetka & Katherine Kondor (2022): A Media Repertoires Approach to Selective Media Exposure: News Consumption and Political Polarisation in Eastern Europe. *The International Journal of Press/Politics*, vol. 28, no. 4, pp. 884–908, <https://doi.org/10.1177/19401612211072552>
- Vosoughi, Soroush, Deb Roy & Sinan Aral (2018): The Spread of True and False News Online. *Science*, vol. 359, no. 6380, pp. 1146–1151, <https://doi.org/10.1126/science.aap9559>
- Wojcieszak, Magdalena, Ericka Menchen-Trevino, Joao F. F. Goncalves & Brian Weeks (2021): Avenues to News and Diverse News Exposure Online: Comparing Direct Navigation, Social Media, News Aggregators, Search Queries, and Article Hyperlinks. *The International Journal of Press/Politics*, vol. 27, no. 4, pp. 1–27, <https://doi.org/10.1177/19401612211009160>
- Zelizer, Barbie, Pablo J. Boczkowski & C. W. Anderson (2022): *The Journalism Manifesto*. Cambridge, UK: Polity Press.

Média és büntető populizmus

Barki Bálint

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Filozófiatudományi Doktori Iskola

Dolgozatomban azt vizsgálom, milyen szerepet játszhat a média a büntető populizmus megjelenésében. Ehhez először megteremttem a szükséges fogalmi kereteket: elhatárolom egymástól a kriminálpolitikát és a büntetőpolitikát, hogy el tudjam helyezni e kereteken belül a büntető populizmus jelenségét. Ezután felvázolom a büntető populizmus és a média viszonyát, illetve röviden ismertetem azokat a társadalmi változásokat, amelyek elősegíthetik a büntető populizmus térnyerését. Írásom második felében a két legkorábbi magyarországi büntető populista intézkedést mutatom be, különös tekintettel a bevezetésük indokaira és a sajtóban elfoglalt helyükre. A büntető populizmus a büntetőpolitika olyan megjelenési formája, amelyben a szakmai szempontok helyett pártpolitikai szempontok érvényesülnek, és ezek fő célja a szavazatmaximalizálás – figyelmen kívül hagyva az ezzel járó lehetséges társadalmi következményeket.

Kulcsszavak: büntető populizmus, bűnözésérzékelés, közvélemény, média, szavazatmaximalizálás

Media and penal populism

This paper is to explore the role of the media in the rise of penal populism. First, it delineates the concepts of criminal and of penal policies and situates penal populism in this context. Then it addresses the relationship between penal populism and media and outlines the social causes that may contribute to the rise of penal populism. Finally, it offers a description of two early penal populist moves in Hungary, with a focus on the reasons for their introduction and on their media coverage. Penal populism is a form of criminal policy whereby professional considerations are subordinated to political ones aimed at vote maximalisation—but ignoring the potential societal consequences.

Key words: crime representation, media, penal populism, public opinion, vote maximisation

Bevezetés: a büntetőpolitika

A büntető populizmus és a média viszonyának vizsgálata előtt érdemes meghatározni a büntető populizmust jogrendszeren belül helyét, és bemutatni azt, hogy a kriminálpolitika milyen viszonyban áll a büntetőpolitikával.

Az 1990-es évek előtt a kriminálpolitika csupán a büntető igazságszolgáltatáson belül létrehozott stratégiákat összegző fogalomként jelent meg, és két részét különböztették meg: a büntető jogalkotást és a büntető jogalkalmazást. Ez utóbbin belül kapott szerepet a büntetésvégrehajtás. Az 1990-es években aztán megjelent „[a] bűnmegelőzés, a bűnmegelőzési politika és, mint a rendszer új eleme, kezdetben bekebelezte magát a kriminálpolitikát is” (Pallagi 2014b: 25). Ebben a relációban – ahol a kriminálpolitika nem mint szociálpolitika, hanem mint bűnmegelőzési politika jelent meg – a kriminálpolitika feladatává a már elkövetett bűncselekményekre adott válaszmetódusok kidolgozása vált (Pallagi 2014b). Később, az évtized végére Európában uralkodóvá vált az a nézet, amely szerint a kriminálpolitika a társadalomtudományok körébe tartozik; a fogalom részévé vált a bűnmegelőzés, az áldozatsegítés és az elkövetők reintegrációs lehetőségeinek vizsgálata is (Pallagi 2014b).

Magyarországot a fent leírt folyamat – jogalkotási szinten – 2003-ban következett be a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiájáról szóló 115/2003 (X.28.) OGY-határozat elfogadásával. A határozat társadalompolitikaként ismerte el a bűnmegelőzést, amely kapcsolódott ugyan a büntető igazságszolgáltatáshoz, ám ennek kereteiből kilépve tűzte ki célul a bűncselekmények számának csökkentését (Pallagi 2014b). A stratégia nyomán a kriminálpolitika a társadalompolitikák között kapott helyet, így egyaránt magában foglalta az igazságszolgáltatáson belüli és kívüli feladatokat a bűnözés elleni küzdelem során. Az átalakulás nyomán három fő feladat különböztethető meg a kriminálpolitikán belül:

- a büntetés-igazságszolgáltatási politika, amely a már elkövetett bűncselekményekre adott válaszokat tömöríti,
- az áldozati politika, amely a „bűncselekmény okozta hátrányok mérséklésével kapcsolatos feladatokat jelöli” (Pallagi 2014b: 28), és
- a bűnmegelőzési politika, amely a bűncselekmények csökkentésére irányuló stratégiákat foglalja magában (Pallagi 2014b).

A büntetőpolitika a fent vázolt kriminálpolitika, pontosabban büntetés-igazságszolgáltatási politika, azon belül is a büntető anyagi jog kérdéseivel foglalkozik. A büntetőpolitika arra a kérdésre ad választ, hogy a társadalom vagy a politikai elit milyen magatartásokat rendel büntetni és miként (Pallagi 2014b). A büntetőpolitika eredetileg – nagyjából az 1980-as évekig – szakmai alapokon nyugodott, a fontosabb alapelveket és a meghatározott célokat pedig többnyire a különböző politikai pártok is elfogadták. Az 1980-as évek után azonban olyan társadalmi jelenségek jelentek meg a széleskörű nyilvánosság előtt (például a terrorizmus vagy a kábítószeres terjedése), amelyek új kihívások elé állították a törvényhozást. Ennek nyomán fokozatosan kezdtek tágulni a büntetőjogi keretek, a büntetőjog kezdte elveszíteni *ultima ratio* jellegét, és egyre inkább lazultak a büntetőjog alkotmányos korlátai. Lévy Miklós megfogalmazásában (2020: 1): „[a] szakmai szempontok helyett a »szavazókra-orientáló«, bűnözési félelemre alapozó” irányok kerültek előtérbe.

A média mint befolyásoló tényező

A média büntetőpolitikára gyakorolt hatását meghatározza a média szereplőinek az a törekvése, hogy folyamatosan növeljék közönségüket, aminek eredményeként felülreprezentáltak az erőszakos bűncselekményeket bemutató hírek, így a média torzíthatja a társadalom bűnözésérzékelését (Sacco 1995). A közvélemény könnyen juthat arra a következtetésre, hogy az erőszakos bűncselekmények száma növekvő tendenciát mutat, amelyre egyértelmű válasznak tűnhet a büntetési tételek szigorítása. Erre a problémára utal Nagy Ferenc (2001: 3) is, amikor azt írja, hogy:

A politikának és a médiának mihamarabb fel kéne hagynia a jogalkotás és az ítélkezés szigorításáról, mint a megváltó megoldást váró közléseknek a lakosság tudatába szűkülésével, ami már hazánkban fél évszázada tart.

A fent leírt folyamatot támasztja alá Vincent F. Sacco 1995-ben – a büntetőpolitika szerepének változásának időszakában – az Egyesült Államokban publikált kutatása is. Sacco megállapította, hogy a média által felvázolt bűnözési térkép jelentős eltérést mutat a valós adatokhoz képest. Ez leginkább az erőszakos és a nem erőszakos bűncselekmények arányában jelenik meg. A statisztikai adatok szerint ugyanis a bűncselekmények túlnyomó többsége nem erőszakos bűncselekmény, a médiában azonban ennek ellenkezője figyelhető meg. További probléma, hogy a média kifejezetten keresi azokat az eseteket, amelyekben az elkövető vagy az áldozat oldalán valamilyen atipikus vonás jelenik meg. Gyakori az is, hogy a médiában bemutatott elkövetők és áldozatok kora jóval alacsonyabbnak tűnik, mint amit a bűnügyi statisztikák mutatnak. Ezt a képet tovább rontja, hogy a média általában nem mutatja be a bűnözővé válás és a társadalmi helyzet közötti összefüggéseket, különösen a kisebbségi csoportok esetében (Sacco 1995).

A bűnügyi témák vonzerejét az magyarázza, hogy a bűnesetek gyakran kifejezetten drámai értékkel bírnak. Az áldozat és az elkövető személyes életútja vagy a köztük fennálló viszony különösen érdekessé teheti egy-egy bűncselekmény bemutatását. Ezt a drámai értéket fokozza, ha az ügyben valamilyen híresség is érintett, vagy ha a bűncselekmény különösen durva vonásokkal bír. A bűncselekmények iránti érdeklődést a technika fejlődése is növelte. Az 1990-es években a műholdas televízió elterjedése nyomán népszerűvé váltak az egyedi bűnesetekre koncentráló bűnügyi riportok, a növekvő verseny pedig folyamatos nyomást helyezett a tartalomgyártókra, hogy egyre erőszakosabb, különlegesebb bűncselekményeket mutassanak be. A nyomást fokozta az is, hogy ebben az időben terjedt el a *home video* műfaja, amelyen keresztül a nézők első kézből találkozhattak különböző bűncselekményekkel vagy akár öngyilkosságokkal (Sacco 1995).

Ezek a folyamatok jelentős mértékben befolyásolták a társadalom bűnözésérzékelését, és ez nem maradhatott válasz nélkül a politikai osztály részéről sem. A közbiztonságba vetett bizalom csökkenése új kihívások elé állította a döntéshozókat, akik gyakran a büntető populizmus egyszerű megoldási javaslataival feleltek a társadalmi nyomásra.

A büntető populizmus kialakulásának társadalmi környezete

A büntető populizmus fogalmának összetettségét mutatja, hogy definíciója annak ellenére sem egységes, hogy bizonyos elemek rendszeresen visszaköszönnek a szakirodalomban. A büntető populizmus először az 1980-as években jelent meg az Egyesült Államokban. Ennek oka a jóléti állam és a büntetőpolitika 1970-es években kezdődő válsága, amelynek nyomán a bűnözés elhagyta a gettók határait, és a közbiztonság romlása a többségi társadalom számára is érezhetővé vált (Gönczöl 2014).

Az 1960-as évek végén, az 1970-es évek elején olyan mély társadalmi változások zajlottak a nyugati demokráciákban, amelyek az aggodalom és a bizonytalanság érzetét váltották ki a társadalom tagjaiban. A toleráns viselkedést és gondolkodásmódot felváltotta a közösség biztonságát veszélyeztető ellenség képe. Az állam ezzel összefüggő ereje egyértelműen csökkenni látszott, tehát csökkent az integrációs képessége, valamint elveszett annak látszata, hogy képes fenntartani a társadalmi rendet. Ezzel együtt az államnak továbbra is rendelkezésre állt a bürokratikus ereje, illetve a büntetés iránti igénye. Fleck Zoltán (2014: 151) megfogalmazásában:

A politikai állam ahhoz elég erős, hogy megakadályozza az önbíráskodást, az erőszak-monopólium elvesztését, ahhoz viszont már nem, hogy ellenálljon a csábításnak, hogy a társadalmi rend képzetét népszerűséget hozó módon igyekezzon előállítani, pontosabban, hogy az intoleráns társadalmi igényeket kielégítse.

Ennek hatására új büntetőpolitikai mozgalmak indultak – mint például az áldozatközpontú kriminálpolitikai szemlélet –, és ebben az időszakban szivárgott be a költség–haszon-elemzés a kriminálpolitikába. A közbiztonság romlásával felerősödtek a neokonzervatív hangok is, amelyek főleg a büntetések elrettentő erejében látták a megoldást. E mozgalmak vezettek egy új, büntetéseközpontú büntetőpolitika kialakulásához (Gönczöl 2014).

Bár az a társadalmi bizonytalanság, amely egyre inkább aláásta az államba vetett bizalmat, már az 1970-es években elkezdődött, maga a büntető populizmus csupán az 1990-es években nyert teret, ugyanis ekkor jelent

meg az a politikai attitűd, amely bizonyos kriminálpolitikai kérdésekben engedett a közvélemény nyomásának. Az ezredforduló előtti időszakban egyre inkább felértékelődött a biztonság fogalma, azzal együtt, hogy a legtöbb nyugat-európai országban csökkent a bűnözés mértéke. Ennek okát a média által táplált torz bűnözésérzékelésen túl valószínűleg abban kell keresni, hogy olyan globális változások kezdődtek, amelyek jelentős mértékű egzisztenciális bizonytalanságot okoztak. Az egyes államok egyre inkább a globális kihívások felé fordultak, ezzel együtt pedig háttérbe szorult a helyi szociális feladatok ellátása. Azért, hogy a politikai elit levezesse az így kialakuló társadalmi feszültséget, a média támogatásával előtérbe helyezte a közbiztonság fogalmát. Az egyre bizonytalanabbá váló világban végül az aktuális politikai elit megígérte a „rend” visszaállítását, aminek a közvélemény által támogatott eszköze lett a büntető populizmus (Gönczöl 2014).

A büntető populizmus fogalma

A büntető populizmus fogalmát többen különbözőképpen ragadták meg. Lévay Miklós (2020: 165) a szavazat-maximalizáló büntetőpolitikáról szóló cikkében idézi Tim Newburnt, aki szerint a fogalom a bűnözéskontroll egyre nagyobb fokú átpolitizálására utal, amelynek egyik fő eleme, hogy a politikusok egyre inkább hajlamosak arra, hogy „meghajoljanak a közvélemény (vagy a közvélemény bizonyos megjelenési formái) előtt, amikor kriminálpolitikai döntéseket hoznak”. Gönczöl Katalin (2013) szerint akkor beszélhetünk büntető populizmusról, amikor a politikai elit látványosnak, gyorsnak és egyszerűnek tűnő megoldást kínál bonyolult társadalmi problémákra, különös tekintettel az ön- és közveszélyes magatartásokra. David Garlandot idézi, aki szerint a büntető populizmus megjelenésének gyakori táptalaját a kirívó és ritka bűncselekményekre – például a terrorizmusra, a különös kegyetlenséggel elkövetett, erőszakos bűncselekményekre – adott, érzelmileg túlfűtött válaszok jelentik, amelyek tartós politikai folyamatokat eredményeznek.

A különböző megközelítések közös eleme, hogy a törvényhozás szinte mindig bizonyos társadalmi nyomásra hivatkozik, amely „rendet” követel tőle. Ezt a társadalmi nyomást pedig a média egyrészt táplálja a társadalom bűnözésérzékelésének eltorzításával, másrészt közvetíti is a politikai elitnek, amely pusztán szavazatszerzési céllal enged a nyomásnak, és a büntető populizmus felé fordul, nem törődve annak következményeivel (Gönczöl 2013).

A büntető populizmus és a közvélemény

Ahogy korábban említettem, a büntető populizmus térnyerése éppen arra az időszakra esett az Egyesült Államokban, amikor a bűnözési ráta a legtöbb nyugati demokráciában leszállóágban volt vagy stagnált. Felmerülhet a kérdés, miért gondolta úgy a politikai elit ebben az időszakban, hogy büntető populista intézkedésekkel növelheti a társadalmi támogatottságát. A választ valószínűleg az emberek biztonságérzetének csökkenésében kell keresni, azonban ez a biztonságérzet nem a bűnözés miatt csökkent. Oka sokkal inkább a stabilnak hitt munkahelyek elvesztésében, a növekvő migrációban, a megszokott, hagyományosnak tekintett életmód megváltozásában keresendő. A politikai elit erre a bizonytalanságérzetre erősített rá, a médiát is felhasználva az emberek félretájékoztatására. Ez az állapot pedig fogékonnyá tette a közvéleményt a leegyszerűsítő, gyors és hatékony megoldást kínáló javaslatokra, amilyen a büntető populizmus is (Gönczöl 2013).

A média kiemelt szerepét hangsúlyozza Boda Zsolt, Szabó Gabriella, Bartha Attila és Medve-Bálint Gergő (2014) kutatása is. Ebben a szerzők kiemelik, hogy a médiát komoly felelősség terheli a közvélemény bűnözésről és igazságszolgáltatásról alkotott képének kialakításában. Ezek eltorzított bemutatásával ugyanis a média könnyen megingathatja az állami bűnüldöző szervekbe vetett társadalmi bizalmat. Fontos azonban látni azt is, hogy önmagában a bűnözés médiareprezentációja még nem eredményez büntető populizmust. A büntető populizmus kialakulásához a média tevékenységén túl szükség van valamilyen társadalmi támogatottságra is, amely kötődhet a politikai elithez, de kötődhet szakértői csoportokhoz vagy civil szerveződésekhez is. Ezek a mozgalmak gyakran valós társadalmi problémákra reagálnak, helyesen határozzák meg a bűnözéssel kapcsolatos problémákat, azonban a megoldási javaslatok szintjén sokszor jutnak téves következtetésekre, így a büntető

populizmus könnyű megoldást ígérő, logikusnak tűnő frázisait juttatják el a nyilvánossághoz – ezek fontos eleme a büntetés elrettentő erejébe vetett hit is (Boda et al. 2014).

A büntető populizmusnak, illetve a szigorúbb büntetések elrettentő erejébe vetett hit népszerűségének egyik fő oka, hogy „jól alkalmazkodik a közvélemény által is támogatott politikai racionalitáshoz” (Gönczöl 2014: 541). Az elrettentés és a bűnmegelőzés között ugyanis egy józan ésszel beláthatónak tűnő összefüggés van, amely a közvéleményben könnyen vezethet ahhoz a téves következtetéshez, hogy a szigorúbb büntetés kevesebb bűnözést eredményez. A közvélemény nyomására vagy erre hivatkozva a politikai aktorok akkor is a büntetési tételek szigorításához nyúlnak, ha egyébként nem ettől az intézkedéstől várják a probléma megoldását, nem törődve ennek társadalmi következményeivel (Gönczöl 2014).

Bár a fentiekben a média büntető populizmust elősegítő mechanizmusaira helyeztem a hangsúlyt, mindenképpen szeretném kiemelni, hogy a közvélemény nyomására alapozott szigorúbb büntetési tételek bevezetése nem feltétlenül jelent büntető populizmust. Egy jogállamban ugyanis képzett és tájékozott közvélemény esetén ennek igényeire alapozva a politika előállhat korszerű, innovatív és szakmailag megfelelő büntetőpolitikai válaszokkal is. Így tehát a tájékozott közvéleménnyel folytatott párbeszéd következménye is lehet szigorúbb büntetőpolitika (Gönczöl 2014).

Büntető populizmus Magyarországon

Ahogy a posztszovjet térség többi országának, úgy Magyarországnak is szembe kell néznie azzal, hogy az állandósult diktatúrából fakadóan a társadalomnak nincsenek vagy elenyészőek az önálló demokratikus hagyományai, ezért ellentmondásos a viszonya a rendszerváltás után bevezetett új berendezkedéshez. A diktatúra alatt kialakult bizalomhiány, normazavar és paternalizmus könnyen alapot szolgáltat a különböző politikai pártoknak a büntető populizmus kérdéskörében is. Valószínűleg ebből következik, hogy míg a nyugati demokráciákban elsősorban a szélsőjobboldali pártokat és a bulvármédiát teszik felelőssé a büntető populizmus térnyeréséért, addig a régióban kiemelt felelőssége van a politikai elitnek, különösen a jobbközép pártoknak (Fleck 2014).

A rendszerváltás utáni változások a társadalom jelentős részének hoztak életminőségbeli romlást. Ahogy korábban írtam, a bizonytalan, a megszokott életvitelt megkérdőjelező, felforgató időszakok mindig táptalajul szolgálhatnak a büntető populizmusnak. Magyarországon a büntetőpolitikával foglalkozó szakemberek felismerték a rendszerváltás miatti rendpártiságban rejlő veszélyeket, és igyekeztek ellenállni a társadalmi nyomásnak. Ennek eredményeként egészen a 2010-es évekig meglehetősen konszenzus uralkodott a büntetőpolitika alakítását illetően, amelynek fejlesztésében elméleti és gyakorlati szaktekintélyek vettek részt, akik szakpolitikaként tekintettek rá. Ezen a konszenzusos retorikán változtatott a 2010-ben, majd utána még háromszor kétharmados többséget szerző Fidesz–KDNP-pártszövetség, amely már a kampányban is kiemelt helyen kezelte a közbiztonságot. Példa erre Orbán Viktornak a választás második fordulójára adott interjúja, amelyben azt ígérte, hogy pártja győzelme esetén „két nap alatt” biztonságossá teszik az ország olyan pontjait, amelyek „ma még reménytelennek tűnnek” (idézi Lévay 2020: 167).

A 2010-es országgyűlési választás után a kormány – a kampányígéretekhöz híven – valóban bevette a 2010. május 22-én közzétett kormányprogramba az „Itt az idő, hogy újra rend legyen az országban!” című fejezetet. Orbán Viktor a kormányprogram kihirdetése után külön beszélt a közbiztonság kérdéséről. Beszédében a miniszterelnök hangsúlyozta, hogy korábban az emberek úgy érezhették, a törvények nem az ő, hanem az elkövetők oldalán állnak, ezért az új kormány szigorítani fogja a büntető törvénykönyvet, és bevezeti a „három csapás” intézményét, hogy az visszatartó erőként szolgáljon. Magyarországon a büntetőpolitika e megígért, majd végrehajtott szigorítás nyomán veszítette el pártokon átívelő, konszenzusos jellegét, és ezzel jelentősen meggyengültek szakpolitikai vonásai (Lévay 2020).

A jogalkotó a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) kodifikálása során több rendelkezésében is a büntető populizmus felé fordult. Az egyik legfontosabb ilyen intézkedés a büntethetőségi korhatár leszállítása 12 évre bizonyos bűncselekmények esetén. Az intézkedést – ahogy általában más büntető populista intézkedéseket is – a 2010-es választásokat követően kifejezetten a közvélemény nyomására

hivatkozva emelték be a törvénykönyvbe (Gönczöl 2013). Az intézkedés nyomán gyakorlatilag megszűnt az addig példaértékűen működő, nagy hagyományokkal rendelkező fiatalkorúak igazságszolgáltatása. Az új Btk. bevezetése után jelentős mértékben megnőtt a tényleges szabadságvesztéssel járó ítéletek száma, így túlszűfoltak lettek a börtönök. Emellett egyre gyakoribbá vált a társadalom alján rekedt csoportok szokásainak szankcionálása (Gönczöl 2013). Fontos kiemelni, hogy ez a tendencia káros következményekkel járhat a társadalom egészére nézve is, hiszen a rövid távú szavazatszerzés érdekében ezek az intézkedések valós problémákat fednek el és hagynak megoldatlanul (Gönczöl 2013).

A média és a magyar büntető populizmus

Magyarországon a büntető populizmus jogszabályi szinten ugyan 2010 után jelent meg, de a kommunikációs térben a Jobbik és a Fidesz már a választások előtt kampánya középpontjába helyezte a közbiztonság és a bűnözés kérdését. A választás után a kormány jogszabályi szintre emelte a büntető populizmust a „három csapás” 2010-es parlamenti elfogadásával. Az új Btk. kodifikálása során 2012-ben kitágította a „három csapás” alkalmazhatóságát, és bizonyos bűncselekmények esetén 12 évre csökkentette a büntethetőségi korhatárt. Úgy gondolom, azért érdemes ezzel a két intézkedéssel foglalkozni, mert a 2010-es évek eleji médiaviszonyok jó lehetőséget kínálnak a büntető populizmus és a média vizsgálatára.

A „három csapás” intézménye

A jogalkotó a „három csapás” intézményének bevezetésével az erőszakos, többszörös visszaeső elkövető büntetési tételét emelte a kétszeresére, illetve – ha az így megemelt büntetési tétel a 20 évet meghaladja – az elkövetőt életfogytig tartó szabadságvesztésre kell ítélni.¹ Az új Btk. bevezetésével aztán tovább szigorodott a szabályozás, ez ugyanis kizárta erőszakos többszörös visszaesők feltételes szabadságra bocsátásának lehetőségét.² Az intézkedés bevezetésének szükségességéről – különös tekintettel a közvéleménnyel kapcsolatos esetleges összefüggésekre – az indoklás semmilyen információt nem tartalmaz:

A törvény rendelkezik a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésről is. Az Alaptörvénnyel összhangban meghatározza azoknak a bűncselekményeknek a körét, amelyek esetén a bíróság életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabása esetén a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét kizárja.³

A szabályozás indokait nem ismerjük, mivel sem a hivatalos indoklás, sem a kommentárok (Polt 2013), sem pedig a szakmai érvek nem támasztják alá. Ezeket a politikai nyilvánosságban érdemes keresni. A büntető populizmus retorikáját elsősorban a politikai jobboldal képviselői használták, nem csak Magyarországon. A Fidesz a 2010-es kampány során is hangsúlyozta a „rend” megteremtésének szükségességét, azonban a „három csapás” bevezetését valószínűleg nem pusztán a kampányígéretnek valamilyen szintű betartása indokolta, hanem a Jobbik szavazói felé tett gesztusként is értelmezhető. A Jobbik ugyanis 2010-ben meglepetésre 12 százalékot ért el az országgyűlési választásokon úgy, hogy kampányának központi üzenete a közbiztonság romlásának kérdése volt, ami valószínűleg fontos szerepet töltött be a relatív siker elérésében. A párt a kampányidőszakban a büntetési tételek szigorítását követelte az állításuk szerint növekvő – a Jobbik szóhasználatával élve – „cigánybűnözés”

1 1978. évi IV. törvény módosításáról szóló 2010. évi LVI. törvény, 2. §. *Magyar Közlöny*, 107. sz., 2010. VI. 23.

2 2012. évi C. törvény a büntető törvénykönyvről. 44. § (2). *Magyar Közlöny*, 92. sz., 2012. VII. 13.

3 A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény indoklása, T/6958 Törvényjavaslat.

visszaszorítása érdekében. Emellett követelték a rendfenntartó szervekre fordított költségvetési összeg növelését és az önvédelmi szervezetek kialakításának lehetőségét és támogatását (Boda et al. 2014).

Azt, hogy a Fidesz a Jobbik javaslatait pusztán a radikális jobboldali szavazók megszerzése miatt vette át, alátámasztja az is, hogy a „három csapás” sem elfogadása előtt, sem utána nem váltott ki különösen nagy sajtó-visszhangot. Boda és szerzőtársai a már említett 2014-es kutatásban különböző sajtótermékek elemzésével mutatta be a büntető populizmus magyar médiában való megjelenését. A kutatás során két napilapot (a Népszabadságot és a Magyar Nemzetet), két bulvárlapot (a Blikket és a Borsot) és két online orgánusot (az Indexet és az Origót) vizsgálták. Az így kapott 4479 cikknek mindössze alig több mint egy százaléka (53 darab) foglalkozott a „három csapás” intézményével, és ezek közül csupán 13 cikk támogatta az újonnan bevezetett szabályozást (Boda et al. 2014).

A diszkurzív kereteket tekintve a „három csapás” intézményével kapcsolatban a hibás és rosszul működő intézményi rendszer megjelenítése egyaránt jelen volt a bal- és a jobboldali újságokban, valamint a két online, illetve a két bulvárlapban is. A Magyar Nemzetben megjelent a „kegyetlen”, „aljas világ” képe is, amely értelmezésük szerint hozzájárult a növekvő bűnözéshez. Az, hogy a hibás bűnüldözési, illetve igazságszolgáltatási rendszer tematikája minden vizsgált újságban megjelent, arra engedhet következtetni, hogy a rendszer kritikája és az abba vetett bizalom megingása a büntető populizmus elterjedésének alapjául szolgálhat. Azonban ez egyáltalán nem szükségszerű. Ezt támasztja alá egy, a Népszabadságban 2010. július 5-én megjelent cikk, amelyben a szerző kifejezi egyetértését azzal kapcsolatban, hogy a kisebb értékben elkövetett lopások számának növekedése alááshatja a közbiztonság érzetét. Mint folytatja: a kormány által meghatározott cél érthető és támogatható, azonban a kezdeményezett intézkedéscsomagnak és a büntetési tételek szigorításának alig van gyakorlati haszna a bűnmegelőzés szempontjából (lásd Boda et al. 2014).

A büntethetőségi korhatár csökkentése bizonyos bűncselekmények esetén

A Btk. eredetileg az emberölés, az erős felindulásból elkövetett emberölés, az életveszélyt vagy halált okozó testi sértés, a rablás és a kifosztás bizonyos esetei tényállási megvalósulása esetén szállította le a büntetőjogi felelősség alsó korhatárát a 12. életévét betöltött gyermekkorú elkövetőkre.⁴ Ezeket a bűncselekményeket egészítette ki a Terrorizmus elleni fellépéssel összefüggő egyes törvények módosításáról szóló 2016. évi LXIX. törvény 61. §-a, amelynek értelmében a Btk. 314. § (1)–(4) pontjaiban meghatározott tényállás megvalósítása esetén a 12. életévét betöltött elkövető büntethető.⁵ A Btk. indoklása szerint erre a szigorításra azért volt szükség, mert:

A tizenkettő-tizennégy év közötti gyermekek körében is egyre nagyobb mértékben elterjedt az erőszakos érdekérvényesítés, ezért szükséges a büntethetőségi korhatár módosítása, a kirívóan agresszív, élet elleni bűncselekményt megvalósító gyermekkorúak büntetőjogi felelősségre vonása és egyes súlyos bűncselekményeknél a büntethetőség korhatárának leszállítása tizenkét évre. Az ilyen bűncselekményt megvalósító gyermekkorú magatartásából ugyanis arra lehet következtetni, hogy megfelelő segítség hiányában nem lesz képes a későbbiekben a társadalomba való beilleszkedésre és a törvénytisztelő életmódra, ezért a speciális prevencióhoz mindenképpen szükséges a büntetőjog eszközeinek igénybevétele.⁶

Az indoklást a statisztikai adatok csak részben igazolják, ugyanis a gyermekkorú bűnelkövetők száma lakosságarányosan 2009-től 2011-ig mindössze egy század százalékponttal (0,19 százalékról 0,20 százalékra) nőtt.

4 2012. évi C. törvény a büntető törvénykönyvről. 16. § (2). *Magyar Közlöny*, 92. sz., 2012. VII. 13.

5 Terrorizmus elleni fellépéssel összefüggő egyes törvények módosításáról szóló 2016. évi LXIX. törvény, 61. §. *Magyar Közlöny*, 88. sz., 2016. VI. 17.

6 A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 16. § indoklás, T/6958 Törvényjavaslat.

Szándékos emberölést gyermekkorú 2009 és 2011 között mindössze egyszer követett el. Arról nincs fellelhető adat, hogy a szabályozást megelőzően végeztek-e a gyermekkorú elkövetőkre vonatkozó kriminálstatisztikai felméréseket vagy a gyermekvédelmi rendszerrel kapcsolatos vizsgálatokat (Lévay 2020).

A jogszabály megalkotási körülményeivel kapcsolatban mindenképp érdemes megemlíteni, hogy Belovics Ervin egyetemi tanár, a Legfőbb Ügyészség főtítkára egy 2012 májusában megrendezett konferencián a következőképpen nyilatkozott a korhatárra vonatkozó szabályozásról:

A törvénytervezet voltaképpen az utolsó pillanatig a jelenleg hatályos törvény szövegével egyező normát tartalmazott, vagyis, hogy nem büntethető, aki a büntetendő cselekmény elkövetésekor a 14. életévét betöltötte. A törvényjavaslat azonban mára kiegészült azzal a szövegrésszel, hogy az emberölés, az erős felindulásban elkövetett emberölés és a testi sértés legsúlyosabb eseteinek megvalósítóját terhelheti büntetőjogi felelősség, amennyiben a bűncselekmény elkövetésekor a 12. életévét betöltötte és az elkövetéskor rendelkezett a bűncselekmény következményeinek felismeréséhez szükséges belátással (Lévay 2020: 169).

Az a tény, hogy ez a gyermekjogi, gyermekvédelmi és büntetőpolitikai szempontból is fontos kérdés a törvényalkotás tizenhét hónapja alatt egyszer sem merült fel, de a normaszöveg végül a kodifikációs folyamat utolsó hetében mégis bekerült a törvénybe, erősen utal arra, hogy „a büntetőjogi felelősség alsó korhatárának szektorális leszállítása révén nem büntetőpolitikai, hanem tisztán politikai döntésen alapult” (Lévay 2020: 170).

A szabályozás körülményeihez hozzátartozik, hogy mind a hazai, mind a nemzetközi közgondolkodásban egyre inkább előtérbe kerül a gyermek-, illetve fiatalkorú bűnelkövetők kérdése, a bűnözés oka és az erre adható lehetséges válasz. Ezzel összefüggésben a problémával kapcsolatos jogi szabályozás is állandó vita tárgyát képezi (Pallagi 2014a). Ennek egyik kiváltó oka az lehet, hogy – hiába számítanak kirívónak és nagyon ritkának – a hírértékük miatt a média kiemelten foglalkozik a fiatal- vagy gyermekkorú elkövetők által megvalósított bűncselekményekkel, különös tekintettel az erőszakos cselekményekre. Az ilyen eseteket az olvasottság növelésének érdekében a média a lehető leggyorsabban és minél figyelemfelkeltőbb módon közli. Ráadásul ezek a hírek gyakran olyan felhanggal jelennek meg, amely szerint a bűncselekmény elkövetésének egyik oka az, hogy a vonatkozó büntetőjogi szabályozás nem elég szigorú. Ez a kiemelt figyelem pedig könnyen eltorzíthatja a közvélemény valóságérzékelését, olyan benyomást keltve, hogy az éppen hatályos szabályozás alapján az adott cselekmény vagy következmények nélküli maradhat, vagy a szankciók nem elég szigorúak. Ezt a helyzetet tovább ronthatja, hogy különböző sajtóorgánumokban gyakran lehet találkozni olyan kijelentésekkel, amelyek szerint a gyermekkorúak által elkövetett erőszakos bűncselekmények száma növekszik. Ez pedig könnyen fogékonnyá teheti a társadalmat a büntető populizmus által kínált megoldásokra (Pallagi 2014a).

A büntethetőségi korhatár csökkentése nem váltott ki sokkal nagyobb sajtóvisszhangot, mint az előző részben tárgyalt tényleges életfogytiglani szabadságvesztés bevezetése, annak ellenére sem, hogy az UNICEF és más civil szervezetek is tiltakoztak a szigorítás ellen, rámutatva arra, hogy a rendelkezés valószínűleg sérti az ENSZ Gyermekjogi Egyezményét.⁷ Bár a témában született néhány újságcikk nem ad módot általános következtetések levonására, a sajtó fősodrában megjelent írások fontos problémára mutatnak rá a büntetőpolitikai döntések bemutatásával kapcsolatban. A megszólaltatott szakértők kritikái általában helytállóak voltak, azonban az akkor mértékadónak tekinthető orgánumok arról tudósítottak, hogy a jogszabály bevezetése után már gyermekekkel szemben is elrendelhető lesz börtönbüntetés, valamint az eljárás során elrendelhető lesz a letartóztatásuk is (Pallagi 2014a). A témában megjelent két HVG- és két Origó-cikk is,⁸ amely elsősorban az ombudsman és az UNICEF kritikáival és a rendelkezés nemzetközi szerződésbe ütközésével foglalkozott. Sem az első HVG-cikk,

⁷ ENSZ egyezményt sértett Magyarország az UNICEF szerint. *HVG*, 2012. VI. 26.

⁸ Alaptalannak nevezte az UNICEF tiltakozását a KIM. *HVG*, 2012. VI. 26.; ENSZ egyezményt sértett Magyarország az UNICEF szerint. *HVG*, 2012. VI. 26.; Ellenzi a büntethetőségi korhatár leszállítását az ombudsman. *Origó*, 2012. V. 15.; Nincs szakmai konszenzus a büntethetőségi korhatár leszállításáról. *Origó*, 2012. XI. 28.

sem az Origó cikkei nem tesznek említést arról, hogy pontosan milyen bűncselekmények esetén alkalmazható a büntethetőségi korhatár leszállítása. A HVG az első cikk megjelenése után néhány órával pótolta hiányosságát, amikor közölte a kormánynak a felmerülő kritikákra adott válaszát. Ezzel szemben az Origó álláspontja csak fél évvel később finomodott, amikor a 2012 novemberi cikkben már arról írt, hogy nincs konszenzus az új szabályozás bevezetése körül.

Érdemes kiemelni: a cikkek egyáltalán nem foglalkoznak azzal, hogy milyen egyéb feltételeknek kell teljesülniük ahhoz, hogy alkalmazni lehessen az új szabályozást, sem azzal, hogy az ügyészségi gyakorlat egységesítése érdekében a legfőbb ügyész helyettese körlevélben határozta meg azokat a lépéseket, amelyeknek meg kell előznie a vádemelést a jogszabályban meghatározott gyermekkorú elkövetők esetén (Pallagi 2014a). Bár a cikkek szakértőket szólaltattak meg, olyan fontos információk maradtak ki ezekből az írásokból, amelyek nélkül az olvasó nehezebben alakíthatott ki adekvát véleményt a témában, ez pedig megnehezíthette a releváns társadalmi vita kialakulását is.

Összegzés

A büntető populizmus kialakulása meglehetősen összetett, soktényezős folyamat, amelyben a média szerepe és felelőssége változó súlyú. Mivel a végső döntés a politikai döntéshozóké, kétségtelenül az ő felelősségük is nagyobb a kérdésben. Ám a média bűnözésábrázolása minden esetben eleme a büntető populizmus térnyerésének a társadalom bűnözésérzékelés-torzítása miatt. Ez a torzító hatás oda vezethet, hogy az egyének közbiztonságba vetett bizalma akkor is csökken, ha egyébként a bűnözés visszaszorulóban van. A média szerepe ezen kívül a bűncselekményekre adott, helyesnek gondolt válaszok megjelenítésében is jelentős mértékű. Ha ugyanis a különböző sajtótermékek közvetlenül vagy közvetve azt sugallják, hogy a büntetések nem kellően szigorúak, vagy hogy a büntetések szigorításával elérhető a bűnözés visszaszorítása, óhatatlanul a büntető populizmus felé terelik a közvéleményt, így az fogékonyabb lesz a politikai elit ilyen jellegű megoldásaira.

Ugyanakkor az itt bemutatott magyar példa azt mutatja, hogy a média felelőssége akár elhanyagolható is lehet ebben a kérdésben. Magyarországon a politikai pártok emelték be a közbeszédbe a büntető populizmus szövegeit. Ezzel együtt a média szerepe a bűnözésérzékelés miatt megkérdőjelezhetetlen a büntető populizmus térnyerésében. A média torzító hatásából ugyan nem következik szükségszerűen büntető populizmus, ha azonban a folytonos hírversenységben a média szereplői önmérsékletet tudnának tanúsítani a bűnözés ábrázolásával kapcsolatban, megfelelően tájékoztatnák a közvéleményt a közbiztonság valós helyzetéről, és a bűnözést a maga komplexitásában mutatnák be, akkor valószínűleg a politikai elitnek is sokkal nehezebb lenne a büntető populizmus – egyébként gyakran kártékony – megoldási javaslatával befolyásolni a közvéleményt.

Irodalom

Boda Zsolt, Szabó Gabriella, Bartha Attila & Medve-Bálint Gergő (2014): Politically Driven – Mapping political and mediadiscourses of penalpopulism – The Hungarian case. *East European Politics and Societies and Cultures*, vol. 29, no. 4, pp. 871–891, <https://doi.org/10.1177/0888325414557026>

Fleck Zoltán (2014): Civilizációs válság és büntetőpopulizmus. In: Borbíró Andrea, Inzelt Éva, Kerecsi Klára, Lévay Miklós & Podoletz Léna (szerk.): *A büntetőhatalom korlátainak megtartása: A büntetés mint végső eszköz*, 149–161. o. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

Gönczöl Katalin (2013): A büntető populizmus és a társadalmi kirekesztettség. *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae*, 50. tom.

Gönczöl Katalin (2014): A punitív kriminálpolitika és a büntetőpopulizmus – egymást fedő fogalmak? *Jogtudományi Közlemény, A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata*, 69. évf. 11. sz. 538–544. o.

Karsai Krisztina, szerk. (2019): *Nagy kommentár a Büntető Törvénykönyvhöz*. Budapest: Wolters Kluwer.

- Lévay Miklós (2020): A szavazat-maximalizáló büntetőpolitikáról. *Miskolci Jogi Szemle*, 15. évf. 1. sz. 163–172. o.
- Nagy Ferenc (2001): A büntetőjogi szankciórendszer reformja. A büntetések és intézkedések az új büntető törvénykönyvben. *Büntetőjogi Kodifikáció*, 1. évf. 2. sz. 3–13. o.
- Pallagi Anikó (2014a): Büntethető gyermekkorúak. *Pro Futuro*, 4. évf. 1. sz. 97–111. o., <https://doi.org/10.26521/Profuturo/2014/1/5498>
- Pallagi Anikó (2014b): *Büntetőpolitika az új évszázad első éveiben*. Doktori értekezés. Debrecen: Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.
- Polt Péter, szerk. (2013): *Új Btk. kommentár 1–8*. 2. kötet, Budapest: Nemzeti Közszerológati és Tankönyv Kiadó.
- Sacco, Vincent F. (1995): Media construction of crime. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science, Reaction of Crime and Violence*, vol. 539, pp. 141–154, <https://doi.org/10.1177/0002716295539001011>

Deepfake és dezinformáció

Mit tehet a jog a mélyhamisítással készített álhírek ellen?*

Gosztonyi Gergely

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Lendvai Gergely

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

E tanulmányban a deepfake és az álhírterjesztés kapcsolatát tárjuk fel a jog eszközeivel. Előbb a fogalmi alapokat ismertetjük, majd a dezinformáció és a deepfake kapcsolatát mutatjuk be, végül áttekintjük a deepfake-kel készített álhírtartalmak kontextusában releváns szabályozásokat – különösen az amerikai és az európai szabályozási irányokat. Külön figyelmet fordítunk a dezinformáció jogi megítélésére a deepfake-technológia kontextusában, kiemelve a káros társadalmi és jogi folyamatokat. E tanulmány alapját a nemzeti és a nemzetközi szabályozások és a releváns szakirodalom feldolgozása, illetve a deepfake-dezinformáció okozta polémiaakra adott megoldási javaslataink jelentik.

Kulcsszavak: AI Act, deepfake, dezinformáció, mesterségesintelligencia-szabályozás, szólásszabadság

Deepfake and disinformation

What can the law do about fake news created by deepfaking?

This paper explores the relationship between deepfake and fake news through the lens of the law. It is divided into three main conceptual parts; first, it looks into the conceptual basis, then it explores the relationship between disinformation and deepfake, and finally it offers an overview of the relevant regulation in the context of deepfake fake news content (in particular, the US and the European regulatory trends). The paper pays particular attention to the legal perception of disinformation in the context of deepfake technology, highlighting the harmful social and legal outcomes involved. It is based on an overview of national and international regulations and of the relevant literature and includes the authors' proposed solutions to the controversies generated by deepfake disinformation.

Key words: AI Act, AI regulation law, deepfake, disinformation, freedom of expression

---

* Ez az elemzés a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-5, illetve ÚNKP-23-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

1. Bevezetés

Orbán Viktor, Magyarország miniszterelnöke közismerten nem kedveli az Európa felé irányuló migrációt, és szeretné megtartani a kontinens „keresztény jellegét” (Rankin 2018). Mindezek ellenére lehetne-e találni olyan videót, ahol azt mondja, hogy ő nagy rajongója a migrációnak, és legszívesebben lerombolná az összes határt és kerítést Magyarország körül, hogy mindenkit befogadhasson, aki segítséget kér, mert súlyos válságok miatt kellett elhagynia szülőföldjét? Ez most lehetetlennek tűnik. De tényleg lehetetlen lenne? Hiszen mindössze egy ingyenes programra, minél több fotóra, egy komoly számítógépre és kellő mennyiségű időre lenne szükség ahhoz, hogy mindez megvalósuljon. A kérdés így az, hogy megváltoztathatja-e a deepfake az életünket? Megváltoztatja-e azt, amit a saját szemünkkel látunk és elhiszünk? E tanulmányban arra a kérdésre keresünk választ, hogy miként tudja a jog felvenni a harcot a mesterséges intelligencia által generált valóság és a dezinformáció ellen.

Ahogy a sajtó és a média fejlődött az elmúlt években, és ahogy a közösségi média mindennapi életünk szerves részévé vált, egyre inkább elveszítjük a szerkesztett valóságba vetett bizalmunkat.¹ Az emberek egyre kevésbé bíznak a sajtóban, hiszen a cikkeket pillanatok alatt át lehet szerkeszteni online, az álhírek valósága velünk van – még ha a politikusok többsége a kifejezést (helytelen és káros módon) a „valami, amivel nem értek egyet” formában is használja. Számos kutatás sorolta fel azokat az eseményeket, amelyek erodálták a médiaiparba, sőt az újságírásba vetett közbizalmat. Farnaz Fassihi, a Wall Street Journal munkatársa szerint „a közösségi média térnyerése megnehezítette az átlagember számára, hogy különbséget tegyen az ellenőrzött tények és a félretájékoztatás között” (in Dickinson 2018).

Mindez ráadásul nem csak a politikában van így. Láttunk néhány felkavaró videót ismert színésznőkről, akik elég nyilvánvaló szexuális helyzetekben voltak, amelyekkel kapcsolatban szinte biztosak lehettünk benne, hogy nem történtek meg. Kiderült, hogy olyasmivel állunk szemben, ami szó szerint örökre megváltoztathatja az életünket: a mesterséges intelligencia eszközeivel könnyen lehet hamis pornófelvételt készíteni bárkiről,² ugyanakkor „a büntethetőségről, illetve a büntetendőségről szóló élénk szabályozási-jogpolitikai diskurzus” (Sorbán 2020) miatt az nem egyértelmű még, hogy a büntetőjogi eszközök külön bűncselekményként azonosítják-e ezt. Sorbán Kinga (2020) a bosszúpornó és a deepfake pornográf felvételek esetében szóba kerülő büntetőjogi tényállások kapcsán kiemeli, hogy a büntetőjog akár „a becsület csorbitására alkalmas hamis hang- vagy képfelvétel készítése, rágalmazás, szexuális kényszerítés, esetleg zsarolás” tényállásokat is alkalmazhatna, ugyanakkor „Magyarországon sem a bosszúpornó, sem a deepfake pornográfia nem jelenik meg önálló tényállásként a büntető törvénykönyvben”.

A szexuális tartalom csak az első lépés. A következő a politika, majd az átlagemberek világa lehet. Ha elveszítjük a bizalmunkat az írott cikkekben, vajon a képekben és a videókban is elveszítjük a bizalmunkat (Szűts 2018)? Ha már nem hiszünk majd a saját szemünknek, a világ ismét nagyon más lesz.

2. Fogalmi keretek: mi a deepfake? Arcplagizálás, mélykamu és mélyhamisítás

A deepfake³ mint elnevezés a *deep learning* (mély tanulás) és a *fake* (hamis) szó kombinációjának eredménye (Mráz 2021); a fogalom első eleme tehát a mély tanulásra, míg a második elem a gyártott tartalom hamisított jellegére utal (Citron & Chesney 2019). Bár a deepfake fogalmát számtalan szemszögből meg lehet közelíteni, a jog szempontjából érdemes Lendvai Gergely Ferenc (2023a) több forrásból szintetizált deepfake-definícióját felhasználni a konceptuális alapok lehelyezéséhez. A fogalom szerint a deepfake mesterséges intelligencián alapuló technológia, amely segítségével a felhasználó célzatosan és szándékosan hamisított, leginkább emberekről készített kép- és hangfelvétel-tartalmakat tud készíteni, oly módon, hogy a létrehozott tartalom meggyőző módon képes a hamisított tartalmat valóságosnak

1 Húsz ország átlagában tízből csak hat internetező (63%) mondta azt, hogy bízik az internetben. Ez 11 százalékpontos csökkenés a 2019-ben végzett hasonló felmérés óta (Ipsos 2022).

2 Például a Wonder Woman sztárjának, Gal Gadot-nak az arcát a mesterséges intelligencia segítségével egy pornósztáréra montírozták, így ő egy teljes filmben „szerepel”. Mellette Scarlett Johansson, Maisie Williams, Taylor Swift vagy Aubrey Plaza is áldozatul esett már hasonlóknak (Cole 2017).

3 Az angol deepfake kifejezés a magyar nyelvben lehet főnév és melléknév is.

érzékelteni. A hamisított tartalmak tehát – ahogy Aczél Petra (2023) is kiemeli – leegyszerűsítve képmásviszálesek, arcplagizálások, amelyek az emberi tulajdonságokba vetett bizalmat kérdőjelezzik meg.

A deepfake története akkor kezdődött, amikor 2016-ban arccserélő alkalmazások kezdtek elterjedni a közösségi médiában. Bár a technológia 2013-ból származik, három évbe telt, hogy az olyan alkalmazások, mint az MSQRD, a Face Swap Live, a Snapchat és a Face Stealer a szélesebb közönség számára is elérhetővé váljanak (Dredge 2016). Egy ideig sokak közösségi médiában megjelenő üzenőfala tele volt ilyen képekkel. A fejed egy baba testén, egy macska testén vagy a szerelmed testén. Néha vicces, de többnyire undorító eredményekkel. Nem volt más, mint gyorsan múló érdekesség. És amilyen gyorsan jött, olyan gyorsan el is tűnt.

2017 végén azonban egy sokkal riasztóbb dolog történt: a Motherboardon egy DeepFakeApp nevű felhasználó lehetővé tette, hogy valaki fejét rámontírozza egy mozgóképre, azaz egy teljes videóban szerepeltesse (Vincent 2017). A technológia és az emberi kreativitás innen villámgyorsasággal kezdett fejlődni. A fentieket példázva klasszikus deepfake tartalom lehet egy videó, amelyen valaki fejét egy másik személy testére montírozzák, például Jim Carrey fejét Jack Nicholson feje helyére a *Ragyogás* című film ikonikus jelenetében (Spellberg 2019).

A technológiai részletek terén számtalan deepfake-készítési lehetőség van, a legismertebb a „GAN”, azaz Generative Adversarial Networks technológia (Pantserev 2020). Ez a technológia egy olyan neurális hálózatot, generátort takar, amely adathalmazok és adattartalmak letöltésével készít új, hamisított tartalmakat. Ez annyit tesz, hogy bizonyos kép- és hanganyag betáplálásával (Reid 2021: 209) a deepfake-technológia képes rámontírozni az általunk szolgáltatott anyagokat egy másik, különböző tartalomra, tehát

...egy személyről rendelkezésre álló képek vagy hangfelvételek alapján olyan manipulált felvételt készít, amely a valós személyt egy olyan fiktív helyzetben ábrázolja, amilyen helyzetben a konkrét személy nem szerepelt, illetve olyan kijelentést tulajdonít neki, amilyen kijelentést ő nem tett meg (G. Karácsony 2022: 300).

Mitől lesz tehát egy deepfake tartalom dezinformációt érintő kérdés? Érvelésünk sarokköve az, hogy a deepfake szóolás, és mint ilyen, ugyanúgy érdemes és kell is a deepfake szólásszabadsági (Lendvai 2023a) és álhírterjesztéssel kapcsolatos polémiáiról is beszélni. E polémiák pedig magukkal vonzzák a jog lehetséges válaszait és a szabályozási megoldások, illetve legjobb gyakorlatok kérdéseit.

3. Deepfake és dezinformáció

3.1. Átlátszó hack vagy dezinformációs nehézfegyver?

Volodimir Zelenszkij ukrán elnök 2022 márciusában beszédet mond egy videón, amely futótűzként terjed az ukrán és orosz közösségi médiában – Zelenszkij a zavaros felvételen bizarr arcmozgással felszólítja az ukrán katonákat, hogy tegyék le a fegyvert (Allyn 2022). Joe Biden amerikai elnökről 2023 májusában egy olyan videó kerül fel a Facebookra, amelyen az elnök az unokája mellkasát fogdossa (Lima 2023). Tartalmak, amelyek elérhetőek, láthatóak, valóságosnak tűnőek – mégis hamisak.

Rob Cover (2022: 615) szerint a deepfake elsősorban „társadalmi aggály”. E társadalmi aggály pedig elsősorban Adam Satarino és Paul Mozur cikkének (2023) tételmondatában áll: az emberek hamisak, de a dezinformáció valós. A deepfake társadalmi aggályként való értelmezését könnyen alá lehet támasztani empirikus kutatási eredményekkel is, hiszen a politikai mikrotargetálásnál hatásosnak bizonyulhatnak a deepfake tartalmak (Dobber et al. 2020). A deepfake tartalmak ezen felül mind a jog, mind a demokratikus nyilvánosságot érintő kérdések területén számtalan ellentmondásos hatást váltanak ki; személyiségi és arcképfelhasználási polémiákat okoznak (izgalmas gondolati ívet vázol a deepfake és a karaktergyilkosság kapcsolatáról Bajomi-Lázár Péter [2022: 8]), és képesek negatívan befolyásolni a közvélemény alakulását (Van der Sloot & Wagenveld 2022). E körben kiemelendő a fentebbi bekezdésben említett politikai megtévesztésre vagy akár a fegyveres konfliktusokban történő deepfake-alkalmazás is (Allen 2022). Andrew Ray aláhúzza (2021), hogy a deepfake tartalmak nagyban hozzájárulhatnak ahhoz, hogy csökkenjen a politikai bizalom, és valós veszélyt hordozhatnak a választásokba való illegális beavatkozások terén is.

Veszelszki Ágnes (2022: 33) szavaival élve a deepfake tartalmak tekintetében „igazi nehézfegyverzetről” beszélünk, hiszen a hamis hírek elleni harc egyik legnagyobb kihívása az álhírek készítésén túl az is, hogy a deepfake által generált fake news-t a legtöbbször nem is a dezinformációs szándékkal terjesztő felhasználók terjesztik a legnagyobb mértékben, hanem azok, akiket megtévesztett a manipulált tartalom. E tekintetben megkerülhetetlen Crisrian Vaccari és Andrew Chadwick (2020) kutatásának megemlítése, amely az elsők között mérte fel, hogy mennyire megtévesztőek az akkor elérhető deepfake-technológia-tartalmak. A kutatásból kiderül, hogy egy 4 másodperces deepfake videó a kutatásban résztvevők közel 15 százalékát tévesztette meg, míg 35 százalékuk bizonytalan volt azzal kapcsolatban, hogy a tartalom, amelyet láttak, „valós” volt-e. Ez az arány romló eredményt mutatott egy 26 másodperc hosszúságú deepfake videónál, ahol a megtévesztettek aránya 16 százalék, míg a bizonytalanok aránya majdnem 37 százalék volt. Itt kell kiemelni, hogy a deepfake tartalmak „valóságossága” kapcsán nem feltétlenül a megtévesztettek aránya a vészjósló, jóval inkább a bizonytalanoké – ha a három évvel ezelőtti deepfake-technológia ugyanis az emberek több mint felében bizonytalanságot, rosszabb esetben „átverést” generált, joggal tehetjük fel, hogy a 2023-ban elérhető deepfake-technológia jóval nagyobb arányban lenne képes megtéveszteni a tartalomfogyasztót, és bizonytalanságot okozni benne.

3.2. Deepfakes Act és AI Act – a deepfake tartalmakra és álhírekre adott jogalkotói válaszok

Andrew Ray (2021: 991–992) három szabályozási problémát vázol fel a megtévesztő politikai deepfake-ek szabályozása kapcsán. A szerző szerint az első probléma az, hogy a deepfake tartalom eltávolítása nem jár együtt a deepfake tartalom káros hatásainak megoldásával – az eltávolítás ugyanis nem eredményezi azt, hogy a káros hatás elszenvedőjének jogi helyzete javulna vagy reputációja helyreállna. A második probléma az, hogy nem mindegyik közösségimédia-platform kezeli a dezinformációs tartalmak körében a deepfake-et. A harmadik probléma pedig a deepfake konceptualizációjára vonatkozik: a deepfake pontatlan fogalma miatt a jog nem tudja hatékonyan megvédeni az érintetteket. E három problémakör mentén az alábbiakban bemutatjuk, milyen szabályozási irányok figyelhetők meg – elsősorban az Egyesült Államokban és az Európai Unióban.

3.2.1. Amerikai megoldások

Az amerikai deepfake-szabályozások kapcsán fontos röviden értekezni a különböző és gyakran eltérő tagállami gyakorlatokról. Jelenleg nincs az Egyesült Államokban szövetségi szintű szabályozás a deepfake tartalmak káros kezelése kapcsán, ugyanakkor számos tagállam rendelkezik egyedi, egyes esetekben pedig speciális tárgyú (csak a választásokkal kapcsolatos) deepfake szabályozásokkal.

Elsőként érdemes egy kezdetleges szövetségi próbálkozást megemlíteni. 2019-ben Yvette Clarke demokrata képviselő benyújtotta a Kongresszusnak a DEEPFAKES Accountability Act névre hallgató első, tagállami szabályozások feletti deepfaketörvény-tervezetet (Kocsis 2022, H.R. 3230 § 1041). A törvény lehetőséget nyújtott volna arra, hogy kártérítést követelhessenek a káros deepfake tartalommal érintett felek, illetve egységes deepfake definíciót is proponált (H.R. 3230 § 1041(n)(3)):

A deepfake olyan videofelvétel, mozgóképes film, hangfelvétel, elektronikus kép vagy fénykép, illetve a beszéd vagy magatartás bármely olyan technológiai ábrázolása, amely A) úgy tűnik, hogy hitelesen ábrázolja egy olyan személy beszédét vagy magatartását, aki valójában nem vett részt ilyen beszédben vagy magatartásban; és B) amelynek előállítása valójában technikai eszközökön múlik, és nem pedig egy másik személy azon képességén, hogy fizikailag vagy szóban megszemélyesítse az ilyen személyt.

A feltételes múlt idő használata ugyanakkor nem véletlen: Clarke javaslata megbukott kongresszusi szinten. Az amerikai szövetségi szintű deepfake-szabályozási igény ugyanakkor nem szűnt meg: Joe Biden e tanulmány

megírása előtt pár héttel, 2023 októberében aláírta a mesterséges intelligenciáról szóló végrehajtási rendeletet (Executive Order), amely a világon elsőként kíván megoldást nyújtani a mesterséges intelligencia, így a deepfake okozta problémákra (Johnson 2023). Ez utóbbi kapcsán érdemes felidézni Biden reakcióját is, amikor megnézett egy róla készült deepfake videót. 2023. október végén egy sajtótájékoztatón ugyanis az amerikai elnök kifejezte aggodalmát a káros AI-tartalmak kapcsán, és megjegyezte, hogy egy róla készült deepfake videó őt is megtévesztette, és az első reakciója az volt, hogy „mikor mondtam én ezt?” (Yahoo UK 2023).

Az amerikai tagállami szabályozások közül kiemelkedik Kalifornia esete, ahol két speciális deepfake-törvényt lépett életbe 2020-ban: az egyik a kampányanyagok deepfake-technológiával való hamisítására, míg a másik szabályozás magánjogi kereseti jogot biztosít olyan mesterséges intelligenciával készített tartalom előállítójával szemben, aki szándékosan és tudatosan szexuális tartalmat hoz létre másról, annak beleegyezése nélkül. A kampányanyagok kapcsán a kaliforniai választási törvénybe iktatták be a 20010. szakaszt, amelynek értelmében egy politikai tisztséget betölteni kívánó jelölt a választást követő 60 napon felléphet azzal a deepfake tartalmat gyártó személlyel szemben, aki kvázi „le akarta járítani” a jelöltet a kampány során a tartalommal (Van der Sloot & Wagenveld 2022: 11; Californian Elections Code: §20010). Rob Cover (2022) gondolataihoz csatlakozva e körben megállapítható, hogy a kaliforniai törvénymódosítás egy kritikus kérdés orvoslására irányul – ahogyan azt a 3.1. alfejezetben is több ízben bemutattuk, a rosszindulatú deepfake tartalmak képesek lehetnek nagymértékű kárt okozni egy politikai aspirációval rendelkező személy karrierjében. Kérdéses ugyanakkor, hogy a szabályozás – feltételezve, hogy végrehajtható, azaz megtalálják a lejárato anyagot készítő deepfake tartalom előállítóját – orvosolja-e a lejáratókampánnyal érintett jelölt kárát.

Visszatérve Andrew Ray első problémájára: a kaliforniai szabályozás rész megoldást nyújt az érintettnek – ugyan lehetősége van a jelöltnek fellépni a tartalomelőállítóval szemben, a renométját ért kár, illetve akár egy esetleges választási vereség esetén a rendelkezés már nem nyújt valós segítséget neki.

Távolabbi és általánosabb a kapcsolódás a dezinformáció-szabályozás és a deepfake között Virginia államban, ahol 2019-ben lépett hatályba a más személyről készült képek jogellenes terjesztéséről vagy értékesítéséről szóló törvény (Unlawful Dissemination or Sale of Images of Another Person) (Ferraro 2019: 14; Va. Code Ann. § 18.2-386.2, HB 2678, SB 1736 2019). A törvény értelmében a másról beleegyezése nélkül generált (azaz deepfake-kel készített) képek és videók terjesztését vétségnek minősíti (HB 2678 VA 2019), a vonatkozó szankció az ilyen típusú cselekmény esetében a pénzbüntetéstől akár az egy évig terjedő szabadságvesztésig is terjedhet.

3.2.2. A mesterséges intelligencia szabályozása és az Európai Unió deepfake-felfogása: alacsony kockázat, kevés megkötés

Az európai szabályozásnál elsődlegesen a mesterséges intelligencia szabályozását, az AI Actet (Zódi 2021) kell megemlíteni. A rendeletjavaslat nem ad pontos definíciót a deepfake-re, ugyanakkor a deepfake szabályozását rendezi mint alacsony kockázatú MI-rendszer. Ennek értelmében a deepfake tartalmakra az 52. cikk vonatkozik, amely általános átláthatósági kötelezettségeket ír elő a szolgáltatók részére. Az 52. cikk (3) bekezdése értelmében:

...azon MI-rendszerek felhasználói, amelyek olyan, meglévő személyekre, tárgyakra, helyekre vagy más szervezetekre vagy eseményekre érzékelhetően hasonlító képet, audio- vagy videotartalmat generálnak vagy manipulálnak, amely egy személy számára megtévesztő módon eredetinek vagy valóságosnak tűnhet („deepfake”), közlik, hogy a tartalmat mesterségesen hozták létre vagy manipulálták.

Ez a szabályozási attitűd, azaz a deepfake mint alacsony kockázatú AI-technológia jogszabályba foglalása igen meglepő és még inkább ellentmondásos, ugyanis nincs logikus magyarázat arra, hogy miért a legminimálisabb átláthatósági szabályok vonatkoznak a fejlesztőkre, miközben a deepfake tartalmakról mind tudományos, mind szakmai körökben megállapításra került, hogy közel 90 százalékuk nem konszenzuális pornográf tartalom (Hao 2021).

4. Jognál jobb szabályozás? Alternatívák és perspektívák a jogon kívül

A probléma valódiságát mi sem mutatja jobban, minthogy 2019 júliusában az ENSZ véleménynyilvánítás szabadságáért felelős különleges jelentéstevője, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (OSCE) sajtószabadság-felelőse, az Amerikai Államok Szervezete (OAS) véleménynyilvánítás szabadságáért felelős különleges jelentéstevője és az Emberek és Népek Jogainak Afrikai Bizottsága (ACHPR) véleménynyilvánítás szabadságáért és az információhoz való hozzáférésért felelős különleges jelentéstevője jubileumi nyilatkozatot adott ki. Ebben vázolták a szólásszabadságra a következő évtizedben váró kihívásokat, és felhívták a világ vezető politikusainak és az online platformok tulajdonosainak a figyelmét az emberi jogok szempontjából érzékeny megoldások elfogadására. Kiemelték a dezinformáció okozta kihívásokkal szemben fellépéseket, beleértve a deepfake egyre gyakoribb megjelenését is (Gosztonyi 2023).

A Facebook 2020-ban bejelentette, hogy betiltja a mesterséges intelligencián alapuló algoritmusokkal készített deepfake videók megosztását (Bickert 2020). Molnár Anita és Rab Árpád (2021) ugyanakkor ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy

...egy 2020. novemberi – a választási erőfeszítéseket összegző – Twitter-bejegyzés szerint október 27-e óta 300 000 tweethez adták hozzá a félrevezető tartalomra figyelmeztető címkét, ami az ebben az időszakban a választásokkal kapcsolatos összes bejegyzés 0,2 százaléka volt. Deepfake-ről nem tettek említést sem.

Továbbá a Facebook Ellenőrző Bizottság – a cég saját, bíróságszerű testülete (Lendvai 2023b) – először 2023-ban vette napirendre egy deepfake tartalom elbírálását, amely a testület gyűlöletbeszéddel kapcsolatos gyakorlata kapcsán (Lendvai 2023c) meghatározó ítélet lehet.⁴

Az Andrew Ray-féle fentebb említett három problémára három megoldási javaslatot kínálunk. A deepfake tartalmak eltávolítása tekintetében kijelenthetjük, hogy sem az amerikai, sem az európai megoldás nem kínál valós jogi segítségnyújtást. E körben két megoldást tartunk lehetségesnek. Az *ex ante* megoldás lehet a platformokat arra kötelezni, hogy alkalmazzák az egyre fejlődő és a deepfake-demokratizálódás dinamikus evolúcióját lekövető deepfake-felismerő rendszereket (Masood et al. 2022), azaz a videókra a platformok a posztok publikálása után automatikusan rátennének egy jelzést, hogy az adott videó deepfake-technológia felhasználásával készült. Az *ex post* megoldás tekintetében viszont Ray polémiafelvetésével szemben azt gondoljuk, hogy a jog eszköztára nem alkalmas arra, hogy a károk utólagos megtérítésén túl hatékonyan be-, illetve közbeavatkozzon egy választáson induló képviselőjelölt vagy deepfake-dezinformációval érintett személy jóhírnevének visszaállításában – e kérdés nagy hasonlóságot mutat a sajtóhelyreigazítási eljárásokkal szemben megfogalmazott általános kritikákkal.

Javasoljuk viszont, hogy e probléma megoldását a médiaoktatásban és a kritikus gondolkodás elősegítésében keressük: egy politikus szájából „hihetetlennek” hangzó mondat utólagos ellenőrzése ugyanis kézenfekvőbb feloldása lehet a polémiának, mint a jog malmainak lassú őrlésében bízni. Kiemeljük e helyütt a *fact-checkerek* (tényellenőrök) lehetséges szerepét is, akik – akár a platformok alkalmazásában – rövid időn belül ellenőrizni tudnák a deepfake tartalmak eredetiségét. Ray második problémája kapcsán, azaz a dezinformációs fogalmak és jelenségek platformközi harmonizációja tekintetében megemlíthető az Európai Unió 2022-es dezinformációs kódexe (Code of Practice on Disinformation 2022), amely egységes keretrendszert kíván nyújtani a platformok együttműködésével a dezinformációs tevékenységek és a legjobb gyakorlatok kapcsán. A kódex – azon túlmenően, hogy közös konceptuális és gyakorlati lehetőségeket taglal – egyike azon kezdeményezéseknek, amelyekben majdnem minden online óriásplatform aktívan részt vesz. Végül a fogalmi kérdés kapcsán ismét részben elvetjük Ray gondolatait. Bár kétségtelen, hogy a deepfake fogalmi meghatározása komplex feladat elé állítja

⁴ Érdekeség, hogy a Facebook Ellenőrző Bizottság által tárgyalt eset is egy Joe Bidenről készült „cheapfake”, azaz gyenge minőségű deepfake videóról szól (2023-029-FB-UA).

mind a kutatókat, mind a jogalkotót (EPRS 2021), az e tanulmányban említett fogalmak között nagy átfedés mutatkozik, és – Koltay András (2019: 42) gondolatait átforgatva – lehetséges, hogy egy ma megfogalmazott és uniformizált fogalom a holnap emberének már egyszerű jogtörténetté válik. Összességében tehát úgy véljük, hogy a fogalmi sokszínűség jóval kevésbé a konceptuális bizonytalanságot, mintsem a deepfake-jelenség gyorsan változó természetét tükrözi.

5. Következtetések: „Nem kell tökéletesnek lennie, csak elég jónak” (Warzel 2018)

A deepfaketartalom-gyártás mint álhírterjesztési eszköz és metódus valószínűsíthetőleg egyre népszerűbb lesz a következő években (Allen 2022: 77–78), és egyre szélesebb rétegekhez fog eljutni mind fogyasztói, mind készítői oldalról. Charlie Warzel (2018) fenti mondatát kölcsönvéve kijelenthető, hogy a deepfake-problémakör a technológiai fejlődés következtében a közeljövő egyik legizgalmasabb online szabályozási kérdése lesz, hiszen a nem tökéletes, „csak” elég jó hamisított tartalmak is alkalmasak lesznek sok millió ember megtévesztésére.

A fentiekből az is egyértelműnek tűnik, hogy a jog mint egyedüli, partikuláris szabályozó nem elégséges a jogellenes online tartalmakkal szembeni küzdelemben (Herke 2023). Üdvös folyamat a deepfake-érzékelő rendszerek látványos és hatékony fejlődése, illetve helyes irány a nemzeti – sokszor eltérő – szabályozásokon túlélő nemzetközi egyezmények sora is, ugyanakkor véleményünk szerint elengedhetetlen a társadalmi tudatosítás is. Javasolt egy olyan médiatudatosítási folyamat és oktatás implementálása, amely során az internethasználók a deepfake veszélyein túl azzal is megismerkedhetnek, hogy milyen lépéseket tehetnek a deepfake tartalmak azonosítása kapcsán. Mindez tehát egy olyan holisztikus megközelítést tesz szükségessé, amelyben a „platformszabályozási háromszög” (Gorwa 2019) szereplői közösen tesznek lépéseket a felmerülő problémák orvoslására, amihez nem csupán a jog eszközeit, hanem az általános médiaműveltség (Nagy 2018) fejlesztését is kívánatosnak tartják.

Irodalom

2023-029-FB-UA, <https://oversightboard.com/news/698422811785085-oversight-board-announces-two-cases-altered-video-of-president-biden-and-weapons-post-linked-to-sudan-s-conflict/>

Aczél Petra (2023): A deepfake mint hazugság: együttműködés a megtévesztésben. In: Aczél Petra & Veszelszki Ágnes (szerk.): *Deepfake: a valótlán valóság*, 30–40. o. Budapest: Gondolat Kiadó.

Allen, Major D. Nicholas (2022): Deepfake Fight: AI-Powered Disinformation and Perfidy Under the Geneva Conventions. *Journal of Emerging Technologies*, vol. 3, no. 2, pp. 2–4, <https://doi.org/10.2139/ssrn.3958426>

Allyn, Bobby (2022): Deepfake Video of Zelenskyy Could Be ‘Tip of the Iceberg’ in Info War, Experts Warn. *NPR*, 2022 March 16, <https://www.npr.org/2022/03/16/1087062648/deepfake-video-zelenskyy-experts-war-manipulation-ukraine-russia/>

Bajomi-Lázár Péter (2022): Karaktergyilkosság vagy médiabotrány: mi a különbség? *Médiakutató*, 23. évf. 2. sz. 7–13. o.

Bickert, Monika (2020): Enforcing Against Manipulated Media. *Facebook*, 2020 January 6, <https://about.fb.com/news/2020/01/enforcing-against-manipulated-media/>

Citron, Danielle K. & Chesney Robert (2019): *Deep Fakes: A Looming Challenge for Privacy, Democracy, and National Security*. Boston: Boston University School of Law.

Cole, Samantha (2017): AI-Assisted Fake Porn Is Here and We’re All Fucked. *Vice*, 2017 December 11, <https://www.vice.com/en/article/gydydm/gal-gadot-fake-ai-porn/>

Cover, Rob (2022): Deepfake Culture: The Emergence of Audio-video Deception as an Object of Social Anxiety and Regulation. *Continuum Journal of Media & Cultural Studies*, vol. 36, no. 4, pp. 609–621, <https://doi.org/10.1080/10304312.2022.2084039>

- Dickinson, Daniel (2018): *Interview with Farnaz Fassihi*. 2018 May 1, <https://news.un.org/en/audio/2018/05/1008682/>
- Dobber, Tom et al. (2020): Do (Microtargeted) Deepfakes Have Real Effects on Political Attitudes? *The International Journal of Press/Politics*, vol. 26, no. 15, pp. 1–23, <https://doi.org/10.1177/1940161220944364>
- Dredge, Stuart (2016): Five of The Best Face Swap Apps. *The Guardian*, 2016 March 17, <https://www.theguardian.com/technology/2016/mar/17/five-of-the-best-face-swap-apps/>.
- European Parliamentary Research Service [EPRS] (2021): *Tackling deepfakes in European policy*.
- Ferraro, Matthew F. (2019): Deepfake Legislation: A Nationwide Survey – State and Federal Lawmakers Consider Legislation to Regulate Manipulated Media. *WilmerHale report*, 2019 September 25.
- G. Karácsony Gergely (2022): „Ideje megváltoztatni” – Az arcfelismerő rendszerek alkalmazásának alapjogi kockázatai a közösségi média és a deepfake korában. In: Török Bernát & Zódi Zsolt (szerk.): *Az internetes platformok kora*, 299–318. o. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.
- Gorwa, Robert (2019): The Platform Governance Triangle: Conceptualising the Informal Regulation of Online Content. *Internet Policy Review*, vol. 8, no. 2, <https://doi.org/10.14763/2019.2.1407>
- Gosztonyi Gergely (2023): *Censorship from Plato to Social Media. The Complexity of Social Media's Content Regulation and Moderation Practices*. Cham: Springer Nature Switzerland AG, <https://doi.org/10.1007/978-3-031-46529-1>
- Herke Csongor (2023): Deepfake: áldás vagy átok? *Pro Futuro*, 13 évf. 1. sz., <https://doi.org/10.26521/profuturo/2023/1/13334>
- Hao, Karen (2021): Deepfake Porn is Ruining Women's Lives. Now the Law May Finally Ban it. *MIT Technology Review*, 2021 February 12, <https://www.technologyreview.com/2021/02/12/1018222/deepfake-revenge-porn-coming-ban/>.
- Ipsos (2022): Internet Users' Trust in the Internet Has Dropped Significantly Since 2019. *Ipsos*, 2022 November 14, <https://www.ipsos.com/en/trust-in-the-internet-2022/>
- Johnson, Ted (2023): Joe Biden Talks about Watching an AI Generated Deepfake of Himself: “I Said, When The Hell Did I Say That?” *Deadline*, 2023 October 30, <https://deadline.com/2023/10/ai-joe-biden-executive-order-1235586979/>
- Kocsis, Eric (2022): Deepfakes, Shallowfakes, and the Need for a Private Right of Action. *Dickinson Law Review*, vol. 126, no. 2, pp. 621–650.
- Koltay András (2019): *Magyar és európai médiajog*. Budapest: Wolters Kluwer.
- Lendvai Gergely Ferenc (2023a): Deepfake a szólásszabadság tükrében: Reflexiók a jog perspektívájából. In: Aczél Petra & Veszelszki Ágnes (szerk.): *Deepfake: a valótlan valóság*, 121–138. o. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Lendvai Gergely Ferenc (2023b): A Facebook „elitbírósa” kritikai megközelítésben: A Facebook Oversight Board nyolc kiemelt kérdése és lehetséges megoldásai. *Iustum Aequum Salutare*, 19. évf. 3. sz. 227–243. o.
- Lendvai Gergely Ferenc (2023c): “Pure Rat Country” – Reflections on Case Decision 2022-001-FB-UA of Facebook Oversight Board (Knin Cartoon Case). *The Journal of Digital Technologies and Law*, vol. 1, no. 3, pp. 612–628, <https://doi.org/10.21202/jdtl.2023.26>
- Lima, Cristiano (2023): A Fake Biden Video Shows the Limits of Meta's Deepfake Policies. *The Washington Post*, 2023 October 13, <https://www.washingtonpost.com/politics/2023/10/10/fake-biden-video-shows-limits-meta-deepfake-policies/>
- Masood, Momina, Marriam Nawaz, Khalid Mahmood Malik, Ali Javed & Aun Irtaza (2022): Deepfakes Generation and Detection: State-of-the-art, Open Challenges, Countermeasures, and Way Forward. *Applied Intelligence*, vol. 53, no. 4, pp. 1–53, <https://doi.org/10.1007/s10489-022-03766-z>
- Molnár Anita & Rab Árpád (2021): A deepfake technológia és az amerikai elnökválasztás. *ITKI Blog*, 2021. I. 18., <https://www.ludovika.hu/blogok/itkiblog/2021/01/18/a-deepfake-technologia-es-az-amerikai-elnokvalasztas/>.
- Mráz Attila (2021): Deepfake, demokrácia, kampány, szólásszabadság. In: Török Bernát & Zódi Zsolt (szerk.): *A mesterséges intelligencia szabályozási kihívásai*, 249–277. o. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.
- Nagy Krisztina (2018): *Műveltség – Média – Szabályozás. A médiaműveltség médiapolitikai jelentősége és szabályozási keretei*. Budapest: Gondolat Kiadó.

- Pantserev, Konstantin A. (2020): The Malicious Use of AI-Based Deepfake Technology as the New Threat to Psychological Security and Political Stability. In: Hamid Jahankhani et al. (eds.): *Cyber Defence in the Age of AI, Smart Societies and Augmented Humanity*, pp. 47–48. Cham: Springer Nature Switzerland AG, https://doi.org/10.1007/978-3-030-35746-7_3
- Rankin, Jennifer (2018): Viktor Orbán: Re-election of Hungary's Anti-immigrant Leader is Major Challenge for EU. *The Guardian*, 2018 April 9, <https://www.theguardian.com/world/2018/apr/09/viktor-orban-re-election-hungarys-anti-immigrant-leader-major-challenge-for-eu/>
- Ray, Andrew (2021): Disinformation, Deepfakes and Democracies: The Need for Legislative Reform. *UNSW Law Journal*, vol. 44, no. 3, pp. 983–1013, <https://doi.org/10.53637/DELS2700>
- Reid, Shannon (2021): The Deepfake Dilemma: Reconciling Privacy and First Amendment Protections. *Journal of Constitutional Law*, vol. 23, no. 209, pp. 209–238.
- Satarino, Adam & Paul Mozur (2023): The People on Screen are Fake. The Disinformation is Real. *The New York Times*, 2023 February 7, <https://www.nytimes.com/2023/02/07/technology/artificial-intelligence-training-deepfake.html>.
- Sorbán Kinga (2020): A bosszúpornó és deepfake pornográfia büntetőjogi fenyegetettségének szükségességéről. *Belügyi Szemle*, 68. évf. 10. sz. 81–104. o., <https://doi.org/10.38146/BSZ.2020.10.4>
- Spellberg, Claire (2019): Jim Carrey Transforms into Jack Torrance in 'The Shining' Deepfake Series. *Decider*, 2019 July 11, <https://decider.com/2019/07/11/jim-carrey-the-shining-deepfakes/>.
- Szűts Zoltán (2018): *Online*. Budapest: Wolters Kluwer.
- Vaccari, Cristian & Andrew Chadwick (2020): Deepfakes and Disinformation: Exploring the Impact of Synthetic Political Video on Deception, Uncertainty, and Trust in News. *Social Media + Society*, vol. 6, no. 1, <https://doi.org/10.1177/2056305120903408>
- Van der Sloot, Bart & Yvette Wagensveld (2022): Deepfakes: Regulatory Challenges for the Synthetic Society. *Computer Law & Security Review*, vol. 46, no. 105716, pp. 1–15, <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2022.105716>
- Veszelszki Ágnes (2022): A tudományos influencerektől a deepfake-ig. A legújabb tudománykommunikációs lehetőségek. *Filológia*, 13. évf. 1–4. sz. 27–39. o.
- Vincent, James (2017): AI Tools will Make it Easy to Create Fake Porn of Just About Anybody. *The Verge*, 2017 December 12, <https://www.theverge.com/2017/12/12/16766596/ai-fake-porn-celebrities-machine-learning/>.
- Warzel, Charlie (2018): Believable: The Terrifying Future Of Fake News. *BuzzFeedNews*, 2018 February 12, <https://www.buzzfeednews.com/article/charliewarzel/the-terrifying-future-of-fake-news/>.
- Yahoo UK (2023): 'When the hell did I say that?' – Biden Talks about Deepfake Video of Himself. *Yahoo News UK*, 2023 October 31, <https://uk.news.yahoo.com/hell-did-biden-talks-deepfake-064430768.html>.
- Zódi Zsolt (2021): Az Európai Bizottság Mesterséges Intelligencia Kódexének tervezete. *Gazdaság és Jog*, 26. évf. 5. sz. 1–3. o.

Jogszabályok

- H.R. 3230 § 1041, <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-bill/3230>
- H.R. 3230 § 1041(n)(3), <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-bill/3230>
- Californian Elections Code §20010, <https://ocvote.gov/apps/legtracker/elections-code/contents/>
- Va. Code Ann. § 18.2-386.2, <https://law.lis.virginia.gov/vacode/title18.2/chapter8/section18.2-386.2/>
- HB 2678, SB 1736 2019, <https://lis.virginia.gov/cgi-bin/legp604.exe?191+sum+HB2678>
- HB 2678 VA 2019, <https://lis.virginia.gov/cgi-bin/legp604.exe?191+sum+SB1736>
- Code of Practice on Disinformation 2022, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/2018-code-practice-disinformation>

„Ukrán migráns, migráns migráns”

A migrációval kapcsolatos attitűdök változása eltérő médiadiskurzusok fényében

Farkas Eszter

Politikatudományi Doktori Iskola, Central European University; Politikatudományi Intézet,
HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont

Farkas Attila

Politikatudományi Doktori Iskola, Eötvös Loránd Tudományegyetem

Az Ukrajnában zajló háború kezdetével Magyarországon a korábbiaktól részben eltérő kormányzati kommunikáció és médiadiskurzus kezdődött a háborús menekültek és bevándorlók kapcsán, amelynek során a magyar kormány jóval befogadóbb narratívában kommunikált az Ukrajnában zajló háború elől Magyarországra érkezőkről, mint korábban. A „mintakisebbség” elméletet alapul véve kutatásunk arra a kérdésre kereste a választ, hogy miként változtak a bevándorlókval és a menekültekkel kapcsolatos attitűdök a megváltozott médiakörnyezet következtében. A kérdés megválaszolásához fókuszcsoportos beszélgetéseket folytattunk, amelyeken arra kértük a résztvevőket, hogy különböző médiatartalmak kapcsán reflektáljanak a bevándorlás témakörére. Eredményeink szerint a migráns szó használatában megfigyelhető az, hogy másként tekintenek a válaszadók az Ukrajnából, illetve a korábbi években az arab és afrikai országokból érkező bevándorlókra és menekültekre – érvelésünk szerint ez a kormányzati kommunikáció hatásosságát igazolja.

Kulcsszavak: fókuszcsoport, migrációs attitűdök, mintakisebbség-elmélet, háború Ukrajnában, országgyűlési választás

“Ukrainian migrants, migrant migrants”

Changes in immigration attitudes in the light of different media discourses

After the outbreak of the war in Ukraine, a partially different government communication and media discourse on immigration emerged in Hungary, the Hungarian government communicating a significantly more inclusive narrative about the refugees arriving from Ukraine than before. Based on the “model minority” myth, our research aim was to find out whether this different media and political environment has led to changes in individual attitudes, too. To answer this question, we conducted focus group discussions in which we presented different types of media content to the participants and asked them to reflect on the issue of immigration. Our findings suggest that different attitudes towards different groups of migrants from Ukraine and from the Arab and African countries can be captured mainly by the usage of the word “migrant,” which justifies the effectiveness of changing government communication.

Key words: focus group, immigration attitudes, model minority myth, national elections, war in Ukraine

Bevezetés

Orbán Viktor miniszterelnök a migráció kérdését 2015 óta kiemelt közpolitikai témaként kezeli. A Fidesz kommunikációja azóta hangsúlyozza azt, hogy a kormány egyik legfontosabb célja megvédeni az ország határait a(z illegális) bevándorlóktól, mert a migráció veszélyt jelent a magyar nemzeti identitásra és a biztonságra. Úgy vélték, hogy ez az ügy kulcsfontosságú a választók támogatásának meg-, illetve visszaszerzése szempontjából, mivel a migráció kapcsán megfogalmazott félelmek és aggodalmak a társadalomban nagymértékű figyelmet kaptak. Ez egyrészt a magyarok körében már jelenlévő bevándorlásellenes attitűdnek, másrészt az erre épített kormányzati kampánynak (Bajomi-Lázár 2019, Bíró-Nagy 2021) köszönhető. A bevándorlás kapcsán hangoztatott álláspontjával a Fidesz elnyerte a magyar választók nagy részének szimpátiáját (Barna & Koltai 2019). A Fidesz-kormányzat által folytatott kampányok és a média által sugallt üzenetek erősítették a bevándorlóellenességet a magyar társadalomban (Messing & Ságvári 2019, Sík 2022).

Az 2022-es országgyűlési választási kampány során a Fidesz által folytatott migrációs politika, kommunikáció és a menekültek segítése két ellentétes irányban mozgó trendet tükrözött, ami disszonánsan hathatott a választók véleményalkotására. Egyrészt 2015 óta a választókat általánosságban a bevándorlók és a menekültek ellen hangolták (Pokornyi & Sághy 2021), másrészt – miután Oroszország 2021-ben háborút indított Ukrajna ellen – a menekültek megjelenése a keleti határon napok leforgása alatt mindennapi jelenséggé vált. A Fidesz-kormány a korábbi politikájával ellentétesen segítőként lépett fel az Ukrajnából érkezett menekültek ügyében, így különösen érdekes kérdés lehet az, hogy mindezt miként értékelték a magyar választók 2022 tavaszán. Ahogyan arra több empirikus kutatás rámutatott, a migrációs attitűdökben 2022 során komoly változás volt tapasztalható a származási országok tekintetében (Pepinsky et al. 2022, Moise et al. 2024).

Tanulmányunkban abból az elméleti megfontolásból indulunk ki, hogy az egyének a bevándorlás problematikájára különbözőképpen tekintenek eltérő származású bevándorlók esetén. Kutatásunk kiindulópontja továbbá az, hogy a kormányzati kommunikációs narratíva, illetve annak változása jelentősen mértékben befolyásolhatja az állampolgári attitűdök alakulását a migrációval kapcsolatban. Arra a kérdésre keresünk választ, hogy az Ukrajnában zajló háború és a megváltozott kormányzati kommunikáció hatására változott-e itthon a bevándorlókval kapcsolatos attitűd. A kutatási kérdést fókuszcsoportos beszélgetések segítségével vizsgáljuk. Eredményeink azt mutatják, hogy a kutatás résztvevői nem érezték megfelelőnek a „migráns” kifejezés használatát az Ukrajnából érkező bevándorlók és menekültek esetén. Válaszadóink – a kormányzat által megjelenített kommunikációval (Benczes & Ságvári 2022) összhangban – a „migráns” kifejezést kizárólag a muszlim országokból érkező bevándorlókra és menekültekre értették. Eredményeink arra engednek következtetni, hogy a kormányzati narratívát jó eséllyel veszik át a választók, azaz hasonlóan gondolkodnak a bevándorlókról, mint ahogyan azt a Fidesz-kormányzat kommunikációjában és a médiában közvetíti feléjük.

Jó migráns, rossz migráns – a kutatás elméleti háttere

A „faji” különbségeken alapuló vizsgálatok a nemzetközi szakirodalomban, ezen belül is az Egyesült Államok kutatóinak vizsgálataiban nagy múltra tekintenek vissza. Gordon Allport (1954) a témát meghatározó munkájában kifejtette, hogy az emberek a legtöbb esetben külső jegyeik, kinézetük alapján alakítanak ki véleményt egy másik emberről. A véleményalkotás során gyakran különböző társadalmi kategóriákba helyezik el a másik embert (Taylor et al. 1978). Nem minden esetben, de bizonyos csoportok negatív ellenérzéseket válthatnak ki egyes emberekből, ebben gyökerezik az előítéletesség. Egy-egy csoporttal kapcsolatban a leggyakoribb negatív érzés az ellenszenv és a félelem, s ha a csoport tagjai ezeket a negatív érzéseket váltják ki az egyénből, akkor beszélhetünk előítéletességről (Calabrese 2000, Jones 2001). Gyakori, hogy ezt az álláspontot akkor sem változtatja meg az illető, ha ezzel ellentétes ténnyel szembesül (Allport 1954).

Azonban nem csak negatív érzéseket válthatnak ki egyes csoportok az egyének szemében. A nemzetközi szakirodalomból ismert „mintakisebbség” elmélete (*modell minority myth*) azt vizsgálja, miért esnek kivételesen pozitív elbírálás alá egyes kisebbségi csoportok. Az elmélet úgy mutatja be az ázsiai amerikaiak csoportját,

mint szorgalmas, okos, munkájukban és a tanulmányaik során is sikereket elérő csoportot (Yi & Museus 2015), szemben például az afroamerikai, vagy latin-amerikai csoportokkal, amelyeket inkább lustának, támogatásra nem érdemesnek tartanak. Az ázsiai bevándorlókat gyakran az afroamerikai csoportjával hasonlították össze, és úgy gondolták, hogy az Ázsiából érkezők szorgalmasabbak (Yi & Museus 2015). Gann Matsuda (1990) szerint a jelenség rendkívül káros, hiszen a percepció elfedi a valóságot, miszerint egyrészt az ázsiaiak csoportja sem homogén, tehát bizonyos csoportok jobb helyzetben vannak, mások kevésbé, másrészt pedig kielezi az ellentétet az egyes bevándorló- és menekültcsoportok között (például az afroamerikai és az ázsiaiak között).

Az állampolgárok fejében tehát él egy elképzelés azzal kapcsolatban, hogy milyen a „jó” bevándorló (Hackl 2022). A témában készült átfogó kutatások megmutatták: az „öslakosok” elvárják azt, hogy a bevándorlók elfogadják a kultúrájukat (Fargues & Winter 2019). További fontos tényezőként gondolnak a nyelvtudásra, azaz arra, hogy a bevándorlók minél jobban beszéljék az adott ország nyelvét (Hackl 2022).

A magyar társadalom idegenellenessége a rendszerváltás óta ismert. A TÁRKI kutatásai alapján elmondható, hogy a 2015-ös menekültválsággal és a hozzá kapcsolódó kormányzati kampánnyal egy időben az idegenellenesség aránya a magyar társadalmon belül a korábbi 33 százalékról 53 százalékra ugrott, az idegenbarát attitűd pedig szinte teljesen eltűnt (Simonovits & Bernát 2016). Érdekes adatra világít rá Sík Endre és munkatársainak (2016) tanulmánya, amelyben a háborús övezetből érkezők befogadásával kapcsolatos véleményekre kérdeztek rá (vegyük figyelembe, hogy ekkor főként a szíriai háború volt a figyelem középpontjában, tehát a háború elől menekülőket vélhetően muszlimokkal azonosíthatták a válaszadók). A V4-es országokat vizsgálva megállapították, hogy Magyarország a legbefogadóbb e csoport kapcsán: az emberek 58 százaléka befogadná a háborús övezetből érkező menekülteket legalább arra az időre, ameddig nem tudnak visszatérni saját országukba.

Oroszország 2022-es Ukrajna elleni támadása a magyar választók attitűdjeire, választási részvételi hajlandóságára és pártpreferenciájára is nagy hatást gyakorolhatott az ez évi országgyűlési választási kampány során. Az országgyűlési választási kampány idején készült egy felmérés, amely szerint 2022-ben még kevesebb bevándorlót engednék be a magyar választók.¹ A nemzetközi szakirodalom azonban azt mutatja, hogy a választók különbséget tesznek például az afgán és az Ukrajnából érkező háborús menekültek között is. Ennek oka az, hogy az ukránok számos változó szerint jobban hasonlítanak az európaiakra, például közös sporteseményeken vesznek részt, ugyanúgy fontos intézményként ismerik el az EU-t és a NATO-t, és vallásosság tekintetében is közelebb állnak az európai értékekhez (De Coninck 2022). Ennek alapján azt feltételezzük, hogy a magyar választók is különbséget tesznek a bevándorlók között elsősorban a származási ország, a vallás és a nyelv alapján.

Fókuszcsoport mint alkalmazott módszer

A kutatás során két fókuszcsoportos beszélgetésre került sor: az első két héttel a 2022. április 3-ai országgyűlési választások előtt, a második pedig két héttel a választások után zajlott. A beszélgetéseket online környezetben, a Microsoft Teams alkalmazás segítségével bonyolítottuk le. A beszélgetésekről a résztvevők beleegyezésével videofelvétel készült, a beszélgetéseket e cikk szerzői moderálták. A módszer alkalmazása kapcsán fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a fókuszcsoport mint kvalitatív kutatási technika nem alkalmas a populáció körében általánosítható tendenciák kirajzolására, így kutatásunk célja sokkal inkább a különböző érvelési technikák és logikai összefüggések feltárása volt.

Az első fókuszcsoportos beszélgetésen hét, a másodikon nyolc fő vett részt. A résztvevők egy szűrőkérdőívet töltöttek ki a beszélgetést megelőzően annak érdekében, hogy az általunk fontosnak ítélt jellemzőik szerint hasonló arányban kerüljenek a fókuszcsoportos beszélgetésekbe.² Ez alapján a beszélgetéseket megelőzően

1 Lásd: <https://blogs.eui.eu/migrationpolicycentre/acceptance-of-refugees-and-solidarity-in-the-eu/>.

2 A kiválasztásban egy közreműködő cég volt segítségünkre, akik egy erre a célra kialakított adatbázisból véletlenszerűen válogatták ki a fókuszcsoporton résztvevőket.

tisztában voltunk az életkorukkal, a lakóhelyükkel, az iskolai végzettségükkel, illetve a pártpreferenciájukkal (a részletes adatokat lásd a mellékletben szereplő első táblázatban).

A fókuszcsoporthoz beszélgetések az alábbi vezérfonal szerint zajlottak:

A bemutatkozó körben a nevük, életkoruk, foglalkozásuk megosztásán túl arra biztattuk a résztvevőket, hogy becsülgék meg, mi lehet a bevándorlók aránya a településükön, illetve azon a környéken, ahol élnek. Ez a kérdés hangsúlyozottan a résztvevők szubjektív érzékelésére támaszkodott, nem pedig a hivatalos statisztikai adatokra.

A második blokk során arra voltunk kíváncsiak, milyen médiatartalmakat fogyasztanak a résztvevők – ez azért volt lényeges, hogy megtudjuk, a későbbiekben bemutatott cikkekkel, illetve magával a médiakörnyezettel találkozhattak-e korábban a válaszadók.

A harmadik blokk célja a résztvevők migrációval kapcsolatos általános véleményének, attitűdjének feltárása volt. Olyan migrációról szóló cikkeket és Facebook-posztokat mutattunk nekik, amelyekre kiemelkedően sok online felhasználói reakció érkezett 2020 januárja és 2021 decembere között. A cikkek kiválasztása során az origo.hu-n, 444.hu-n, hvg.hu-n illetve 24.hu-n megjelent, migrációval kapcsolatos Facebook posztokat vizsgáltuk a CrowdTangle program segítségével (2021) (a fókuszcsoporthoz beszélgetések során bemutatott újságcikkek és Facebook-posztok írásunk online változatának mellékletben található). Az általunk mutatott cikkek tehát az Ukrajnában zajló háborút megelőző médiadiskurzust reprezentálták a legolvasottabb kormánypárti és nem kormánypárti online médiumokban. Az újságcikkek elolvasását követően a résztvevők beszámoltak az érzelmekről, amelyeket a cikkek elolvasása keltett bennük. Ezután arra kértük őket, hogy idézzenek fel tartalmi érveket és információkat a szövegekből.

A beszélgetés zárásaként és egyfajta összegzésként megkértük a résztvevőket, hogy válaszoljanak arra a kérdésre, szerintük összességében hány menekültet és bevándorlót kellene Magyarországnak befogadnia. Végezetül azt kértük, hogy válaszaikat indokolják is meg.

A beszélgetések leiratait NVivo 12 szoftverrel elemeztük (QSR International 2018). A kódolás során a kutatási kérdésünk operacionalizálásának megfelelő kódokat alakítottunk ki, majd ezt bővítettük további induktív módon beazonosított kódokkal (Virginia Braunt és Victoria Clarke-ot idézi Geambaşu et al. 2022).

A fókuszcsoporthoz beszélgetések tanulságai

Mindkét fókuszcsoport résztvevői között egyértelmű többségben voltak azok, akik általánosságban elleneztek, hogy Magyarországra bevándorlók érkezzenek, és csak egy-két olyan csoporttag akadt, aki támogatta a bevándorlók befogadását. Még azok a résztvevők is inkább elutasítóan nyilatkoztak a bevándorlók kapcsolatban, akik ellenzéki szavazónak vallották magukat:

Én csak azt szeretném mondani, hogy én baloldali érzelmű vagyok, ennek ellenére első perctől kezdve nem úgy gondoltam a bevándorlásra, hogy jaj, de jó dolog ez. ... És az, hogy afrikaiak ilyen tömegben jöttek Európába, ez nem hiszem, hogy több pozitívumot hozott, mint amennyi negatívumot. (72 éves Győr-Moson-Sopron megyei nő, Egységben Magyarorszáért-szavazó)

Azon ritka esetekben, amikor elfogadó vélemény fogalmazódott meg, ez éles konfliktusokat váltott ki a csoporttagok között, ezzel szemben az elutasító vélemények kinyilvánítását általában támogató hozzászólások követték. Fontos kiemelni, hogy a „migráns” kifejezést szabadkozva használták a résztvevők az Ukrajnában zajló háború elől menekülők kapcsán. Hiába Európán kívülről érkezett valaki letelepedési céllal, a „migráns” kifejezést csak speciális esetekben gondolták alkalmazhatónak:

Debrecent annyival egészíteném ki, ha most az egyetemistákat sorra vesszük, ott több tízezer, távolkeleti meg afrikai származású ember van, azt azért nem mondanám migránsnak, mert ugye nem migráció céljából jönnek. De attól függetlenül szép számmal

vannak. ... Az ukránokról nem tudok beszélni, sok szót lehet hallani, szláv beszédet, vannak szép számmal, de róluk nem tudok. Csúnyát mondok, de rajtuk nem látszik, hogy ők azok. (46 éves Hajdú-Bihar megyei férfi, Fidesz-szavazó)

Ukrajnából csak nők, gyerekek, idősök érkeznek, mert ők tényleg a háború elől jönnek. Viszont ezeknél a migránsoknál meg kell nézni, hogy a 90 százalékuk erős, tehát tényleg izmos, kisportolt férfiak. Tehát ha tényleg háború elől jönnek, miért nem marad otthon és védi meg a hazáját, mint ahogyan az ukránok is megteszik? (46 éves Hajdú-Bihar megyei férfi, Fidesz-szavazó)

Én már találkoztam is ukrán menekültekkel. A Zrínyi úti kórház telephelyen vannak elszállásolva. Meg migránsokkal is találkoztam már Vámosszabadin. (28 éves Győr-Moson-Sopron megyei nő, nem szavazó)

Hosszan tartó diskurzus alakult ki a választás előtt lebonyolított csoportban azzal kapcsolatban, hogy ki tekinthető migránsnak és ki nem. A válaszadók a „migráns” kifejezést azokkal a bevándorlókkal, menekültekkel kapcsolatban tartják alkalmazhatónak, akikkel szemben komolyabb előítéleteik vannak:

Ahogy XY is mondta, különválasztanám nációk szerint a bevándorlókat, tehát aki gazdasági okok miatt jön ide, és olyan munkákat elvállalnak, amit esetleg más nem vállal ... És van az a másik náció, aki ingyenélés miatt – nem mondom azt, hogy robbantgatás miatt, mert az kicsit demagóg lenne – én azt mondom, az ingyenélés miatt jönnek, nehogy már ő asszimilálódjon a befogadó nemzethez. Azokat én ki nem állhatom. (46 éves Hajdú-Bihar megyei férfi, Fidesz-szavazó)

Az, hogy mindig mondják, hogy milyen kettős mércét alkalmaz Magyarország, mert afrikaiakat nem fogad be, és ukránokat igen, ezt kiveséztük, ez körte meg alma, össze se lehet hasonlítani, tényleg háború elől menekülnek, a nők menekülnek, a férfiak harcolnak, szomszédos ország, az első biztonságos ország, nem hat-hét országon keresztül jönnek stb., stb. (46 éves Hajdú-Bihar megyei férfi, Fidesz-szavazó)

A bevándorlók gazdasági aktivitása is jelentős mértékben meghatározta, hogy milyen kategóriába sorolták őket, illetve hogy befogadható egyénként tekintettek-e rájuk vagy sem:

A vendégmunkást meg a bevándorlást elválasztjuk. A vendégmunkás az, aki átjön dolgozni, munkásszállón lakik, hazajár, ez megint más, a bevándorló, aki ide eljön a családjával, ideköltözik és rátelepedik a szociális hálóra, az nem kívánatos, rájuk nincs szükség. Olyan bevándorlóra, aki gazdasági okok miatt eljön ide, és normálisan beáll a rendszerbe, arra van szükség, na ilyen kevés van. (64 éves debreceni férfi, Fidesz-szavazó)

Több résztvevő egymásra reagálva anélkül tett különbséget az Ázsiából érkező, illetve az arab származású bevándorlók között, hogy arra külön rákérdeztünk volna. Míg az ázsiai és az európai származású bevándorlókat minden esetben szorgalmas munkaerőnek látták, az arab származású bevándorlókat gazdasági és kulturális szempontból is ártalmasnak ítélték meg:

Két dolog van. Az egyik, hogy vietnámi, mongol egyetemisták érkeznek Magyarországra, sokszor olyan szektorokban dolgozva, amelyeket egyébként a munkaerőhiány vagy egyáltalán a dolgozni akarás hiánya ellehetetlenítene, gondolok itt a könnyűiparra például. ... A másik réteg, az az általam gyalog arabnak hívott réteg, akit félig-meddig behülyítettek

Pakisztánban, Szíriában és végigmondhatom a Száhel-övezetét Észak-Afrikában, hogy Európában milyen jó, mindenkit várnak, mekkora fizetése lesz és a többi. Most azzal viszont a németek sem tudnak mit kezdeni, de mi sem, ha idejönnek. (52 éves győri férfi, Fidesz-szavazó)

Én is azt látom, hogy egyrészt vannak azok a kelet-ázsiai meg dél-kelet ázsiai munkavállalók, akik szorgosak és azokban a szektorokban dolgoznak, ahova a magyarok már annyi pénzért azért nem mennek el, ez a része hasznos, viszont én is azt gondolom, hogy ezek a Szíriából, Közel-Keletről meg Észak-Afrikából érkező bevándorlók ezek ... nagyon nem idevalók. (29 éves budapesti férfi, bizonytalan szavazó)

Szintén egymásra reagálva többen kiemelték, hogy a magyar kultúrához való alkalmazkodás az ideérkezők részéről kulcsfontosságú a megítélésükben:

Ahogy XY mondta, vannak jó oldali, olyan népek, akik beilleszkednek, kínaiak, thai-földiek, velük semmi probléma sincs, jó szint hoznak a kultúrába, gasztronómiába, sokat lehet tőlük tanulni. (28 éves győri nő, nem szavazott)

Az a kultúra, aki Afrikából be szeretne jönni, arra nekünk nincs szükség, a tanultat van szükség, mert színesíti a miénket, de úgy ahogy XY mondta, hogy a miénk az elsődleges, ide integrálódnia kell és meg kell alkudni, a tanultabbak elfogadnák, de a többi az erre nem képes. (64 éves debreceni férfi, Fidesz-szavazó)

Válaszadóink egyértelműen negatívabb színben tüntették fel azokat, akik Európán kívülről érkeztek, esetükben a migráns szó már önmagában negatív konnotációval bírt:

Az európai bevándorlókkal nincsen probléma, csak azokkal, akik Afrikából érkeznek, teljesen más kultúrából érkeznek. Nem is akarnak dolgozni, nullának venném, viszont a többi akar, ezért mondtam a négyest, szükség van szerintem vendégmunkásokra. (61 éves hajdúszoboszlói férfi, Fidesz-szavazó)

Alapvetően, aki Afrikából idejön, mert ideküldik, mindenki tudja a háttérügyeket... (33 éves budapesti férfi, Fidesz-szavazó)

Azzal egészíteném ki ezeket a migránsokat, hogy ők ugye az a kategória, akik úgy jönnek, hogy kerítést átmászva, útlevelet elhajigálva, lehazudni 17 évesnek magukat, ugye élet-erősek, és azt hazudják, hogy a háború elől menekülnek. Na most ez a kategória, akik úgy jönnek, hogy elvárnák, ha idejönnek akkor mindenüket vegyük át. A kérdésre a válasz, hogy a kultúrájukat is vegyük át, tehát nem asszimilálódni, nem ők veszik fel az odaköltözőknek, nem ők illeszkednek be, hanem mindenki más hozzájuk alkalmazkodik. (46 éves Hajdú-Bihar megyei férfi, Fidesz-szavazó)

A résztvevők több ponton azonosították, hogy a kormányközeli hírportálok kommunikációja változott a migrációval kapcsolatban, észlelték, hogy azok különböző stílusban tudósítottak a 2015-ös migrációs válság során érkezőkről és az ukrajnai háború elől menekülők helyzetéről. Mindezek ellenére jellemzően megengedőek voltak az ilyen típusú politikai kommunikációs stratégiákkal szemben:

Én szerintem ez a néhány cikk, amit láttunk, az változást hozott az Origónak a kommunikációjában. Egy pár éve tényleg mindenhol csak ez a – hogy mondjam? – tehát min-

denhol volt ez a hibáztatás, vagy nem is ezt mondom, hanem ilyen célpontkeresés, ami a korábbi Fidesz-kormányokat jellemezte, hogy mindig kerestek valakit, akit így céltáblába oda tudtak rakni, és tudták ezzel a népességnek egy bizonyos részét megmozdítani. ... Viszont úgy látom, hogy ez most más egy kicsit, vagy hát nem is kicsit, kifejezetten objektívebben mutatja be. (29 éves budapesti férfi, bizonytalan szavazó)

A résztvevők nemcsak a különböző narratívákat, de az eltérő kormányzati intézkedéseket is azonosították, és amennyiben ezzel kapcsolatban véleményt fogalmaztak meg, egyetértettek a magyar kormány eljárásával. Továbbá bizonyos szociálpszichológiai elméletek is felfedezhetők az adott válaszokban, többször hangzott el olyan, amely az öngazolás elméletét (Schachter & Singer 1962) támasztotta alá:

Az ukránokkal kapcsolatban nem is kellene mást lépni, én szerintem ezt tökéletesen csinálja Orbán Viktor. El is döntötte, hogy aki jön, azt segítjük, mert ők tényleg háborúból jönnek és menekültek, ők tényleg. Nagy része vissza is akar majd menni, lehet, hogy marad is belőle itt. (64 éves debreceni férfi, Fidesz-szavazó)

Azért lássuk be, hogy nálunk is, ha baj van, mindegy, hogy kerítésen belül, mi is a legközelebbi szomszédhoz megyünk segítségért, ez szerintem teljesen korrekt kezelési mód az ukránokkal kapcsolatban. (40 éves Hajdú-Bihar megyei nő, bizonytalan szavazó)

Összegzés és következtetések

Kutatásunk fókuszcsoportos módszerrel vizsgálta a bevándorlókkal kapcsolatos attitűdöket az Ukrajnában zajló háború kapcsán, közvetlenül a 2022-es választások előtt és után. Kutatásunknak két elméleti kiindulópontja volt. Egyrészt a „mintakisebbség” elmélete alapján azt feltételeztük, hogy a különböző bevándorlócsoporthoz eltérően viszonyulnak a magyar válaszadók: míg bizonyos bevándorlókkal és menekültekkel szemben rendkívül elutasítóak, más csoportokkal kapcsolatban támogató attitűdöt képviselnek. Másrészt abból indultunk ki, hogy a kormányzati kommunikáció – ahogy a 2015-ös migrációs válság idején, úgy az Ukrajnából érkező menekültek és bevándorlók kapcsán is – jelentős hatással lesz az állampolgári attitűdökre.

Kutatásunk tapasztalatai igazolták előzetes feltételezéseinket. Anélkül, hogy arra a fókuszcsoportos beszélgetések során közvetlenül rákérdeztünk volna, azt láthattuk, hogy a „mintakisebbség” elméletének érvényesülése mellett a kormányzati kommunikáció is rendkívül hatékonyan befolyásolja a bevándorlókkal és menekültekkel kapcsolatos, egyébként stabilnak mutató véleményeket, az egyének pártpreferenciájától függetlenül. Ez elsősorban abban nyilvánult meg, hogy jelentős különbség látszott a tekintetben, kiket értenek migránsok alatt a fókuszcsoportok résztvevői: minden alkalommal, amikor a fogalmat használták, tisztázni igyekeztek, hogy az Ukrajnából érkezőket értik-e alatta, illetve a „migráns migránsokat”, azaz a főként arab országokból érkező muszlimokat, akikre a 2015 óta tartó kormányzati kommunikáció negatív konnotációban rásütötte a migráns jelzőt. Az arab bevándorlókkal kapcsolatban szinte egyáltalán nem jelent meg befogadó, integratív vélemény a beszélgetők körében, míg az Ukrajnából érkezők kapcsán szinte kizárólag támogató vélemények fogalmazódtak meg. Eredményeink rávilágítanak a migráció kapcsán zajló politikai diskurzus kiemelkedő szerepére az állampolgári attitűdök kapcsán, illetve árnyalják a magyar társadalomban mutatókozó idegenellenesség mértékéről és természetéről alkotott ismereteinket. Mivel a fókuszcsoport mint kvalitatív kutatási módszer eredményei közvetlenül nem általánosíthatók, érdemes lehet az egyes bevándorlócsoporthoz alkotott vélemények közötti különbségeket későbbi kérdőíves kutatások során is vizsgálni. További kutatási irányt jelenthet, ha megvizsgáljuk az attitűdöket a jelenleg egyre nagyobb számban érkező vendégmunkások kapcsán, akik az ukrán menekültekhez hasonlóan szintén egy külön csoportot alkotnak, és kérdéses, hogy velük szemben az elfogadó vagy inkább az elutasító álláspontot képviselnek-e a magyarok.

Irodalom

- Allport, Gordon Willard (1954): *The nature of prejudice*. Boston: Addison–Wesley.
- Bajomi-Lázár Péter (2019): An anti-migration campaign and its impact on public opinion: The Hungarian case. *European Journal of Communication*, vol. 34, no. 6, pp. 619–628, <https://doi.org/10.1177/0267323119886152>
- Barna, Ildikó & Júlia Koltay (2019): Attitude Changes towards Immigrants in the Turbulent Years of the Migrant Crisis and Anti-Immigrant Campaign in Hungary. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, vol. 5, no. 1, pp. 48–70, <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v5i1.501>
- Benczes, Réka & Bence Ságvári (2022): Migrants are not welcome: Metaphorical framing of fled people in Hungarian online media, 2015–2018. *Journal of Language and Politics*, vol. 21, no. 3, pp. 413–434, <https://doi.org/10.1075/jlp.20042.ben>
- Bíró-Nagy, András (2021): Orbán's political jackpot: Migration and the Hungarian electorate. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 48, no. 2, pp. 405–424, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1853905>
- Calabrese, Joseph D. (2000): A Book Review of “Stereotypes and Prejudice: Essential Readings”. *Psychiatric Rehabilitation Skills*, vol. 4, no. 3, pp. 518–523, <https://doi.org/10.1080/10973430008408635>
- De Coninck, David (2022): The Refugee Paradox during Wartime in Europe: How Ukrainian and Afghan Refugees are (not) Alike. *International Migration Review*, vol. 5, no. 2, pp. 578–586, <https://doi.org/10.1177/01979183221116874>
- Fargues, Emilien & Elke Winter (2019): Conditional membership: What revocation does to citizenship. *Citizenship Studies*, vol. 23, no. 4, pp. 295–303, <https://doi.org/10.1080/13621025.2019.1616446>
- Geambaşu Réka, Gergely Orsolya, Nagy Beáta & Somogyi Nikolett (2022): Alapvető anyaság: Az anyai szerep felértékelődése középosztálybeli magyar nők körében az első Covid19-lezárások idején. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 12. évf. 4. sz. 4–29. o., <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2022.4>
- Hackl, Andreas (2022): Good immigrants, permitted outsiders: Conditional inclusion and citizenship in comparison. *Ethnic and Racial Studies*, vol. 45, no. 6, pp. 989–1010, <https://doi.org/10.1080/01419870.2021.2011938>
- Jones, Melinda (2001): *Social Psychology of Prejudice*. 1st edition, London: Pearson.
- Matsuda, Gann (1990): “Only the Beginning”: Continuing the Fight for Empowerment. *Amerasia Journal*, vol. 16, no. 1, pp. 159–169, <https://doi.org/10.17953/amer.16.1.4t046080h66105q0>
- Messing, Vera & Bence Ságvári (2019): *Still divided but more open. Mapping European attitudes towards migration before and after the migration crisis*. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Moise, Alexandru D., James Dennison & Hanspeter Kriesi (2024): “European attitudes to refugees after the Russian invasion of Ukraine.” *West European Politics*, vol. 47, no. 2, pp. 356–381, <https://doi.org/10.1080/01402382.2023.2229688>
- Pepinsky, Thomas, Ádám Reiff & Krisztina Szabó (2022): *The Ukrainian Refugee Crisis and the Politics of Public Opinion: Evidence from Hungary*. OSF Preprints. <https://doi.org/10.31219/osf.io/4mvc6>
- Pokorny, Zsanett & Eszter Sággy (2021): The policy agendas of liberal and illiberal democracy (1990–2018). In: Miklós Sebők & Zsolt Boda (eds.): *Policy Agendas in Autocracy and Hybrid Regimes; the case of Hungary*, pp. 207–244 London: Palgrave Macmillan Cham, <https://doi.org/10.1007/978-3-030-73223-3>
- Schachter, Stanley & Jerome Singer (1962): Cognitive, social, and physiological determinants of emotional state. *Psychological Review*, vol. 69, no. 5, p. 379, <https://doi.org/10.1037/h0046234>
- Sík Endre (2022): *Traktátus a társadalomtudományok kutatási módszereiről gondolkodók számára*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Sík Endre, Simonovits Bori & Szeitl Blanka (2016): Az idegenellenesség alakulása és a bevándorlással kapcsolatos félelmek Magyarországon és a visegrádi országokban. *REGIO*, 24. évf. 2. sz. 81–108. o., <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v24i2.114>

Simonovits, Bori & Anikó Bernát (2016): The social aspects of the 2015 migration crisis in Hungary. TÁRKI Social Research Institute, http://www.tarki.hu/hu/news/2016/kitekint/20160330_refugees.pdf.

Taylor, Shelley E., Susan T. Fiske, Nancy L. Etcoff & Audrey J. Ruderman (1978): Categorical and contextual bases of person memory and stereotyping. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 36, no. 7, pp. 778–793, <https://doi.org/10.1037/0022-3514.36.7.778>

Yi, Varaxy & Samuel D. Museus (2015): Model minority myth. In: John Stone, Rutledge M. Dennis, Polly S. Rizova, Anthony D. Smith & Xiaoshuo Hou (eds.): *The Wiley Blackwell encyclopedia of race, ethnicity, and nationalism*, 1–2. Denver: University of Denver, <https://doi.org/10.1002/9781118663202.wberen528>

Adatforrás

CrowdTangle Team (2021). *CrowdTangle*. Facebook, Menlo Park, California, United States.

Mellékletek

1. sz. melléklet

1. táblázat

A fókuszcsoportos beszélgetések résztvevői életkor, lakóhely, iskolai végzettség és pártpreferencia szerint

	1. csoport	2. csoport
Átlagéletkor	43 év	53 év
Település	Budapest: 2 fő Debrecen: 2 fő Győr: 3 fő	Abda: 1 fő Budapest: 1 fő Földes: 1 fő Debrecen: 1 fő Győr: 2 fő Hajdúsámson: 1 fő Hajdúszoboszló: 1 fő
Iskolai végzettség	Szakmunkás: 1 fő Érettségi: 3 fő Főiskola: 1 fő Egyetem: 2 fő	Szakmunkás: 2 fő Érettségi: 4 fő Főiskola: 1 fő Egyetem: 1 fő
Pártpreferencia 2018-ban	DK: 1 fő Fidesz-KDNP: 2 fő Jobbik: 2 fő MSZP-P: 1 fő Nem szavazott: 1 fő	Fidesz-KDNP: 4 fő Jobbik: 2 fő LMP: 1 fő Egyéb párt: 1 fő
Pártpreferencia 2022-ben	Fidesz-KDNP: 3 fő Egységben Magyarországért: 2 fő Nem tudja: 2 fő	Fidesz-KDNP: 5 fő Egységben Magyarországért: 1 fő Nem szavazott: 1 fő Nem mondja meg: 1 fő

2. sz. melléklet

A fókuszcsoporthoz beszélgetések során bemutatott újságcikkek és Facebook-posztok listája

1. kép

Origo.hu: Az ENSZ továbbra is a migránsok betelepítését erőlteti, 2018. IV. 3.³

NAGYVILÁG

Az ENSZ továbbra is a migránsok betelepítését erőlteti

ORIGO

2018.04.03. 16:52

EZ A CIKK 3 ÉVE FRISSÜLT UTOLJÁRA. A BENNE SZEREPLŐ INFORMÁCIÓK A MEGJELENÉS IDEJÉN PONTOSAK VOLTAK, DE MÁRA ELAVULTAK LEHETNEK.

AZ ENSZ Menekültügyi Főbiztossága húsvétkor is azt csinálta, amihez a legjobban ért: a bevándorláspárti spekuláns, Soros György kívánságának eleget téve a migrációt erőltetette, annak ellenére, hogy az európai emberek 78%-a szigorúbb határvédelmet követel.

A Pew Research Center adatai alapján **2010-TŐL NAPJAINKIG TÖBB MINT EGYMILLIÓ FEKETE-AFRIKAI MIGRÁNS KÖLTÖZÖTT EUROPÁBA.** A kontinens őslakóinak a 68%-át félelemmel tölti el az afrikaiak beköltözése - írja a [Breitbart](#).

Afrikai migránsok Lampedusa szigeténél. FORRÁS: AFP/NURPHOTO/CHRISTIAN MARQUARDT

A tanulmány szerint

A LEGTÖBB ILLEGÁLIS BEVÁNDORLÓ A SZOCIÁLIS JUTTATÁSOK ÉS A JOBB GAZDASÁGI HELYZET MIATT JÖN AZ EURÓPAI UNIÓBA. TEHÁT NEM HÁBORÚ ELŐL MENEKÜL EL. A Pew Research Center mérései értelmében **A KENYABAN ÉLŐK TÖBB MINT 50%-A ELKÖLTÖZNE AZ ORSZÁGBÓL.** Az európaiak 70%-a azon a véleményen van, hogy problémát fog jelenteni a muszlimok nagy népességnövekedése. Csupán 8% gondolja azt, hogy ez nem gond.

57% szerint a bevándorlás megváltoztatja az adott ország kultúráját.

78% UGYANAKKOR SZIGORÚBB HATÁRVÉDELMEI KÖVETEL. Ennek tükrében teljesen érthető, hogy az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága **MIÉRT ERŐLTETI MÉG A KERESZTÉNYSÉG LEGNAGYOBB ÜNNEPÉN IS AZ ILLEGÁLIS MIGRÁCIÓT.**

A SZERVEZET SZERINT A BEVÁNDORLÁS ELKERÜLHETETLEN, SZÜKSÉGES, SŐT KÍVÁNATOS IS.

Teljesen egyértelmű tehát mindenki számára, hogy a genfi székhelyű Menekültügyi Főbiztosság és a vele szövetséges EU-t irányító brüsszeli elit teljesen elszakadt a valóságtól, és **AZ EURÓPAI EMBEREK AKARATÁVAL SZEMBESZÁLLVA SOROS GYÖRGY MEGBÍZÁSÁIT TELJESÍTI, AMINEK AZ A LÉNYEGE, HOGY EURÓPA BEVÁNDORLÓKONTINENS LEGYEN.**

3 Lásd: <https://www.origo.hu/nagyvilag/20180403-az-ensz-husveti-uzeneteben-is-a-migraciott-erolteti.html>.

2. kép

*Hirado.hu: Orbán Viktor az Európai Bizottság
alelnökével tárgyalt, 2022. III. 4.⁴*

ITTHON

Orbán Viktor az Európai Bizottság alelnökével tárgyalt

MTI

2022.03.04. 15:33

Orbán Viktor miniszterelnök a Karmelita kolostorban fogadta Margarítisz Szkínászt, az Európai Bizottság alelnökét péntek délután - tájékoztatta az MTI-t Havasi Bertalan, a Miniszterelnöki Sajtóiroda vezetője.

A megbeszélés témája az ukrajnai háború és az annak nyomán kialakult humanitárius válsághelyzet volt.

ELSŐRENDŰ CÉLKÉNT NEVEZTÉK MEG A BÉKE MIELŐBBI MEGTEREMTÉSÉT UKRAJNÁBAN, VALAMINT AZT, HOGY AZ EZT CÉLZÓ ERŐFESZÍTÉSEK SORÁN AZ EURÓPAI UNIÓ MINDVÉGIG EGYSÉGESEN LÉPJEN FEL.

Az uniós biztos elismerően szólt a magyar hatóságok, a civil szervezetek és a magyar állampolgárok segítőkészségéről, amit az ukrajnai menekültek irányába tanúsítanak, és amit a határon tett látogatásán személyesen is megtapasztalt.

Orbán Viktor kormányfő fogadja Margarítisz Szkínászt, az Európai Bizottság alelnökét a Karmelita kolostorban 2022. március 4-én FORRÁS: MTI/MINISZTERELNÖKI SAJTÓIRODA/MINISZTERELNÖKI SAJTÓIRODA/BENKO VIVIEN CHER

Ígéretet tett arra, hogy az Európai Unió támogatni fogja ezeket az erőfeszítéseket.

4 Lásd: <https://hirado.hu/kulfold/kulpolitika/cikk/2022/03/04/orban-viktor-az-europai-bizottsag-alelnokevel-targyalt>.

3. kép

Bejegyzés a 24.hu Facebook-oldalán, 2021. XI. 8.⁵

4. kép

Bejegyzés a 444.hu Facebook-oldalán, 2021. VIII. 6.⁶

⁵ Lásd: <https://www.facebook.com/202099276507678/posts/4912120222172203>.

⁶ Lásd: <https://www.facebook.com/490030231058740/posts/4535462769848779>.

5. kép

Bejegyzés a HVG.hu Facebook-oldalán, 2021. VI. 11.⁷

⁷ Lásd: <https://www.facebook.com/131283758531/posts/10160452995423532>.

Kracauer kvalitása: a tartalomelemzés „humanista” megközelítésben

Sebestyén Attila
Debreceni Egyetem

Tanulmányom középpontjában Siegfried Kracauer kvalitatív tartalomelemzéséről írt, bő fél évszázada megjelent szövege áll. Röviden foglalkozom a szerző életművének összetettségével, amiről az utókor egy ideig elfeledkezett és amit újból felfedezett, de – leszűkítve – most csak Kracauer „amerikai évei” érdekelnek. Még pontosabban: azt vizsgálom, hogy a kommunikáció- és médiakutatások – s ezeken belül a tartalomelemzési módszer – alapító időszakában Kracauer miként őrizte meg a társadalomtudományosság keretén belül „humanista” (bölcész) gondolkodásmódját, a jelentésképződés feszültségei iránti érzékenységét. Írásom kizárólag a tartalomelemzés elvi kérdéseiről szól, a konkrét anyagon végzett analízis szemléltető erejét nélkülözi, mivel nem célom az, hogy a módszertani belátásokat már ebben a szövegben gyakorlati módon is hasznosítsam; erre egy másik munkámban vállalkozom.

Kulcsszavak: humanista megközelítés, kommunikáció- és médiakutatások története, kvalitatív tartalomelemzés, módszertani reflexió, Siegfried Kracauer

Kracauer's Quality: The “Humanistic” Approach of Content Analysis

This paper focuses on Siegfried Kracauer's essay on qualitative content analysis published in the mid-20th century. It offers a brief overview of the complexity of the author's oeuvre which was first forgotten and then rediscovered by posterity. More particularly, it asks the question of how Kracauer preserved his 'humanistic' way of thinking and his sense for the tensions of meaning in the founding era of communication and media studies dominated by the social sciences. This study looks into the conceptual level of content analysis but does not examine an actual corpus as it does not seek to apply the methodological insights practically and immediately, which is to be done in another paper.

Key words: history of communication and media research, humanistic approach, methodological reflection, qualitative content analysis, Siegfried Kracauer

Bevezetés: a kvalitatív tartalomelemzés

A tartalomelemzés (*content analysis*) előzményei közt szokás számontartani például az ókori klasszikusok és a Szentírás exegézisét vagy épp a freudi álominterpretációs módszereket – ahogy azt Philipp Mayring más munkák alapján megállapítja a metódus szaklapjának tekinthető *Forum: Qualitative Social Research* című folyóirat első évfolyamában (vö. Mayring 2000). E kultúrtörténeti visszatekintések bizonyára a tartalomanalízis presztízsét hivatottak növelni, de talán már túl messzire nyúlnak vissza. Precízebb a módszertant a nagyhatalmi-háborús propaganda 20. század közepi vizsgálataiból eredeztetni.

Morris Janowitz amerikai szociológus tanulmánya szerint Harold D. Lasswell politika- és kommunikációteoretikus egy 1935-ös kötetében (*World Politics and Personal Insecurities*) fektette le annak a kvantitatív tartalomelemzési metódusnak az alapjait, amelyet a világháború idején az Egyesült Államok Kongresszusi Könyvtára által vezetett Wartime Communications tömegkommunikáció-kutatási projektben bontakoztatott ki a maga teljességében, majd a háború után megjelent *Languages of Politics* című munkájában dokumentált (vö. Janowitz 1968–69: 646–647). Voltak természetesen korábban is más tartalomelemzési eljárások több társadalomtudományos részdiszciplína (a történelem, a jog, a politológia, az antropológia) terén. Lasswell azért tekinthető módszerteremtőnek, mert célja az volt, hogy e sokféleségbe rigorózan rendszerezett, sztenderdizált és precízen másolható tudományos kereteket hozzon dokumentumok vizsgálatához (Janowitz 1968–69: 647). Jóllehet vannak olyan vizsgálati irányok, amelyek a lasswelli örökséget leszűkítik a „manifeszt tartalom” elemzésére (azaz a megbízhatóan és validálható módon, probléma nélkül kódolható szövegösszetevők vizsgálatára), maga Lasswell azonban a tartalomelemzés tartományát tágabban jelölte ki, és számolt azzal, hogy a vizsgálatnak foglalkoznia kell „látens tartalmakkal” is, azaz a dokumentumokban csak implikált képzetekkel. Önmagában már a kinyilatkoztatott és rejtett jelentésrétegek közti határvonal kijelölése is dilemmákat okoz a tartalomelemzés számára. A másik komoly teherterele a lasswelli módszertannak az a paradoxon, hogy miközben a tömegmédia tartalmait egy adott társadalmi berendezkedés és értékrendszer tükröződéseként tekinti, egyszersmind megengedi azt is, hogy e tartalmak társadalmi átalakulások és szemléletmódosulások előidézői is lehetnek. Ezért az eredeti elképzelés szerint a tartalomelemzés egyfelől a tömegkommunikációban aktív aktorok intencióinak, stratégiáinak és célmegvalósításának vizsgálatára szolgál, másfelől a közönség lehetséges válaszreakciónak értelmezésében is hasznosítható (Janowitz 1968–69: 647–648). Mivel Lasswell szemléletmódjának kialakításában – a Chicagói Egyetemen eltöltött éveitől kezdve – a közgazdaság látásmódjából inspirálódott elsődlegesen, a legfőbb szellemi kihívás az volt számára, hogy a politikakutatás miként alakíthatja ki a saját kutatási adatai és anyagai kvantitatív leírásának módszerét (vö. Janowitz 1968–69: 649).

A mennyiségi elemzés kritikája már a 20. század közepén megfogalmazódott, azt kifogásolva, hogy a számszerűsítő megközelítés leegyszerűsítővé és torzítóvá válhat. Az 1970-es, az 1980-as és az 1990-es években ki is fejlődött a mennyiségi tartalomelemzés mellett a kvalitatív változat (vö. Mayring 2000). De kialakult a 2000-es években egy hibrid felfogásmód is. Ennek képviselője például az előzőekben hivatkozott Philipp Mayring német pszichológus és a tartalomelemzési szakirodalom egyik legfőbb hivatkozási pontjává vált Klaus Krippendorff német-amerikai kommunikációtudós és módszertankutató is. Mayring szerint a kvalitatív tartalomelemzés egy olyan hibrid módszertannak tekinthető, amely egyaránt magában foglal mennyiségi és minőségi szempontokat, ezért a kvantitatív és a kvalitatív tartalomelemzés számára közös kritériumrendszert kell kidolgozni (lásd Mayring 2000, 2014). Az ő felfogásában a két elemzésmódot összekötik, s egyben a tartalomelemzés diszciplináris legitimációját garantálják a következő sajátosságok: a vizsgálat valamely kommunikációs modellben keretezze tárgyát, előre meghatározott processzus szabályai szerint bontsa elemzési egységekre anyagát, az interpretáció körültekintően megtervezett és felülvizsgált kategóriákra alapozódjon, az eredmények pedig más vizsgálatok és kutatók által is validálhatók legyenek (vö. Mayring 2000). Krippendorff pedig már eleve a mennyiségi és a minőségi tartalomelemzés megkülönböztetését tartja fölöslegesnek, mert úgy véli, végső soron minden szöveganalízis kvalitatív jellegűnek tekintendő. Szerinte csak azért alakult ki a minőségi tartalomelemzés öndefiníciós kategóriája, hogy az ezt használó megközelítések leválaszthatassák magukat a 20. század első felének és közepének – akkor még kezdetleges – újságcikkelemzési gyakorlatáról (Vö. Krippendorff 2004: 15–16).

Amikor viszont a kvalitatív tartalomelemzésről önmagában esik szó, akkor erényeként könyvelődik el az, hogy a vizsgált anyagok/médiaszövegek „fizikai karakterjegyeinek” számszerűsíthető gyakoriságain és ismétlődéseinek túl

segíti a dokumentumok kontextuális összefüggéseinek és jelentésbeli mélyrétegeinek feltárását is. De egyszerűs mind sokszor kritika éri a módszert amiatt, hogy túl tág teret engedhet az elemzői szubjektivitásnak/impresszionisztikusságnak, nehezen kodifikálható az eljárásrendje, ezért sztenderdizált alkalmazása is akadályokba ütközik, eredményei nem precízek és általánosíthatók, s a döntéshozatali folyamatok támogatásában sem hasznosítható jól (vö. Devi Prasad 2019). Udo Kuckartz német neveléstudományi kutató szerint gyakran megesik az is, hogy csak gyors címkézési vagy „name-dropping” jelleggel utalnak a kvalitatív tartalomelemzésre (és esetleg még valamely elméleti szerzőjére). Akik így járnak el, azt színlelik, mintha e módszer már egységesített módon rögzítve lenne, s egyúttal elfeledkeznek arról, hogy valójában különféle variációkban létezik a kvalitatív tartalomelemzés (vö. Kuckartz 2019). Az azonban mégis konszenzusosnak tekinthető, hogy a módszer elnevezése Siegfried Kracauer vezethető vissza.

Kracauer, az outsider: egy emigráns tudós pályáíve

Kracauer németországi zsidó szociológus, újságíró és filozófus volt, aki előbb 1933-ban Párizsba, majd 1941-ben az Egyesült Államokba emigrált. A Weimari köztársaságban már elismert pozíciót szerzett magának film- és tömegkultúra-kutatóként (von Moltke 2022: 4). Lazán kapcsolódott a frankfurti iskolához (Kuckartz 2019). Végül más utat járt be, mint a frankfurtiak: a világháború után ő már nem tért vissza Németországba, illetve az akadémiai világon belüli recepciója és intézményesítettsége sem ért el olyan szintre, mint az Adorno–Horkheimer-párosé (vö. Sullivan 2023). Hol kultúrkritikusként, hol pedig inkább filmteoretikusként szokás tehát őt számontartani. De összességében – ahogy Daniel Sullivan filmkutató és szociálpszichológus megállapítja – Kracauer mégiscsak olyan egyedi tudós volt, kivált a korabeli USA-ban, aki innovatív módon kombinálta a társadalomtudományi kutatást filozófiai távlatokkal és az esztétikai analízis érzékenységgel. Kracauer emlékezetét sokáig meghatározta az Egyesült Államokba vándorolt emigráns értelmiségi jól ismert toposza, s ezzel együtt annak sugallata, hogy beilleszkedési törekvései ellenére az életpálya amerikai szakaszában már szakmailag marginalizáltak és elidegenedettnek érezte magát új hazájában (Petro 1991: 134). Martin Jay eszmetörténész is a kulturális és tudományterületi *outsider* pozíciót emelte ki az emigráns tudós életét összefoglalni kívánó, „The Extraterritorial Life of Siegfried Kracauer” című tanulmányában (Jay 1975–76).

Johannes von Moltke német filmtudós és kultúrtörténész szerint Kracauer halálakor (az 1960-as években) leginkább már „csak” filmtudósként tartották őt számon. A szellemi öröksége iránti érdeklődés – az 1980-as és az 1990-es évek néhány előzménye után – csak a 2000-es és a 2010-es években élénkült meg jelentősen: a Suhrkamp kiadó életműkiadásában gyűjtötte össze Kracauer munkáit, elkészült átfogó életrajza, amerikai éveinek pedig von Moltke szentelt külön monográfiát *The Curious Humanist* címmel (von Moltke 2022: 4–5). Az utókor Kracauerben újra felfedezte a történetelméleti szerzőt, a szociológust, a regényíró és tárcaszerzőt; s még specializáltabban a Kanthoz, a Panofskyhoz vagy a Poetik und Hermeneutik csoporthoz fűződő viszonyát (von Moltke 2016). Kracauer összességében ma már egy olyan *transzatlanti* figuraként fogható fel, aki két kontinens intellektuális tradíciói közt épített hidat, de úgy, hogy mind a frankfurti iskola vonzáskörzetében, mind pedig New York értelmiségi köreiben végül marginális szereplő maradt (vö. von Moltke 2022: 6).

Az európai emigráns Kracauer nem igazán tudta magát etablirozni az Egyesült Államokban társadalomtudósként és a kvalitatív kutatás alapítóatyjaként (vö. Sullivan 2023). Ennek oka az, hogy miután az 1940-es években a Rockefeller Foundation támogatásával a Museum of Modern Art filmkönyvtárában és a New Schoolban film-történeti és propagandakutatásokat végzett (von Moltke 2022: 6–7), az 1950-es években már csak részmunkaidős alkalmazottként kapcsolódott be a Columbia Egyetemen működött Alkalmazott Társadalmi Kutatások Irodájának munkájába Paul Lazarsfeld vezetése alatt, ahol a hidegháborús amerikai propaganda háttérmechanizmusainak részesévé vált (vö. Sullivan 2023). Egyfelől tehát – Sullivan értelmezésében – az magyarázhatja Kracauer társadalom- és kommunikációkutatói elismertségének szerény szintjét, hogy késői munkásságában „adminisztratív” (azaz kormányzatot támogató), nem pedig kritikai vizsgálatok iránt kötelezte el magát. Másfelől – Kuckartz (2019) szerint – azzal is indokolható marginális pozíciója, hogy Kracauer egy más jellegű tudományos/akadémiai kultúrából érkezett az USA-ba, s nem annyira az empirikus, mint inkább a társadalomfilozófiai és a humán tudományos gondolkodásmód felé orientálódott.

Kracauer és a kvalitatív tartalomelemzés kihívásai

A kvalitatív tartalomelemzéssel foglalkozó 1952–1953-es tanulmánya („The Challenge of Qualitative Content Analysis” címmel) a *The Public Opinion Quarterly* folyóiratnak abban a tematikus számában jelent meg, amely a nemzetközi kommunikációkutatással foglalkozott, vendégszerkesztője Leo Löwenthal volt, a tanulmányok sorát pedig Paul F. Lazarsfeld és Harold D. Lasswell szövegei vezették fel. Kracauer írása a tartalomelemzés akkoriban érvényes – Lasswell és Bernard Berelson munkái által meghatározott – koncepcióját kritizálta. A Lasswelltől örökölt mennyiségelvűség és a Berelson által a „manifeszt tartalomra” irányított szűk fókusz helyett Kracauer tágabb perspektívát és komplexebb látásmódot ajánlott. Vállalása visszavezethető egészen addig, amikor az 1940-es években elkezdte munkáját a MoMA filmgyűjteményben, ugyanis első feladata ott az volt, hogy kifejlesszen olyan elemzési metódusokat, amelyek révén a német filmtermés összehasonlítható egyéb típusú német médiaproduktumokkal, s így kapcsolódott a Rockefeller Foundation által támogatott más hasonló projektekhez. E találkozás érdekessége az volt, hogy míg a többi program kvantitatív és empirikus társadalomtudományi területként alapozta meg a kommunikációkutatást ekkoriban, Kracauer kifejezetten a humán tudományos – nem mennyiségű szemléletű – interpretáció lehetőségét kereste. Jóllehet – jegyzi meg von Moltke – az 1940-es évek idején a kommunikáció- és médiakutatások fejlődése olyan korai fázisában járt, amikor a társadalom- és a humán tudományos megközelítésmódok közti különbségtétel még nem volt éles, és erősebben kötötte össze őket a totalitáriánus tömegkommunikáció megértése iránti vágy (vö. von Moltke 2016, 2022: 8–9).

A „The Challenge of Qualitative Content Analysis” című tanulmány – amelyet szokás a minőségi tartalomelemzés manifesztójának tartani (Devi Prasad 2019) – egyik fő tétele az, hogy a kommunikációkutatás lehetőségei akkor bontakoztathatók ki teljesen, ha a kvantitatívról a kvalitatív vizsgálatokra helyeződik át a fókusz (Kracauer 1952–53: 631). A cikk azt kifogásolja, hogy a mennyiségelvű megközelítésmód általában a kommunikáció „irányát” próbálja meghatározni; azt tehát, hogy egy adott témában egy dokumentum vagy médiaszöveg mennyire affirmatív, tagadó vagy semleges. Ezért a vizsgálat során a kódolás gyakran csak egy egyszerű skálázássá válik; a megbízhatóság és a visszaellenőrizhetőség vágyától vezérelve a kódolók pedig alaposan kimunkált útmutatásokat kapnak azért, hogy egységes módon tudják az adott skálát a dokumentum/médiaszövegek egyes részelemeire alkalmazni (Kracauer 1952–53: 631–632). Ám ez a mechanikus és sztenderdizált vizsgálat, akármilyen kifinomult mennyiségelvű mérési módszert is dolgoz ki, nem teszi lehetővé, hogy az elemzett kommunikációs aktus eredeti irányát rekonstruáljuk. Ugyanis e rigid megközelítés azt nehezíti meg, hogy a vizsgált szöveg egyes részelemeinek egymáshoz kapcsolódásaira láthassunk rá, holott épp ezek az interrelációk alakítják igazán a szöveget. Ahogy Kracauer szerint az irodalmárok is megtapasztalhatják: a kommunikációs aktusok jelentésképződési „iránya” gyakran bizony másképp vagy épp ellentétesen fordul ahhoz képest, amit az egyes részelemek számszaki összesítése mutatna (vö. Kracauer 1952–53: 632). Ha pedig a kvantitatív megközelítésben mégis megjelenik a korrelációk vizsgálata, az többnyire nem lép ki a matematika és a statisztika területéről, s így nem tud érdemben visszakapcsolódni a jelentésképződés elemzéséhez (Kracauer 1952–53: 633).

A tanulmány talán legfontosabb kifogása az, hogy a mennyiségelvű vizsgálat reflektálatlanul és túl mechanikusan a „manifeszt” tartalmakra szűkíti saját hatáskörét. Ezt a meglátását Kracauer Bernard Berelson *Content Analysis in Communications Research* című módszertani útmutatójából vett idézettel támasztja alá (Kracauer 1952–53: 634). Berelson egy olyan skálát képzelt el, amely a különféle kommunikációs aktusok közt az alapján tesz különbséget, hogy a feltételezett közönség mekkora része jut ugyanarra az olvasatra. A skála egyik végére az egyszerű újsághíreket, a másikat a „homályos” modern költészeti alkotásokat helyezte; a tartalomelemzést pedig egyértelműen csak azokra az esetekre látta alkalmazhatónak, amelyek a skála egyszerű és direkt megértést kínáló végéhez sorolandók, azaz olyan kommunikációk/anyagok, amelyek különféle kódolók által egységes módon és egyértelműen kódolhatók mennyiségi mutatókkal, és nem rendelkeznek bizonytalanságot teremtő látens jelentésrétegekkel. Ám ez a felfogás Kracauer szerint „kínos” helyzetetbe hozza a kommunikációkutatást; azért, mert ha a tartalomelemzésnek elsődlegesen nem is obskúrus költeményekkel kell foglalkoznia, nagyon valószínű, hogy többnyire olyan anyagokat kell vizsgálnia, amelyek a Berelson által a rövidhírek tömörségével szemléltetett lecsupaszítottság szintjét jócskán meghaladják összetettségükben: olyan szövegek, amelyekben a jelentésbéli mélyrétegek nemcsak áthatják a „manifeszt” szintet, hanem kifejezetten a szövegeknek azokhoz

a céljaihoz/funkcióihoz kapcsolódnak szervesen, amelyekre épp a tartalomelemzés irányulna (vö. Kracauer 1952–53: 634).

Kracauer a dokumentumok/médiaszövegek elemzéséhez alkalmasabb módszernek látta a kvalitatív vizsgálatot. Miközben elismeri, hogy a mennyiség- és a minőségelvű megközelítésekben vannak közös pontok és átfedések, meghatározó különbségként azt emeli ki, hogy a vizsgált anyagok részelemekre bontásakor a kvalitatív analízisből hiányzik a gyakoriság iránti érdeklődés. Kracauer szerint egyedül az a szempont „számít” a minőségi vizsgálatban, hogy egyes elemek/kategóriák milyen szelekciója és elrendeződése (*selection and rational organization*) sűríti magába az adott szöveg meghatározó jelentéseit (Kracauer 1952–53: 637–638); azaz még ha a kvalitatív tartalomelemzés hasznosít is néha kvantifikálható kategóriákat, mindenképp értékesebbé teszi az, hogy képes olyan textuális dimenziókat feltárni, amelyek nem számszerűsíthetők, és így nem hozzáférhetők a mennyiségelvű vizsgálat számára. Kracauer összegző helyzetértékelése szerint egy mediaszöveg céljait/hatáslehetőségeit/jelentésirányait nem az azt alkotó részelemek numerizált kategorizálása mutathatja meg szemléletesen és élethűen, hanem éppenséggel ezeknek az elemeknek az egymásba szövődése. Ugyanis sokszor előfordul, hogy egy kommunikációs aktusban/dokumentumban éppenséggel nem a sokszorosán ismétlődő nyelvi egységek, hanem egy, csupán egyszer (vagy csak ritkán) előforduló kifejezéskonfiguráció (*configuration of statements*) válik az egész kommunikáció jelentésképződési folyamataiban központilag meghatározó tényezővé (Kracauer 1952–53: 639–640).

A kvalitatív elemzés azonban azzal a dilemmával is kénytelen szembesülni, hogy a mediaszövegek szövetszerűségének feltárásában elért élményszerűségének komoly ára van: óhatatlanul szubjektívnek és impresszionisztikusnak tűnik a tudományos egzaktuság elvárásai felől nézve (legfőképp a precizitás és a validálhatóság terén). De ahogy Kracauer fogalmaz: az objektivitási problémából még nem következik egyenesen az, hogy a kvalitatív vizsgálat szabálytalanná/szabályozatlanná válna, ugyanis nem a tetszőleges spekulációk terepe (Kracauer 1952–53: 641). Ezzel együtt is Kracauer számára érvényes kérdés az, hogy a kommunikációkutatásnak valóban érdemes-e az egzakt tudományosság szempontjait hajszolnia. Szerinte a tartalomelemzés által vizsgálat dokumentumok/médiaszövegek nem pusztán tények gyűjteményei, hanem az életgyakorlat szerves részei, és minden egyes elemükben egyszerre ott „vibrálnak” az alkotói/keletkezési szándékok és befogadói hatáslehetőségek. Kracauer lezáró mondatainak tétele az, hogy a kommunikációs aktusok nem lezárt entitások, hanem a jelentésképződés ambivalenciáival szembesítő kihívások, amelyek az elemzőt a maga személyességének teljességében készítetik reakcióra. Ezért nem zárható ki a kutató részéről az érintettség/szubjektivitás a tartalomelemzés során; s ezért lehet alkalmatlan sokszor az objektivitásra törekvő kvantifikáló vizsgálat a tartalmak belső dinamikáinak feltárásában (Kracauer 1952–53: 641–642). Ezzel együtt is a tanulmány legutolsó mondata a jövőbe tolja a kvalitatív tartalomelemzés fő technikáinak kodifikálását.

Nem véletlen, hogy leginkább a gyakorlati hasznosíthatóság szempontjából éri kritika Kracauer módszertani eszmefuttatását utóéletében. Így például Mayring is – miközben a tartalomelemzés klasszikus változatának továbbfejlesztőjeként ismeri el – mégiscsak olyan szerzőként citálja, aki megmarad az elméleti programkijelölés szintjén, s nem képes konkrét elemzési technikákat javasolni és rögzíteni (Mayring 2014: 21). Értőbb olvasatot ad Kuckartz (2019) helyzetértékelése, amely szerint a kvalitatív tartalomelemzés kracaueri felfogásának háttérében egy holisztikus jellegű gondolkodásmód áll. A tartalomelemzői vizsgálatnak ezt az egészelvűségét emelte ki központi gondolatként Kracauertól Császi Lajos (2010) is a „Műfaj- és narratívaelemzés a médiakutatásban” című tanulmányában.

De abban már a Kracauertól való eltávolodás fedezhető fel Kuckartz részéről, hogy szerinte a kvalitatív tartalomelemzés célja – csapatmunkajellegéből adódóan – a kutatók/kódolók viszonyában interszubjektívvá tehető értelmezések megteremtése (illetve a lehető legprecízebben kialakított elemzői kategóriarendszer kvalitatív adatkorpuszsal való ellátása), nem pedig a különféle valószínűbb vagy valószínűtlenebb olvasatok kimunkálása. Ugyanis míg Kuckartz előbbi meghatározása a kutatócsoporti keretben több elemző által végzett vizsgálat szükségszerű kollektív uniformizáltságát emeli ki, Kracauer tanulmányának lezáró részében a kvalitatív tartalomelemzés szubjektivitásáról – jöllehet *fegyelmezett* szubjektivitásáról (*disciplined subjectivity*) – beszél. Mint fentebb már utaltam rá, a kommunikációs aktusok többségét nem véglegesen rögzített (*fixed*) jelenségeként, hanem olyan bizonytalanságokat okozó kihívásokként (*ambivalent challenges*) kezeli, amelyeket a kutató csak

saját személyisége egészének bevonásával tehet elemzés tárgyává.¹ A tartalomelemzés kuckartzi meghatározása abból a szempontból is eltávolodott Kracauer eredeti felfogásától, hogy a teammunkában végzett analízis uniformizáltsága óhatatlanul a kodifikálhatóság statikusságát célozza meg (hiszen a kódolók számára egységes szövegfeldolgozási elvek a dokumentumok értelmezésének közös *kirögzítését* ajánlják fel). Ezzel szemben Kracauer arra a dinamikára irányítja rá a figyelmet, amely a dokumentumok/médiaszövegek alkotóelemeinek egységes jelentéssé szerveződésében valósul meg. A rész és az egész szintjei közti viszonyt még hangsúlyosabbá teszi az a megfogalmazás, ami a „The Challenge of Qualitative Content Analysis” című tanulmány egy évvel korábbi vázlatának tekinthető, „A Statement on the Humanistic Approach” című kéziratban maradt fenn. Az 1952–53-as tanulmány így fogalmazott:

Ami egyedül számít a kvalitatív elemzésben – már ha ez az ige használható egy olyan kontextusban, amely elutasítja a számszerűsítés elvét –, az az olyan szelekció és racionális elrendezés, amely e kategóriákat az adott szöveg meghatározó jelentéseinek sűrítőményeivé teszi (Kracauer 1952–53: 637–638).²

Az 1951-es vázlatban viszont még a „such small elements” és „the whole” kifejezések szerepeltek a „such categories” és a „the given text” helyén:

Ami egyedül számít a kvalitatív elemzésben, az az olyan szelekció és racionális elrendezés, amely ezeket az apró összetevőket az egész [szöveg] kifejező esszenciáivá teszi (Uo. 126).³

Az 1951-es kézirat azonban nem csak mikroszintű textológiai eltérések miatt lehet fontos Kracauer gondolkodásmódjának mélyebb megértésében. A szöveg ugyanis, amely a rendszerezett kvalitatív elemzést a humanista megközelítéssel azonosítja („what may be called systematic qualitative analysis or the humanistic approach”, Kracauer 2012: 124), a nyomtatásban megjelent tanulmány lezárásához képest elmélyültebben fejti ki a minőségelvű analízis *megregulázott* szubjektivitásának koncepcióját.

Kracauer és a humanista megközelítés

Az 1951-es változat azzal vádolja az egzakt tudományosságra vágyó kvantitatív vizsgálat képviselőit, hogy a kvalitatív elemzésben meghatározó intuíciót leegyszerűsítve csak impresszionisztikusságnak látják, és elutasítják legitimitását (Kracauer 2012: 124). Ezzel szemben Kracauer itt amellet érvel, hogy a humanista megközelítés számára közel sem korlátozó az intuitív látásmód. Csak azért tűnhetett a 20. század közepére kétes hírűnek a tudományosság berkeiben, mert a 19. század végén az ideológiák elvesztették megragadó erejüket, azaz a napnyugati világ embere vonakodott vagy már nem volt képes átadni magát olyan nagy eszméknek, amelyek korábban uralták elméjét (Kracauer 2012: 124–125). Ennek következményeként az intuíció a 20. században már nélkülözni kénytelen a – diskurzív elfogadhatóságát biztosító – megalapozottságot („lacks sanctioned sources”), s lefokozódott funkcijában egyszerűen csak a véleménynyilvánítással azonosítódik (Kracauer 2012: 125).

1 „Csak saját léte teljességével lesz képes az elemző felfedezni és meghatározni a [kommunikációs aktusok – S. A.] jelentését – vagy jelentéseik egyikét –, és így segíteni, hogy ezek kiteljesítsék magukat” (saját fordítás: S. A.) („Only in approaching these wholes with his own whole being will the analyst be able both to discover and determine their meaning – or one of their meanings – and thus help them to fulfill themselves”, Kracauer 1952–53: 642).

2 „What counts alone in qualitative analysis – if the verb is permissible in a context which defies counting – is the selection and rational organization of such categories as condense the substantive meanings of the given text” (saját fordítás: S. A.).

3 „What counts alone in qualitative analysis is the selection and rational organization of such small elements as are expressive of the essentials of the whole” (saját fordítás: S. A.).

A nagy eszmerendszerek kereteihez alkalmazkodó, konzekvens gondolkodás alázatossága volt tehát az a garancia Kracauer gondolatmenete szerint, amely a humanista olvasástól (értsd: a kvalitatív vizsgálatától) távol tartotta a szeszélyesség és részlegesség lehetőségét. Jóllehet a 20. század közepére ez az – afirmatív értelemben vett – fegyelmezett idelologikusság már nem vagy csak nagyon kevésbé volt fenntartható, Kracauer ezért a szubjektivitás ellensúlyozására egyebek közt olyan *praktikákat* javasol, mint a történeti érzék, a kurrens ideológiai áramlatok figyelemmel kísérése, illetve az emberi viselkedés élő ismerete (Kracauer 2012: 126–127).

A nagy ideológiák a gondolkodást pozitívan formáló, hiszen az intuíciót fegyelmező/keretező szerepének Kracauernél megfogalmazódó dicsérete akkor válik igazán izgalmassá, ha azt Theodor W. Adorno Kracaueréről szóló esszéjének bizonyos belátásaival szembesítjük. Adorno írása – amelynek én most angol fordítását használom – eredetileg egy 1964-ben, a tudóstárs hetvenötödik születésnapjára tervezett rádióbeszéd volt. Az angol nyelvű változatot megjelentető folyóirat szerkesztőinek lábjegyzetes megjegyzése szerint a két jeles gondolkodó levelezésében olyan élénk eszmecserét váltott ki, hogy ennek következtében a köszöntő szövege végül helyenként módosult a nyomtatásbéli megjelenéskor (Adorno 1991: 159). Az esszé azért fontos Kracauer gondolkodásmódjának (még szorosabban: az ideológiákhoz való viszonyának) megértésében, mert rögtön az elején rögzíti: Kracauer, aki egész életére a filozófia iránt köteleződött el, előszeretettel nevezte magát „alogikus embernek” (Adorno 1991: 161). Adorno azt állítja, hogy a *rendszerezettség*től *idegenkedés* (*antisystematic tendency*) hatotta át Kracauer munkásságát. Mivel nem szerzett intézményes (egyetemi) képzettséget a bölcselet terén, bizonyos szempontból *amatőr* gondolkodónak volt tekinthető; abban az értelemben mindenképp, hogy a filozófia nagy szellemi konstrukciói nem érdekelték. Ugyanakkor Adorno szerint Kracauer gondolkodás- és írásmódjára az is jellemző volt, hogy a különféle részelemeket törődő óvatossággal képes volt összekötni, még akkor is, amikor a gondolatvezetés tempója felgyorsult (Adorno 1991: 161–162).

Mintha e kettősség, azaz a szisztematikussággal szembeni averzió és a gondosan elmélyült eszme-futtatás párhuzamossága volna felfedezhető abban is, ahogyan Kracauer a filmekhez viszonyult elemzői gyakorlatában. Adorno szerint ugyanis tudós barátja a film médiumát ideológiaként dekódolja, de egy olyan belsőleg konzisztens ideológiaként, amely képes a közönség igényeit aktívan alakítani, egyúttal viszont adaptálódik is hozzájuk (Adorno 1991: 167). Hasonló kettősséget ragadott meg Kracauer gondolkodói habitusában egy másik régi frankfurti kolléga és barát, Leo Löwenthal is (egyben pedig a „The Challenge of Qualitative Content Analysis” tanulmánynak helyet adó folyóiratszám vendégszerkesztője), aki 1990-ben tartott felvezető előadást volt tudóstársáról egy vele foglalkozó szimpóziumon. E személyes hangvételű visszaemlékezés szerint Kracauer németországi és amerikai éveiben is kifejezetten a „tüske a köröm alatt” szerepkört kereste, azaz arra vágyott, hogy ő legyen a nagy *leleplező*. Jó példák erre Löwenthal felfogásában az 1940-es években a náci propagandafilmekről készült elemzései és az 1950-es években az empirikus kutatási metodológiával kapcsolatban megfogalmazott kritikái. Tömören: Kracauer mindenkor *kritikusként* igyekezett viselkedni. Ám e funkciójában – miként Löwenthal megfogalmazza – kettős logika vezérelte: egyfelől az a hajthatatlanság, amely folyamatosan ellenáll annak, hogy megtörje magát bámiféle abszolútum előtt, másfelől viszont a téma iránti extrém mértékű elemzői elkötelezettség fegyelme (Löwenthal 1991: 10).

Összegzés

A fentebbiekben azzal foglalkoztam, hogy miféle problémafelvetéseket fogalmaz meg Siegfried Kracauer a kvantitatív tartalomelemzéssel kapcsolatban, illetve miben látja a kvalitatív analízis lehetőségeit. Arra voltam kíváncsi, hogy a tartalomelemzés hagyományos – tudományos egzaktságra és szabályozottságra törekvő – felfogásához képest Kracauer megközelítése milyen novumot és egyedi különlegességet tartogathat (akár még bő fél évszázad távlatából is). Azt akartam feltárni, hogy a nagy mennyiségű médiaszövegek átfogó és sztemerdizált feldolgozását végző kutatásokkal szemben milyen elemzői szempontokra alapozható a Kracauer által „humanistának” is nevezett elemzésmód. Az érdekelt tehát, hogy a nagy tömegű adattal dolgozó, részletezett és szigorú kategóriarendszert alkalmazó, legtöbbször csoportmunkában folytatott és az egyes résztvevőktől az olvasataik egységesítését megkövetelő vizsgálatokon túl miként lehet inspirálódni egy olyan szerzőtől, akit

– Adorno szerint – az intellektuális élmény mindig individuálisként érdekelt, csak azt elgondolva, amit ő tudott tartalommal/anyaggal feltölteni (Adorno 1991: 162).

A kvalitatív tartalomelemzés témájában megjelent 1952–53-as tanulmánya („The Challenge of Qualitative Content Analysis”), illetve az előzményének tekinthető 1951-es kézirat („A Statement on the Humanistic Approach”) alapján, de egyúttal a közeli tudóstársak/barátok (Adorno és Löwenthal) által Kracauer-ról adott gondolkodói portrék meglátásait is figyelembe véve összegzésként az mondható el, hogy a médiaszövegek és a kommunikációs dokumentumok analízisének „humanista” felfogását a következő szempontok és sajátosságok vezérlik:

- Kracauer nem egy konkrét és sztemendizálható elemzői lépésekben rendszerszerűen kifejtett metodológiával szolgál. Ehelyett szerinte a kvalitatív analízisben az számít igazán, hogy megmutatkozzon, az adott médiaszövegek különálló részelemei miként alakulnak szerves egységgé.
- Egyúttal azt is tudatosította, hogy az alkotóelemeket – imént említett – racionális egységbe rendező kommunikációs aktusok és dokumentumok többsége nem tekinthető véglegesen rögzített jelentésképződménynek, hanem inkább bizonytalanságokat rejtő értelmezői kihívásoknak (*ambivalent challenges*), amelyek értelmezése az elemző teljes személyiségének bevonódását igénylik.
- Azonban a kracaueri értelemben vett humanista megközelítésnek (azaz a kvalitatív tartalomelemzésnek) kerülnie kell azt is, hogy végtelenen parciálissá vagy szeszélyessé váljon. Az ehhez szükséges *megregulázott* szubjektivitás kialakítását az a fajta gondolkodásmód alapozhatja meg, amelyet a konzekvens építkezés – a múltban a nagy ideológiákhoz alkalmazkodás – alázatossága vezérel.
- Pikáns az, ahogy épp Kracauer emeli ki az olvasás individualitásának megfigyelmezőjeként a kötött eszmei keretekhez adaptálódás fontosságát; hiszen – tudós barátai szerint – ő „antiszisztematikus” és az abszolútumoknak ellenálló gondolkodó volt. Egyúttal azonban szellemi habitusára jellemző volt az a témái iránt elkötelezett következetesség, ami a különféle részelemeket törődő óvatossággal volt képes konzisztensen összekötni.

Siegfried Kracauer tartalomelemzéssel kapcsolatos elgondolásai bizonyonnyal támadhatóak vagy hiányérzettel kezelhetőek. S nem csupán azért, mert bő fél évszázada fogalmazódtak meg, hanem azért is, mert töredékesek, és megmaradnak a kísérletező jellegű elvi alapvetések szintjén. Ezzel együtt is a kvalitatív analízisről írt tanulmány, illetve ennek előzményeként a humanista megközelítésmódról írt vázlat Kracauer „amerikai éveinek”, azaz az életmű lezárásának olyan tömörítő összegzőjeként olvasható, amely a társadalomtudományos területre belépő humanista sajátos szerepvállalását villantja fel. Ugyanis – mint Johannes von Moltke megállapította – Kracauer az 1940–50-es években filmelemzői tevékenységével, illetve a vasfüggöny mögötti országokból menekültek politikai attitűdjét vizsgáló munkájával (a Paul L. Berkmannal közösen jegyzett *Satellite Mentality* című könyvvel) azokhoz a kutatásokhoz kapcsolódott szorosan, amelyek a kommunikáció- és a tömegmédiakutatást a társadalomtudomány részeként alapozták meg, a totalitáriánus és a háborús propaganda mechanizmusainak feltárását segítő területként (von Moltke 2016). Mindeközben Kracauer elsődlegesen humanista/bölcsész maradt, s csak másodlagos volt nála a társadalomkutatói látásmód (von Moltke 2016). Ennek a gondolkodói habitusnak méltó foglalata von Moltke szerint az 1952–53-as „The Challenge of Qualitative Content Analysis”, hiszen egy közvélemény-kutatásnak szentelt társadalomtudományos lapban jelent meg, végkövetkeztetéseivel mégis az elemzendő dokumentumok/tartalmak minden egyes részletében „vibráló” jelentésképződés feszültségeit, illetve az elemző és kutatási anyaga közti kölcsönhatás – ahogy von Moltke fogalmaz: hermeneutikai – kérdését emeli a tartalomelemzés középpontjába.

Irodalom

Adorno, Theodor W. (1991): The Curious Realist: On Siegfried Kracauer. Trans. NicholSEN, Shierry Weber. *New German Critique*, vol. 19, no. 3, pp. 159–177, <https://doi.org/10.2307/488432>

Berelson, Bernard (1952): *Content Analysis in Communications Research*. Glencoe: The Free Press.

Császi Lajos (2010): Műfaj- és narratívaelemzés a médiakutatásban. Egy Mónika-show szövegének „közeli olvasata”. *Médiakutató*, 11. évf. 1. sz. 69–81. o.

- Devi Prasad, Bammidi (2019): Qualitative Content Analysis: Why Is It Still a Path Less Taken? *Forum: Qualitative Social Research*, vol. 20, no. 3., Art 36, <http://dx.doi.org/10.17169/fqs-20.3.3392>
- Janowitz, Morris (1968–69): Harold D. Lasswell's Contribution to Content Analysis. *The Public Opinion Quarterly*, vol. 32, no. 4, pp. 646–653, <https://doi.org/10.1086/267652>
- Jay, Martin (1975–76): The Extraterritorial Life of Siegfried Kracauer. *Salmagundi*, vol. 11, no. 4, pp. 49–106.
- Kracauer, Siegfried (2012): A Statement on the Humanistic Approach. In: Johannes von Moltke & Kristy Rawson (eds.): *Siegfried Kracauer's American Writings: Essays on Film and Popular Culture*, pp. 124–127. Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press.
- Kracauer, Siegfried (1952–53): The Challenge of Qualitative Content Analysis. *The Public Opinion Quarterly*, vol. 16, no. 4, pp. 631–642, <https://doi.org/10.1086/266427>
- Krippendorff, Klaus (2004): *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. Thousand Oaks, California: Sage.
- Kuckartz, Udo (2019): Qualitative Content Analysis: From Kracauer's Beginnings to Today's Challenges. *Forum: Qualitative Social Research*, vol. 20, no. 3, Art 12, <https://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/3370/4458>, <http://dx.doi.org/10.17169/fqs-20.3.3370>
- Löwenthal, Leo (1991): As I Remember Friedel. *New German Critique*, vol. 19, no. 3, pp. 5–17, <https://doi.org/10.2307/488423>
- Mayring, Philipp (2000): Qualitative Content Analysis. *Forum: Qualitative Social Research*, vol. 1, no. 2, Art 20, <https://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1089/2385>, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0002204>.
- Mayring, Philipp (2014): *Qualitative Content Analysis: Theoretical Foundation, Basic Procedures and Software Solution*. Klagenfurt, <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/39517>, https://doi.org/10.1007/978-94-017-9181-6_13
- von Moltke, Johannes (2016): *The Curious Humanist: Siegfried Kracauer in America*. Oakland, California: University of California Press, <https://doi.org/10.1525/9780520964853>
- von Moltke, Johannes (2022): *Siegfried Kracauer's New York Networks*. RAC Research Reports, <https://rockarch.issuelab.org/resource/siegfried-kracauer-s-new-york-networks.html>.
- Petro, Patrice (1991): Kracauer's Epistemological Shift. *New German Critique*, vol. 19, no. 3, pp. 127–138, <https://doi.org/10.2307/488430>
- Sullivan, Daniel (2023): Toward a Reevaluation of Siegfried Kracauer and the Frankfurt School. *tripleC: Communication, Capitalism & Critique*, vol. 21, no. 1, <https://doi.org/10.31269/triplec.v21i1.1405>

Mitől lesz jó a szoftvered?

Herendy Csilla *UX kutatás elmélete és gyakorlata* című könyvéről

Prantner Csilla

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

A szoftverfejlesztők gyakran még ma is a saját vagy a megrendelőik gondolatmenetét követve terveznek digitális felületeket, s mondhatni „vakon, a négy fal között” fejlesztik rendszerüket, azaz figyelmen kívül hagyják a leendő felhasználók igényeit, szokásait, a célcsoport jellemzőit, gondolkodását. Hiábavalók a briliáns technikai megoldások, a bonyolult és komplex funkciók, a fantasztikus látvány, ha a felhasználók számára nem egyértelmű a website vagy az applikáció koncepciója, vagy nehéz, nem kézenfekvő számukra az alkalmazás kezelése. A tapasztalatok szerint ha egy szoftver szisztémája nem találkozik a felhasználók gondolkodásával, akkor azt nem is fogják használni. A weboldalak és az applikációk esetében nagy a verseny, mert a piaci szereplők „csak egy kattintásra vannak” egymástól, vagyis ha a felhasználók egy adott felület kapcsán bármiféle kényelmetlenséget vagy kiszámíthatatlanságot tapasztalnak, könnyen és gyorsan odébbállnak, és sosem térnek vissza: félreteszik a programot, nem látogatják meg újra a weboldalt, törlik az applikációt a készülékükről. Éppen ezért a felhasználói élmény fókuszba helyezése elengedhetetlen a digitális tartalom tervezése és fejlesztése során.

Herendy Csilla 2023 novemberének végén, a BME Ergonómia és Pszichológia Tanszékének gondozásában megjelent *UX kutatás elmélete és gyakorlata* című könyvében bemutatja és értelmezi a felhasználói élményhez (*UX, User eXperience*) kapcsolódó fogalmakat, körvonalazza az elméleti keretet, és ebbe ágyazva számos kutatási módszert és technikát (*UX research methods*) ismertet; olyanokat, amelyek alkalmazásával jól használható és egyértelmű funkcionalitást megvalósító szoftvereket lehet készíteni.

A jó felhasználói élményt biztosító, ergonomikusan kialakított felhasználói felületek (*UI, User Interface*) megvalósításának kulcsa a felhasználóközpontú tervezésben (*UCD, User Centered Design*) és a UX kutatásokban rejlik, bármely típusú szoftver fejlesztéséről is legyen szó. A szerző rávilágít: számtalan módszer van arra, hogy miként lehet előzetesen „letapogatni” a felhasználói igényeket, és hogyan lehet a tervezés előrehaladott állapotában begyűjteni a felhasználói visszajelzéseket. De a fejlesztési szakasz végén is sokatmondó eredmények születhetnek az olyan ellenőrzési technikák alkalmazásával, mint a *használatossági tesztelés* vagy a *heurisztikus elemzés*.

Herendy Csilla a pszichológia, a kommunikáció és a nyelvészet kontextusában értelmezi a UX kutatást. A szerző négy átfogó ábra keretében a UX kutatások módszereinek különböző koncepciók szerinti osztályozását mutatja be. Elsőként a *viselkedés–attitűd–kontextus dimenziójának* szisztémáját tekinti át, majd a *kutatási módszerek fejlődésének ábráján* böngészhetővé teszi az egyes metódusokat, ezután ismerteti a *kutatási módszereket tárgyak és módjuk szerint*, végül pedig a *fejlesztési folyamatba ágyazva* mutatja be ezeket.

A kötetben bemutatott megannyi kutatási módszer között található olyan, a múlt századból már ismert, társadalomtudományi területről származók, amelyek UX témában ma is kiválóan alkalmazhatók, illetve a mai modern, agilis fejlesztési koncepció által életre hívott innovatív metódusok is. Egyebek mellett olvashatunk az *interjúk válfajairól*, a *kérdőíves* kutatási módszerekről, a *perszónaalkotásról*, a *mentális modellek feltárásának* technikájáról, a *prototípus-tesztelésről* és a *szemmozgáskövetővel támogatott usability-tesztelésről* is. A szerző úgy érvel, hogy mindig az aktuális kutatási célokhoz kell vizsgálati eszközöket választani. Hangsúlyozza azt is, hogy figyelembe kell venni a módszerek megválasztásakor azt is, hogy a szoftver a teljes szoftverképzési folyamatot tekintve mely fázisban – a tervezés vagy a fejlesztés fázisában – van éppen. Azt javasolja, ennek ismeretében mérlegeljük, hogy alakító vagy összegző vizsgálatok elvégzésére van-e szükség. Fontos átgondolni azt is, hogy a problémát vagy a készülő megoldást szeretnénk-e kutatni, illetve azt is, hogy a felhasználókat vagy magát a szoftvert (esetleg annak csak egy tervét) vizsgáljuk-e. A szerző rámutat arra, hogy számtalan kvantitatív és kvalitatív kutatási módszer áll a témakörben rendelkezésünkre; vannak például olyanok, amelyek

a felhasználók véleményére fókuszálnak (vagyis arra, hogy mit mondanak), és vannak olyanok, amelyek a felhasználók gondolkodására (vagyis arra, hogy mit tesznek) keresik a választ. Emellett vannak, amelyekkel a tipikus felhasználói szokásmechanizmusok térképezhetők fel: például a *naplózás* jó technika a *mentális modellek* feltárására. Azok is népszerű módszerek, amelyek során a UX kutatók a felhasználókkal együttműködve alakítják ki a szoftver architektúráját (*card sorting*, *fateszt*).

Herendy szerint a trilanguláció elvét alkalmazva érdemes a kutatási módszerrepertoárból több, különböző jellegűt kiválasztani azért, hogy pontosabb, megbízhatóbb és árnyaltabb legyen a kapott eredmény, és „így az egyik módszer korlátait egy másik forrásból származó adatokkal enyhíthetjük, összefüggéseket kereshetünk, és párhuzamokat mutathatunk fel” (60. o.).

Herendy Csilla könyvének elméleti részében taglalja az ergonómia fogalmának különféle aspektusait, valamint megrajzolja az ember–gép–környezet-rendszer modelljét, illetve a szoftverergonómiához kapcsolódóan bemutatja, hogy a felhasználóközpontú tervezés elvének követelményei miként jelennek meg bizonyos szabványokban.

A szerző hangsúlyozza az *affordancia* jelentőségét, miszerint nagyon fontos az, hogy a digitális felületekre helyezett elemek már megjelenésükben eleve hordozzák a funkcionalitást, nevezetesen a felhasználó számára egyértelműen kiderüljön egy adott elemről, hogy azt legördíteni, vonszolni, kattintani vagy például átkapcsolni lehet-e. Emellett példákkal illusztrálja, hogy miként lehet az „offline világból” származó hétköznapi, materiális eszközöket és megoldásokat (mint például a gomb, a retesz vagy a váltókapcsoló) digitális felületekre adaptálni.

Felmerül a kérdés, hogy milyen gazdasági előnyök származnak a UX kutatásokból. A teszteknek és a vizsgálatoknak köszönhetően a szoftverképzés még korai fázisában fény derülhet az ergonómiai hibákra, például a rossz logikai struktúrára vagy folyamattervezésre. Emiatt fontos, hogy addig ne költsünk a fejlesztésekre (például a design megrajzolására, a struktúra kivitelezésére, a funkciók leprogramozására), amíg nincs pozitív teszteredmény arról, hogy megfelelők-e a kidolgozott tervek és az ötletek. Azután lehet (és érdemes!) a szoftvereket megtervezni, hogy tisztán kirajzolódjanak a felhasználók igényei, az érdeklődésük, a szokásaik és a tipikus észjárásuk. Ezután javasolt a tervet újra tesztelni, és csak a sikeres tesztek után ajánlott hozzáfogni a tényleges megvalósításhoz. Egyébként sem jó megoldás a gombokhoz varrni a kabátot, a digitális platformok esetében pedig egyenesen képtelenség: nem lehet a felhasználókat rákényszeríteni egy olyan program használatára, amelynek kezelése problémába ütközik, és amely nem nyújt pozitív felhasználói élményt nekik.

A könyv összefogottan közli azokat a tartalmakat, amelyek hazai vagy idegen nyelvű blogokon, itt-ott (online vagy offline formában) megjelenő cikkekből eddig csak szétszórtnak, részletekben voltak elérhetők. A UX szakembereknek és a téma iránt érdeklődő kutatók, tanulók számára olyan hasznos kézikönyv lehet ez a kötet, amely tudományos megalapozottsággal, mindemellett gyakorlati szemlélettel, közérthetően kínálja a UX kutatások megvalósításához szükséges tudást. Továbbá tervezői, grafikus és programozói nézőpontból egyaránt hasznos szakmai áttekintést ad a témáról. (Herendy Csilla: *UX kutatás elmélete és gyakorlata*. BME Ergonómia és Pszichológia Tanszék, Budapest, 2023, 156 oldal, ISBN: 978-963-421-892-0, a kötet letölthető a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem repozitóriumából: <https://repozitorium.omikk.bme.hu/items/06d2c208-b5f3-415e-ab06-04708a9d90d8/full>).

Amerika-kép a Horthy-korszakban

Sipos Balázs *„Amerika, ezeremeletes mennyország” Amerika és az amerikanizmus a Horthy-kori nyilvánosságban* című könyvéről

Kázmér László

Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

Sipos Balázs legújabb könyvében a Horthy-korszak Amerika-képét vizsgálja. Azt a korszakot mutatja be, amikor az amerikai árucikkkel és az amerikai életformával való találkozás a mindennapok részévé vált. A nagypolitikától távol maradó hétköznapi emberek – köztük a magyarok is – számos tapasztalatot szerezhettek az óceánon túli országról. Az utazással megszerezhető élmények mellett a média alkotta meg az ember kognitív világtérképén azt az Amerika-képet, amelyet az egyének és a társas interakciók értelmezési lehetőségei és képességei gondolatát formáltak. Sipos könyve több szempontból figyelemre méltó, a következőkben ezekből most a három legfontosabbat emelem ki.

Először is az *„Amerika, ezeremeletes mennyország” – Amerika és az amerikanizmus a Horthy-kori nyilvánosságban* című könyv médiatörténeti írás, de a szerző felhasználja a nemzetközi kapcsolatok történetét is, és referál a populáris kultúra tömegbázisát jelentő társadalom világgépalkotási lehetőségeire is. Azokra az átlagos emberekre fókuszál, akik az Egyesült Államokról a magyar nyilvánosság közvetítésével valamilyen módon ismereteket szereztek. A médiatörténeti áttekintés mellett alkalmazza az eszme-, az irodalom-, a film- és az utazástörténet kutatási módszereit is, hogy minél részletesebb és pontosabb képet nyújtson a vizsgált korszakról.

A kötet második sajátossága az, hogy Sipost a sokszínű olvasó-, hallgató- és nézőközönség érdekli. Nem egy-egy személy percepcióját vizsgálja a sokaságból, hanem a közönségen belül határoz meg olyan lazán vagy valamilyen logika (például pártpolitikai érdeklődés vagy gender) mentén szervesen egymáshoz kapcsolódó csoportokat, amelyek helyzetüknél fogva közel azonos módon dekódolhatták a média által közvetített Amerika-képet. A szerző igyekszik széles körben feltárni a korabeli média értelmezési lehetőségeit.

A kötet harmadik pillére a tömegkultúra története, amelynek bemutatása során a szerző nem az életmód perspektívájából világít rá a kultúrára, hanem a médiára mint kulturális termékre helyezi a hangsúlyt, és így a kulturális regiszterek és transzferek szintjén folytat vizsgálatot.

Az elő- és az utószót nem számítva a kötet nyolc fejezetre oszlik, amelyből az első tartalmazza a módszertani bevezetőt, a historiográfiai környezet leírását és a fő kutatási kérdéseket. A szerző ezt követően számos téma kapcsán mutatja be az Amerika-kép megjelenését a magyar médiában. Alapvetően Magyarországot vizsgálja, de gyakran kitekint más európai államokra is. Kutatása során 36 időszaki sajtótermék 546 évfolyamnyi anyagát, a Magyar Film Iroda Rt. 21 évnnyi filmhíradóját, 65 magyar és külföldi filmet, valamint több órányi zenei válogatást használ fel és elemez. Továbbá a kötetben olyan kommunikációs színterek is megjelennek, mint a színházi előadások és a szépirodalmi alkotások.

A harmadik fejezetben a globalizáció hatásait összegzi a szerző, kezdve azzal, hogy az felgyorsította a korabeli információáramlást, áthidalta a tér és az idő különbségeit, odáig, hogy összekötötte az egymással soha nem találkozó emberek tömegeit. Ennek hatására a közönség a média által megteremtett világot láthatta, azt a világot, amelyet a média szándékosan alakított ki. Sipos a következő fejezetben választ ad arra a kérdésre is, hogy a média ezt a folyamatot miként vitte végbe. Részletesen bemutatja az Amerika-kép, a saját ország – jelen esetben angol, német és francia – énképének, illetve a globalizáció viszonyának hármását. Arra az összefüggésre koncentrál, amely a globalizmus és az amerikanizmus közt húzódik. Az ötödik fejezetben a kultúra és a közönség kapcsolatát, illetve a médiafogyasztás jellemzőit vizsgálja – kifejezetten a magyar médiaszíntereinek sajátosságain keresztül mutatja be a magyarországi amerikanizáció helyzetét. A hatodik fejezetben a világkultúrát mutatja be. A technológia fejlődésével az utazás egyre gyorsabbá, biztonságosabbá és gyakoribbá vált, és a kevesek kiváltságából

idővel elterjedt szokássá vált. Ezáltal megszorodott az úti leírások és az ilyen témájú irodalmi alkotások száma is. Sipos láthatóvá teszi, hogy ezek vizsgálatával felfedhetők azok a kontextusok és ábrázolási technikák, amelyek fő jellemzőkként épültek be a közönség világképébe.

A hetedik fejezetben a szerző még részletesebben tárgyalja a magyarországi amerikanizálódást. Izgalmas elemzést folytat például a kultúrára ártalmasnak bélyegzett jazz zene és a veszélybe kerülő cigányzene kapcsán. A nyolcadik fejezet az amerikai kultúrából megismert és elterjedt nőtípusok azonosításával foglalkozik. A szerző kitér a feminizmus, valamint a férfi és a nő viszonyának ismertetésére, majd bemutatja az olyan korabeli női figurákat, mint a vamp, a garçonne, a flapper görle, a konszolidált modern nő/lány, valamint a férjét váró, nem tanult és munkahelyen nem dolgozó tradicionális asszony. A kilencedik fejezetben Európa és Amerika első világháború utáni külkapcsolatait vizsgálja. Külön kitér – a korábbi fejezetekben is megjelenő – lokális önkritikára, amely az Amerika-kép által reprezentált viszonyrendszerhez képest nyújt értelmezési lehetőséget.

Összességében az olvasó rendkívül jól megalapozott és átfogó elemzést kap a Horthy-korszak Amerika-képéről, amelyben figyelemre méltóan rajzolódik ki a modernség, a lehetőségek, a gazdagság, a populáris szórakozás és a szabadság. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy e fogalmak értelmezése az egyes kulturális közegekben eltérő volt. Például a jazz zenét sokan szerették az országban, ugyanakkor viszont sokan a magyar kultúrára veszélyt jelentő inverzív hatásként értelmezték, ami kiszoríthatja a nemzeti operettet vagy a cigányzenét.*

A hatalmas felhasznált forrásmennyiség ellenére még számos anyag – a sajtótermék, a mozgókép, a rádiófelvétel vagy a tágabb médiaszínterek közül a színházi előadás vagy a szépirodalmi kiadvány – maradt ki a kutatásból. Ennek legfőbb oka az, hogy a különböző médiatermékek tetemes mennyiségben jelentek meg a vizsgált időszakban. Olyan nagy számban, hogy a kutató egész élete is kevés lenne ahhoz, hogy ezeket mind feldolgozza, így a szintetikus médiatörténet-írás kihívás elé állítja a történetírást. Arról nem is beszélve, hogy az idő előrehaladtával a szekunder források megsokszorozódnak. Erre megoldást jelenthet a kutatócsoportok, a keresőalkalmazások, illetve a mesterséges intelligencia alkalmazása.

Sipos Balázs kötete ajánlható minden olyan történésznek, történelemkedvelőnek, kommunikáció- vagy média-kutatónak, akit érdekel a médiatörténet, a Horthy-korszak vagy a köznapitörténelem. (Sipos Balázs: *„Amerika, ezeremeletes mennyország” Amerika és az amerikanizmus a Horthy-kori nyilvánosságban*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2023, 419 oldal, 4900 Ft)

---

* A kötet előzményei között lásd Sipos Balázs „Amerika mint modernizációs példa, utópia és disztópia a Horthy Korban” című írását lapunk 2015. tavaszi számában – A szerk.